

Målbryting

Skrifter frå prosjektet Talemålsendring i Noreg - nr. 5

UBTØ tids Mål

2001 Nr 5 (Anal.)

Målbryting

2003-11-06

Ungdom og språk

NORDISK INSTITUTT • UNIVERSITETET I BERGEN

tids Mål

03C018895

Målbryting

Skrifter frå prosjektet *Talemålsendring i Noreg*

5 • 2001

Ungdom og språk

Redaktør: Gunnstein Akselberg
Redaksjonskomité: Styringsgruppa for prosjektet
Talemålsendring i Noreg

Nordisk institutt, Universitetet i Bergen

<https://doi.org/10.7557/malbr.2001.5>

CC BY 4.0

030018895

Omslag: Erik Grung
Sats: Gunnstein Akselberg
Trykk: Creato AS, Bergen, 2002

Innhald

Gunnstein Akselberg: Ungdom og språk	5
Jenny Cheshire: Global English, local English and youth identities in England and Europe	9
Martin Skjekkeland: 'Personlegdomen' som bakgrunnsvariabel i sosiolingvistikken	31
Arne Torp: Norske 'landsdelar' og norsk målføreinndeling – spesielt om Sørlandet og 'sørlandsk'	49
Unn Røyneland: Aldersavgrensing og ungdom som språkendringsagentar ..	85
Magnhild Selås: Beskrive, forklare eller forstå i sosiolingvistikken	113
Randi Benedikte Brodersen: Soproglig adfærd og identitetsopfattelser blandt danskere i Norge	135
Silje Johannessen: Åsdølmålet 90 år etter Didrik Arup Seip. Noen refleksjoner omkring det å sammenlikne to synkrone dialektstudier	173

Ann Kjersti Holland: Hedmarksdialekten i dag. En undersøkelse av språket til 12 ungdommer fra bygd og by på Hedmarken	187
Elin Broberg: "Kan eg kjøre med DU?". Litt om sammenfall av kamus i 2. person entall av personlig pronomen i Aust-Agder	205
Reidar Ågedal: Konsmo – Ei bygd mellom kyst og innland. Rapport frå ei gransking av ungdomsspråket – refleksjonar kring språknormomgrepet	235
Kjersti Vevstad: Gjerstadungdommens gjerstadmål	255

Ungdom og språk

Av Gunnstein Akselberg

På TEIN-konferansen 2000, som vart halden 29. september – søndag 1. oktober på Solstrand Fjordhotel, Os ved Bergen, var hovudtemaet *Ungdom og språk*. Kvar haust held prosjektet *Talemålsendring i Noreg* (TEIN) ein konferanse for hovudfagsstudentar, stipendiatar og vitenskapleg tilsette som er knytte til prosjektet. Til konferansen hausten 2000 hadde vi invitert ein av dei fremste forskarane som arbeider med språkutjamning, språkleg, regionalisering og ungdoms-språk i Europa, professor Jenny Cheshire ved Queen Mary and Westfield College, University of London. Dei fleste som hadde innlegg førelas om temaet ungdom og språk eller om tema der ungdom og språk spelar ei sentral rolle. Elles vart det halde innlegg om viktige problemstillingar i nyare sosiolingvistikk og dialektologi.

Jenny Cheshire tek føre seg det engelske språket og ungdomen i *Global English, local English and youth identities in England and Europe*. Ho fokuserer både på det engelske språket til dei monolingvale språkbrukarane i England og på det engelske språket som bilingvale og multilingvale språkbrukarar på det europeiske kontinentet nyttar. Det vert særleg lagt vekt på språkbrukarens identitet og val av språkleg norm. Cheshire viser korleis talemålsutviklinga i England vik av frå standardnormene, korleis slike former spreier seg mellom ungdomen, og korleis dei språklege formene er knytte til ungdomen sin sosiale identitet. Cheshire byggjer på forskingsresultata frå det engelske *Dialect Levelling Project* som har granska talemålet i dei tre byane Milton Keynes, Reading og Hull. Granskinga viser at det i

England no finn stad ei talespråkleg polarisering, med tendens til stadardisering langs sosiale klasseskilje. I denne samanhengen diskuterer Cheshire òg om vi kan snakka om eit eige ungdomsspråk på tvers av dei nasjonalspåklege grensene – av di det synes å utvikla seg fleire språklege særtrekk i ungdomen sitt språk innom dei nasjonale språka i Europa. Det andre hovudemnet til Cheshire er samanhengen mellom språkleg kompetanse i andre europeiske språk enn sitt eige morsmål og ungdomen sin europeiske og nasjonale identitet. Det vert hevda, med bakgrunn i ferske granskingar, at det å kjenna seg som europear ikkje nødvendigvis er knytt til kompetanse i andre europeiske språk, og ho legg vekt på at det er råd å uttrykkja ulike aspekt ved identiteten i kva for språk som helst.

I '*Personlegdomen*' som bakgrunnsvariabel i sosiolingvistikken framhevar Martin Skjekkeland 'personlegdomen' som sosial variabel i sosiolingvistikken. I ei gransking av talemålet til ungdomen i Kvinesdal, der Skjekkeland særleg har vore oppteken av tilhøvet mellom by og land, oppdaga han at det fanst to 'mennesketypar' mellom informantane, nemleg ein *homo staticus* og ein *homo dynamicus*. *Homo staticus* held seg med dei tidlegare venene sine og familien, er knytt til lokalmiljøet og vil slå seg til i heimbygda. *Homo dynamicus* søkjer derimot nye vener, dyrkar 'utelivet', er ikkje så sterkt knytt til familien og vil gjerne etablera seg utanfor bygda. Granskinga viser at det er nær samheng mellom 'mennesketype' og språk: *homo staticus* nyttar ein større prosent tradisjonelle språkformer (59,5 %) enn *homo dynamicus* (37,2 %).

Norske 'landsdelar' og norsk målføreinndeling – spesielt om Sørlandet og 'sørlandsk' er ei problematisering av tilhøvet mellom den geografiske inndelinga av Noreg i landsdelar og den dialektologiske inndelinga i målføreområde. Arne Torp går gjennom ulike inndelingar i lendsdelar (to-, tre- og femdelingar) og ulike målføreinndelingar (to- og firedelingar), og diskuterer desse i høve til kvarandre med særleg vekt på dialektologiske prototypar. Torp er spesielt oppteken av tilhøvet mellom Sørlandet og 'sørlandsk', og han skisserer nokre framtidsscenario for komande målføreinndeling.

I *Aldersavgrensing og ungdom som språkendringsagentar* diskuterer Unn Røyneland fenomenet 'age grading', 'aldersavgrensing', og

korleis aldersavgrensing verkar inn på ulike typar innovasjonar. Ho argumenterer for at problemet med aldersavgrensing i synkrone generasjonsstudiar er større når det gjeld innovasjonar som først og fremst er språkinternt motiverte, enn ved innovasjonar som primært er motiverte språkeksternt. Ho meiner at spørsmålet om aldersavgrensing i prinsippet alltid vil vera eit potensielt problem i synkrone generasjonsstudiar, men ho meiner å visa at det er vektige grunnar til å tru at aldersavgrensing er eit mykje *mindre* metodisk problem når det gjeld studiet av kontaktinnovasjonar, og dermed synkrone generasjonsstudiar av dialektnivellering, enn når det gjeld studiet av andre typar innovasjonar.

Magnhild Selås diskuterer i *Beskrive, forklare eller forstå i sociolingvistikken* dei mykje omdiskuterte termene *beskriving, forklaring* og *forståing* i høve til språkleg innovasjon, spreiding, variasjon og endring – i ljøs av målsettinga for disiplinen sociolingvistik. Men grunnlag i sitt eige doktorgradsprosjekt om talemåls-tilhøve på Agder, meiner Selås at det ser det ut til at forklaringar med eksplanans henta utanfor språket og i den menneskelege språkevna, er best eigna til å forklara spreiding og variasjon. For-klaringar med utgangspunkt i t.d. den menneskelege språkevna eller i fysiologiske faktorar i taleorgana kan forklara korleis innovasjon *kunne* finna stad, men ikkje kvifor den faktisk gjer det. Ein kom-binasjon av internspråkelege og språkeksterne forklaringsfaktorar vil dermed gje innsikt både i føresetnadene for at innovasjonen kunne finna stad, og for spreiding. Ulike forklaringar vil då inngå i ei for-ståing av omgrepet språkendring.

Randi Benedikte Brodersen studerer i *Sproglig adfærd og identitetsopfattelser blandt danskere i Norge* korleis danskar i Noreg opplever språksituasjonen som nordiske 'innvadrarar', kva for språkleg praksis dei har, kva for språkelege strategiar dei legg vekt på, og kva for mål dei har for sin eigen språkpraksis. Studiet fokuserer på samanhengen mellom identitet, språkleg praksis og språkleg strategi. Brodersen trekkjer fram saliente trekk ved informantane sitt talespråk og legg stor vekt på deira oppleving av språksituasjonen.

I *Åsdølmålet 90 år etter Didrik Arup Seip. Noen refleksjoner omkring det å sammenlikne to synkrone dialektstudier* argumenterer Silje

Johannessen for at det er vitskapleg forsvarleg å samanlikna ei talemålsgransking som vart gjennomført i 1910/11 med ei talemålsgransking av i dag – trass i at dei metodisk sett svært ulike.

Ann Kjersti Holland viser i *Hedmarksdialekten i dag. En undersøkelse av språket til 12 ungdommer fra bygd og by på Hedmarken* korleis ungdomen frå Hamar har eit talemål som ligg nær opp til Oslo-varianten, og korleis ungdomen frå landsbygda både har trekk frå Hamar-varianten og frå den tradisjonelle Hedmarks-dialekten. Blandingsspråk vert av begge ungdomsgruppene oppfatta negativt, noko som tyder på at utviklinga vil gå i 'tradisjonell' lei av di dei kjem til å velja ein tradisjonell hedmarksdialekt eller ein såkalla Oslo-dialekt.

For Elin Broberg er temaet den språklege endringa som består i at ein i store delar av Aust-Agder ikkje lenger skil mellom subjektsforma og den avhengige forma i 2. person eintal av personleg pronomen. I dette området er det no vanleg å nytta subjektsforma *du* også som avhengig form. I *Litt om sammenfall av kasus i 2. person entall av personlig pronomen i Aust-Agder* gjer Broberg greie for eiga gransking av dette fenomenet i Aust-Agder, ei gransking som viser at utbreiinga er knytt til dei sørlege og austlege kommunane i fylket. Utanfor dette området er fenomenet knapt nok registrert. Broberg diskuterer også alderen på fenomenet, det geografisk opphavet og den folkelingvistiske haldninga.

Reidar Ågedal viser i *Konsmo – Ei bygd mellom kyst og innland. Rapport frå ei gransking av ungdomsspråket – refleksjonar kring språknormomgrepet* korleis ungdomen i bygda kan plassert i tre kategoriar etter kva for talespråkleg strategi dei nyttar: 'dei moderniserte konservative', 'dei sentrumsorienterte' og 'dei kystmålsnære'. Dei moderniserte konservative ligg nærast det tradisjonelle målet, dei kystmålsnære ligg lengst unna det gamle konsmomålet, og dei sentrumsnære representerer eit mål som ligg ein stad midt mellom desse to strategiane.

I *Gjerstadungdommens gjerstadmål* viser Kjersti Vevstad at gjerstadmålet ikkje synest å bli påverka av kva for skriftleg målform dei unge nyttar, men at det derimot finst ein samanheng mellom bruk av tradisjonell dialekt og graden av tilknytning til lokalsamfunnet.

Global English, local English and youth identities in England and Europe

By Jenny Cheshire

Introduction

The way we use our language reveals our sense of 'who we are' – our personal and social identities. We are many things though: we have multiple identities, so our language can be expected to be variable, in order to allow us to construct these different aspects of our identities as we speak. Furthermore, since language is intricately related to the social, political and cultural contexts in which we live, analysing current processes of continuity and change in language behaviour can provide us with insights into trajectories of continuity and change in social life generally. My focus here will be the language of young people, since older people are more likely to have reached 'where they are going' in life. In particular, my focus is on the English of young people: first on the English of monolingual speakers in England, and then on the English that is used by bilingual or multilingual speakers of English in continental Europe.

The Dialect Levelling Project

Some of the language changes currently taking place in urban centres in England can be seen from the results of our Dialect Levelling project (Cheshire, Kerswill and Williams 1999). This

Målbryting 5 (2001): 9–29

project, funded by the UK Economic and Social Research Council, analysed the speech of 96 adolescents aged 14–15 in three towns. Two, Milton Keynes and Reading, are in south-east England, and one, Hull, is in the north-east.

Milton Keynes is Britain's fastest-growing new town. It was founded in 1967 and since then its population has more than quadrupled. Reading is an older, prosperous, established town approximately the same distance from London as Milton Keynes. It has considerable in-migration but, unlike Milton Keynes, it also has a stable local population. In contrast, in Hull there is more out-migration than in-migration: unemployment levels are high and the levels of educational achievement in the local schools are low.

Eight boys and eight girls were recorded in two schools in each of the three towns, in two contrasting areas corresponding roughly to 'working class' and 'middle class' areas. The recordings were of one-to-one 'ethnographic' interviews, mainly with Ann Williams and occasionally with Paul Kerswill. The young people were also recorded in pairs, in more spontaneous interactions with the fieldworker, as well as in group discussions between four to six speakers, guided by the fieldworker. Four working class elderly speakers (aged 70 or over) were also recorded in each town, for comparison. All the findings that I report here are based on this fieldwork. Fuller details of the project are given in Cheshire 1999, Cheshire, Kerswill and Williams 1999, and Williams and Kerswill 1999.

Williams and Kerswill 1999 present some complex patterns of continuity and change in some of the phonological features that they analysed. Their analysis of the PRICE vowel provides a good illustration of the points I want to make here. In the new town of Milton Keynes, where the young people's families came from outside the area and do not, on the whole, have local ties, there is

only a small overlap in the realisations of this vowel by the sixteen working class adolescents and the four elderly speakers (these elderly speakers were from Bletchley, the nearest town that pre-existed Milton Keynes). In Reading, on the other hand, where many of the young people are in close contact with older family members from the local area, there *is* continuity in the realisation of this vowel between the elderly speakers and the working class adolescents. Continuity is not absolute: the young people use the back and centralised variants of the vowel less frequently than the older speakers, but nevertheless there is overlap in the vowel realisations, and the predominant variant for all the working class speakers is a back, diphthongal [aɪ]. In Reading, then, the working class adolescents reveal their allegiance to the locality through the realisation of this vowel. In Hull the strength of local norms can be seen more strongly still: here the PRICE vowel preserves a complex allophonic patterning, with an [aɪ] diphthong before voiceless consonants (as in *bright* or *pipe*), and an [a:]monophthong before voiced consonants (as in *bride* or *five*). Thus the realisation of this vowel can be seen to signal the strength of the young people's local or regional identity in the three towns that we studied.

The strength of local linguistic norms in Hull can also be seen in the distribution of H in lexical words such as *house* or *hand*. In all three towns H-dropping is a feature of the traditional dialects and, as would be expected, the elderly speakers use initial [h] relatively rarely. In Reading and Milton Keynes, however, there is a surprisingly high use of initial [h] amongst the working class adolescents (Williams and Kerswill 1999:158). This is not the case in Hull however, where the frequency of occurrence of initial [h] was similar for both the adolescents and the elderly speakers. Williams and Kerswill suggest that this is because the young working class Hull speakers, who were living in a close-knit, territorially bounded estate, see the pronunciation of initial [h] as Southern and 'posh', and strive to avoid it (1999:157–8). The connotations of [h] pronunciation are not the same for the young

people in the southern towns of Milton Keynes and Reading, and their use of [h] varies accordingly.

It is all the more interesting, therefore, to find that in all three towns the adolescents have adopted some consonant pronunciations which are currently spreading rapidly through England, and that are assumed to originate in London and south-eastern England. These pronunciations are TH-fronting, or the merger of /θ/ with /f/ (in, for example, *thing*); the merger of /ð/ and /v/ in words such as *brother*; and T-glottaling – the use of a glottal stop rather than [t] – in intervocalic position (as in *letter*) and in word final position (as in *cut it out*). The elderly speakers do not use these features, but they *are* used by adolescents in all three towns, including Hull, by both the middle class groups and the working class groups – though more frequently by the young working class speakers. Despite their allegiance to local norms of pronunciation, then, the young Hull speakers are adopting these new features just as fully as the young people in Milton Keynes and Reading.

The explanation appears to lie, at least in part in affective factors (see Williams and Kerswill 1999:162). In all three towns the young people's linguistic identity was formed, in part, in opposition to the idea of "being posh". Even the middle class speakers whose speech would be considered by the working class group to be "posh" formed their linguistic identity in opposition to a group whom they in turn considered "posh" – the 'kids from the private schools', who 'sound as if they've had elocution lessons' (Kerswill and Williams 1997). Importantly, for the Hull adolescents 'posh' speech was London speech. This is a widespread view in northern areas of England: for example, in a previous study of language attitudes (Cheshire and Edwards 1991) we found that young people in Widnes, Lancashire associated "talking posh" with the south of England, particularly London, commenting, for example, "I dislike London accent. It sounds really posh" and "I dislike London accent because they are stuck up snobs" (op. cit.:232). Although sociolinguists stress that

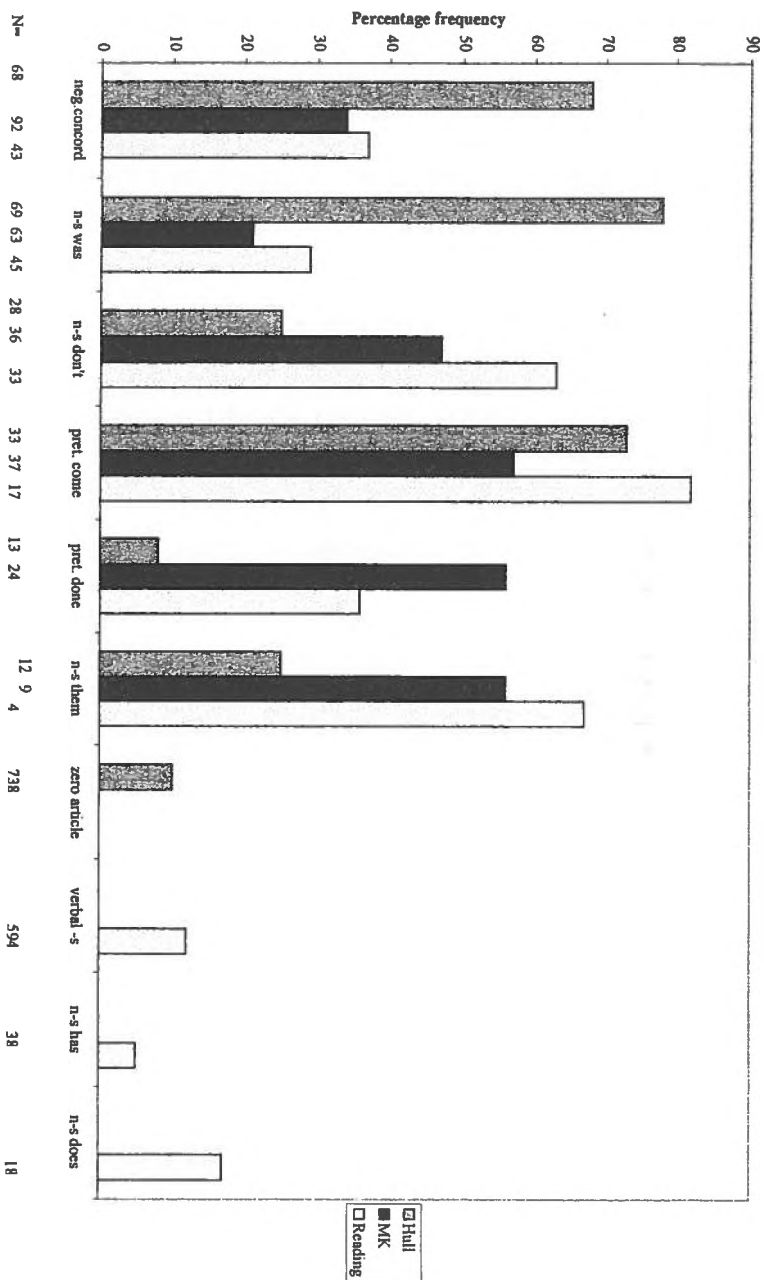
Received Pronunciation is a social accent, not tied to any region of Britain, for young people in the north of England there seems no doubt that it is associated with London. This presumably accounts for the Hull adolescents' avoidance of initial [h]. The innovating consonant features, on the other hand, which they have apparently been very happy to adopt, are also southern in origin, but are associated, we assume, with nonstandard southeastern varieties of English rather than with RP (Foulkes and Docherty 1999:11). They may also be associated with a general youth culture, which is not tied to a particular region. The increase in the number of TV and radio stations and programmes directed at young people have led to a widespread use of informal and nonstandard registers in the broadcast media, many of which emanate from London and the south (Williams and Kerswill (1999:162). This too, then, can be seen as an affective factor influencing the spread of features such as these. The result, in any event, is that the adolescents who took part in our research can reveal different aspects of their social identities through their pronunciation of English: these identities include allegiance to the local region, for the Reading and Hull adolescents, a class-based identity, and an identity with an overarching youth culture.

The expression of multiple identities is not limited to the adolescents' pronunciation of English. There are parallels in their morphosyntactic, syntactic and discourse features. For example, in the speech of the working class adolescents in Reading and Hull we find localised morphosyntactic features which also occur in the speech of the elderly. In Reading, nonstandard verbal *-s* and the related nonstandard *has* and *does* forms are used (e.g. *I wants to be a hairdresser; and you has to wear your blazer in the summer; they does a lot of knitting and stuff like that*). In Hull the zero article occurs (e.g. *there was this fellow beating this other fellow up near flats*) and a range of other features that do not occur in the southern towns. These include right dislocation (e.g. *he's got a real nice chest him*), a distinctive negative BE paradigm, with [ɪn?] as the

third singular present tense form (*she in? going out*, 'she isn't going out') and [a:ʔ] elsewhere in the present (*we [a:ʔ] going out*); and [wɒnʔ] as the preterite form for all persons. In addition, negative concord in Hull is organised differently from negative concord in the two southern towns. Negative forms never occur in tags such as *or anything* in *they don't know what they're doing or anything*, whereas in Reading and Milton Keynes *nothing* and *anything* can both occur in tags of this kind. A number of distinctive lexical forms are used by the Hull adolescents too, including *twatted* (e.g. *when I'm naughty I get twatted*) and *nowt*, 'nothing' and *owt*, 'anything'. For working class speakers, then, there is some continuity with older speakers in the morphosyntax and the vocabulary, just as there is with the realisation of some phonological features: through their use of these features the young speakers can show their sense of belonging to their part of the country.

In addition to the localised morphosyntactic and syntactic features, the working class adolescents in all three towns used some of the nonstandard features thought to be widespread in the urban centres of present-day Britain (Cheshire, Edwards and Whittle 1989). These include those shown in Figure 1: negative concord (e.g. *I like England..I'm happy with it.. we haven't got no diseases no nothing*), nonstandard *was* (e.g. *we just held the brake back and we was upside down all the way*), nonstandard *don't* (e.g. *she don't go out much during the week*), the preterite forms *come* and *done* (e.g. *What's your favourite food? – It used to be steak until the mad cow come about; and last night we done a bit of larking around*) and nonstandard *them* (e.g. *it's a bit scary when you're walking past all them druggies*). Each of these features awaits further, more detailed analysis: but as Figure 1 shows, these widespread forms are used more frequently by the working class adolescents than the localised forms in Reading (verbal *-s*, nonstandard *has* and *does*)

Figure 4. Percentage frequencies of nonstandard grammatical features

and Hull (the zero article). The middle class adolescents use these features only sporadically. Thus the young people also express their social class identities through their use of certain common core nonstandard grammatical features. As expected, there are no local grammatical features in the speech of the young people in the new town of Milton Keynes; but the working class adolescents use of the common core nonstandard features, and the division along class lines is as clear here as it is in the older, established towns.

It is worth noting that this polarisation along class lines is occurring at a time when government educational policy in England and Wales is attempting to construct a uniform national linguistic identity by insisting, through the National Curriculum for English, on the use of standard English in both formal and informal styles of speech in schools. Our research suggests a trajectory whereby uniformity will indeed develop, but where there will be two kinds of uniformity in grammar, split along social class lines.

Our analysis of the new focus marker *like* (as in *and we were like rushing home and she was like shouting at me*) shows a parallel distribution to the consonant features that express allegiance to a generalised youth culture. This time, however, the origins of the new feature are thought to be in southern Californian 'valley speak' rather than in the south east of England (Dailey O'Cain 2000). Focus *like* and the related marker of reported speech and thought seems to be rapidly innovating globally, in urban centres throughout the English-speaking world (Tagliamonte and Hudson 1999). Our analysis of this feature is not yet completed, but Table 1 gives an indication of its use by the adolescents in the three towns. The Table suggests that focus marker *like* is very widespread amongst both the working class and middle class groups in all three towns. An idea of the rapid spread of this feature can be obtained by comparing its frequency of occurrence in the speech of the young working class speakers in our Reading

Table 1. Frequency of *like* as focus marker

Group	No speakers analysed	No of words	no of <i>like</i>	no of words for I token of <i>like</i>
Hull w cl girls	8	16214	175	92.65
Hull w cl boys	8	17199	179	96.1
Total Hull w.cl	16	33413	354	94.4
Hull m.cl girls	4	23600	412	57.3
Hull m.cl boys	8	19302	264	73.1
Total Hull m.cl	12	42902	676	63.5
MK w cl girls	4	11447	92	124.4
MK w cl boys	0			
Total MK w.cl	4	11447	92	124.4
MK m.cl girls	8	24045	245	98.1
MK m.cl boys	8	27875	166	167.9
Total MK m.cl.16		51920	411	126.3
Rdg w cl girls	8	15012	98	153.2
Rdg w.cl boys	8	14274	135	105.7
Total Rdg w.cl	16	29286	233	125.7
Rdg m.cl Girls4	4	14675	88	166.8
Rdg m.cl boys	2	4379	31	141.3
Total Rdg m.cl	6	19054	119	160.1

data (where there is 1 token of *like* every 125.7 words) with its use by young working class speakers of the same age in my earlier Reading study (see Cheshire 1982). In the speech of one group of boys in the earlier study (the 'Orts Road' group) there was only 1 token of *like* in 8948 words. As I said, a more refined analysis is needed for this feature, but it is nevertheless interesting to note that it is used more frequently in Hull than in the other two towns, occurring once per 94.4 words in the working class group and once per 63.5 words in the speech of the middle class group. Again, then, the Hull adolescents can be seen to adopt this new feature just as enthusiastically as the adolescents in Reading and Milton Keynes. Despite their relative isolation, and the strength of their allegiance to local norms, belonging to the international youth culture seems to be an important part of their social, and therefore their linguistic, identity.

A 'youth language'?

We intend to systematically investigate the extent to which participation in this global youth culture by the young people who took part in our research is linked to their use of features such as *like* and the consonant pronunciations mentioned above. In the interviews there is evidence of a well-defined adolescent culture, which is manifested in the magazines that the young people read, in the music they listen to, their clothes and hairstyles, and their leisure time activities. This culture is a global one, not limited to the English-speaking world, though heavily influenced by it. It seems to be affecting the form of languages other than English, giving rise to what some writers have identified as a 'youth language' (see, for example, Androutsopoulos in press). For example, Sankoff et al (1997) document a new use of French *comme*, 'like', in ways that parallel the new uses of *like* as a focus marker and a marker of reported speech and thought in English. Example 1 illustrates both these functions of *comme*:

1. Ah oui on était comme un des seuls, on était peut-être cinq dans mon année qui parlaient les deux langues, puis c'était comme "wow!" tu sais (oh yeah we were like the only ones, there were about five of us in my year that spoke both languages so it was like "wow!" you know) (Sankoff et al 1997)

Example 2 shows a similarly new use of Norwegian *bare* to introduce reported speech; and example 3 shows German *so* with this function.

2. Eg bare, e' det nokke i veien med deg" (I was like, is there something the matter with you?) (Andersen, in press).

3. Und ich so: "cool!" Und er so: "hä?" (and I like : "cool!" and he like: "what?") (Androutsopoulos, in press).

It is not yet clear whether these developments have occurred simultaneously in each language as loan translations from English, or whether they constitute an extension of what Carstensen (1986) termed 'EuroEnglish'. Equally, it is not clear whether these are really examples of a youth language, in which case they will presumably die out as the present-day young people get older, like the transitory vocabulary of youth slang; or whether they are examples of a more permanent language change, led by younger speakers of the language. In any event, these examples provide a useful bridge between the first part of this paper, in which I have discussed the expression of different aspects of young people's social identities through patterns of change and continuity in their English, and the second part, where I will now consider the extent to which young people in continental Europe use language to express their multiple identities, and the role that English plays in this.

English in Europe

Convery et al (1997) have investigated the extent to which young people in the new Europe have a sense of being European. They found some national differences among the 16–18 year old students who participated in their questionnaire survey: as Table 2 shows, the English students, followed by the French, stand out as different from the German, Italian, Dutch and Spanish respondents in that they say they do not feel particularly European.

Table 2. 'Do you think of yourself as being European? From Convery et al (1997)

	<i>Not at all</i>	<i>Only partly</i>	<i>Yes</i>
England	39.8	41.6	18.6
France	17.4	40.4	42.1
Germany	8.0	25.6	66.4
Italy	4.3	41.0	54.7
Netherlands	2.6	7.0	90.4
Spain	6.4	25.1	68.4

Language learning is thought to be a vital aspect of forming a European identity; it is enshrined as such in some of the European Union directives, and is one reason for the university Socrates and Erasmus programmes. However, Table 3, which is also from Convery et al's research, shows that feeling European is not necessarily connected to learning languages. Perhaps it is for the Dutch, who were learning three foreign languages and claimed to feel the most European, but the Spanish – the next highest group in self-confessed European identity – learn the lowest number of foreign languages (presumably because some of the language curriculum is taken up with learning the other languages of Spain).

Table 3. Percentage of pupils learning (or having learnt) FLs. From Convery et al (1997)

	One FL	Two FLs	Three FLs
England	38.1	57.5	4.4
France	0.6	73.3	26.1
Germany	0.8	75.6	23.6
Italy	26.4	51.4	12.1
Netherlands	0.9	1.7	97.4
Spain	88.9	11.1	0
Total	29.8	51.3	18.9

Nevertheless, with the exception of Spain the majority of young people who took part in the survey were learning at least two foreign languages. What Table 3 does not show, however, is that, importantly, the main language that is learnt is English. The teaching and learning of English increased dramatically during the second half of the twentieth century (see Dickson and Cumming 1996), in response to the growing use of English as an international language. This in turn was in large part related to the dominance of the USA politically and economically and, as we will see, is reflected in the role that English plays in the international youth culture.

The popularity of English as a foreign language in European schools means that young Europeans are now much better able to communicate with each other than their parents were. The research of Labrie and Quell (1997) shows this very clearly: when asked which language they would choose to speak to someone from a range of European countries, only a few members of the older age group (over 55) in Greece were able to speak to other Europeans – and then it was mainly only to the British, and only for those Greeks who knew some English. The older French could mainly speak only to people who knew French. There is a consistent pattern in all the European countries where the survey

was carried out: the younger age group in all the countries surveyed can speak to more people from more European countries than their parents can: but, of course, communication is through the medium of English.

It is vital for Europeans to learn each other's languages, rather than for everyone to learn a single lingua franca; yet it is important to note that, like it or not, the presence of English does mean that young Europeans are able to speak to each other, and this will surely give rise to a sense of being European. More relevant to the topic of this paper, however, is the question of whether the presence of English in Europe allows young people to express multiple identities. Is there a pan-European youth identity, expressed, perhaps, with the help of English, like the pan-England youth identity expressed through such features as focus marker *like* and [t] glottaling? I mentioned earlier that affective factors are thought to be important in the spread of these features. Affective factors concerning language are important for the future of the European Union also: Convery et al (1997) argue that:

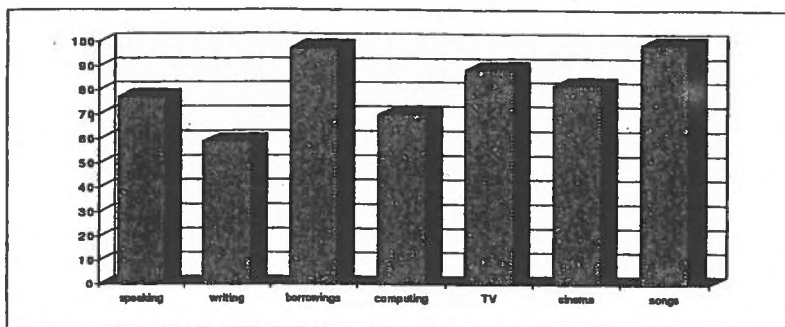
the long-term success of the European Union and indeed of Europe as a unified whole will depend on present and future younger generations making an emotional as well as rational response to the notion of being European (Convery et al 1997:1).

Can English, then, be used to express 'emotional' aspects of young people's social identities? It is clear that young people do use English for some activities specifically associated with emotional reactions: one only has to look at the graffiti in any urban centre in Europe. In Germany English is used in youth magazines as a source for new compounds denoting concepts that can be assumed to have emotive connotations. These compounds are both hybrid (half German and half English), and wholly English. Androutsopoulos (in press) gives examples from young people's magazines which include *Horrorfan*, *Metallfan*, *Soundfreak*,

Drogenfreak, Computer freak, Telefon junkie, Love junkie, Computerfunkie. Berns (1988: 45) claims that the English used in popular publications for young people creates "solidarity among speakers and readers by emphasising the shared basis of familiar, although foreign language elements, thus creating an anti-language which distinguishes 'us' from 'them'". Preisler (1999) makes a similar argument with reference to the use of English by young people in Denmark. He further claims that using English, or a codeswitched variety of English and Danish, is a subcultural practice which embodies a clear value system.

Further evidence of the emotive associations of English comes from Switzerland. Cordey 1997 documented some of the English phrases used as formulae by young speakers of Swiss German dialects: these include *Hi! Cool!* and *shit!* Her larger study of 220 high school students in Fribourg, Switzerland, asked whether they used English in any contexts outside school. Figure 2 shows the results of her questionnaire survey.

Figure 2. Situations in which students may use English (overall percentages). From Cordey (1997).

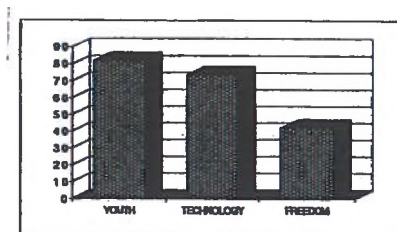

The use of English in 'writing' was in letters to English-speaking friends or penfriends; 'speaking' and 'borrowing', however, was not. An example of 'borrowing' is shown in example 4, from a basketball game recorded in Fribourg. The basketball players were French speakers, consciously using English phrases during their game because, in the words of one of them afterwards 'c'est cool!'.

4. Let's go les gars..on y va...Pierre tu joues playmaker..d'accord moi je vais guard...eh..look at the ball quand tu coupes... t'arrives a smasher toi? no problem...je score d'ou tu veux..j'ai réussi a facer avec une no-look pass..it's showtime in LA..come on...va au panier avec un power move...OK give me the ball it's money time

Particularly clear insight into the connotations that English may have for young Europeans is given from the responses that Cordey received to her question "what does the English language represent to you, especially when used in advertisements?" In Switzerland, as in many European countries, English is used extensively in advertising and symbolises a range of meanings (see Cheshire and Moser 1994). Figure 3 shows that 'youth' figured prominently among the most frequent answers that Cordey received to this question.

Figure 3. Overall percentages of students associating English with youth; technology and freedom. From Cordey (1997).

Interestingly, the Swiss government appears to recognise this association, for during the late 1990s it made use of English in its campaign to discourage driving under the influence of drink or drugs: large posters by the roadsides showed images of an empty road, with the words 'NO DRINKS – NO DRUGS – NO PROBLEMS'.

Our analysis of English in advertisements in French-speaking Switzerland (Cheshire and Moser 1994) led us to argue that in Switzerland English has lost (or partly lost) its association with an English-speaking country. We argued that the extensive use of English to advertise the most stereotypically Swiss products to Swiss consumers showed English being used to symbolise a harmonious Swiss national identity: English, we said, is used so extensively throughout the world now that it can serve as an 'open reservoir' for symbolic meanings. It is no longer necessarily tied to an association with a specific English-speaking country. The growing body of research on English in Europe suggests that for young people English can symbolise the international youth culture. This may mean that it is associated to some extent with the USA, but this youth culture is so multi-faceted that it is unlikely to be only the USA (and the association with the USA will in fact be with a range of American subcultures). Nationality is in any case not the main issue: the main point is that English is free to symbolise an international youth culture in the same way that [t] glottaling or theta fronting in England have been divorced from an association with London and can now symbolize a pan-regional youth culture within Britain.

Concluding remarks

One of the many facets of globalisation is that there is now an international youth culture, driven partly – some would say mainly – by consumerism and mass markets. Young people can symbolise their allegiance to this culture through their choices about what they eat, drink and wear and, equally, through their language. This does not mean that they lose their national or

regional identities, or any other identities that are important to them. As we have seen, young people in Europe are learning English at school, but they are adapting it and incorporating it into their own languages by borrowings and codes switching, as in the example from the basket ball game in Switzerland, and using it in their leisure time activities. They do this in much the same way that young people in England are making an emotional response to the consonant features originating in London, or the Californian features they hear in the broadcast media. Global identities, it seems, are additive; and European adolescents can still express these aspects of their identity through their own first language. Indeed, they can express national (and other) identities through the variety of English that they speak, as Graddol (1998: 27) points out: "Germans will want to sound like Germans when they speak English, not like Britons or Americans". As with new *like* and the London-based consonant pronunciations, the question of what will happen as the young people get older remains. Presumably when they reach middle age they will no longer see themselves as members of the international youth culture: if nothing else, however, in Europe more adults will be able to talk to each other than ever before.

This may sound like an argument for using English as a European lingua franca, but I do not intend to argue this. It is right to be concerned about the possible domination of English as a lingua franca in Europe – and, indeed, elsewhere, and it is right to insist on a policy of encouraging language learning. Learning a language is also learning a culture, and the citizens of Europe will surely benefit from knowing more about each other's national and regional languages and cultures, and the cultural diversity that exists within each nation state. But we may as well accept that although there are many valuable and important reasons for learning other European languages, it is not necessary to do so in order to feel European. The research of Convery et al (1997) has shown that this is not the case. Furthermore, I have argued here that it is possible to express different aspects of our identities

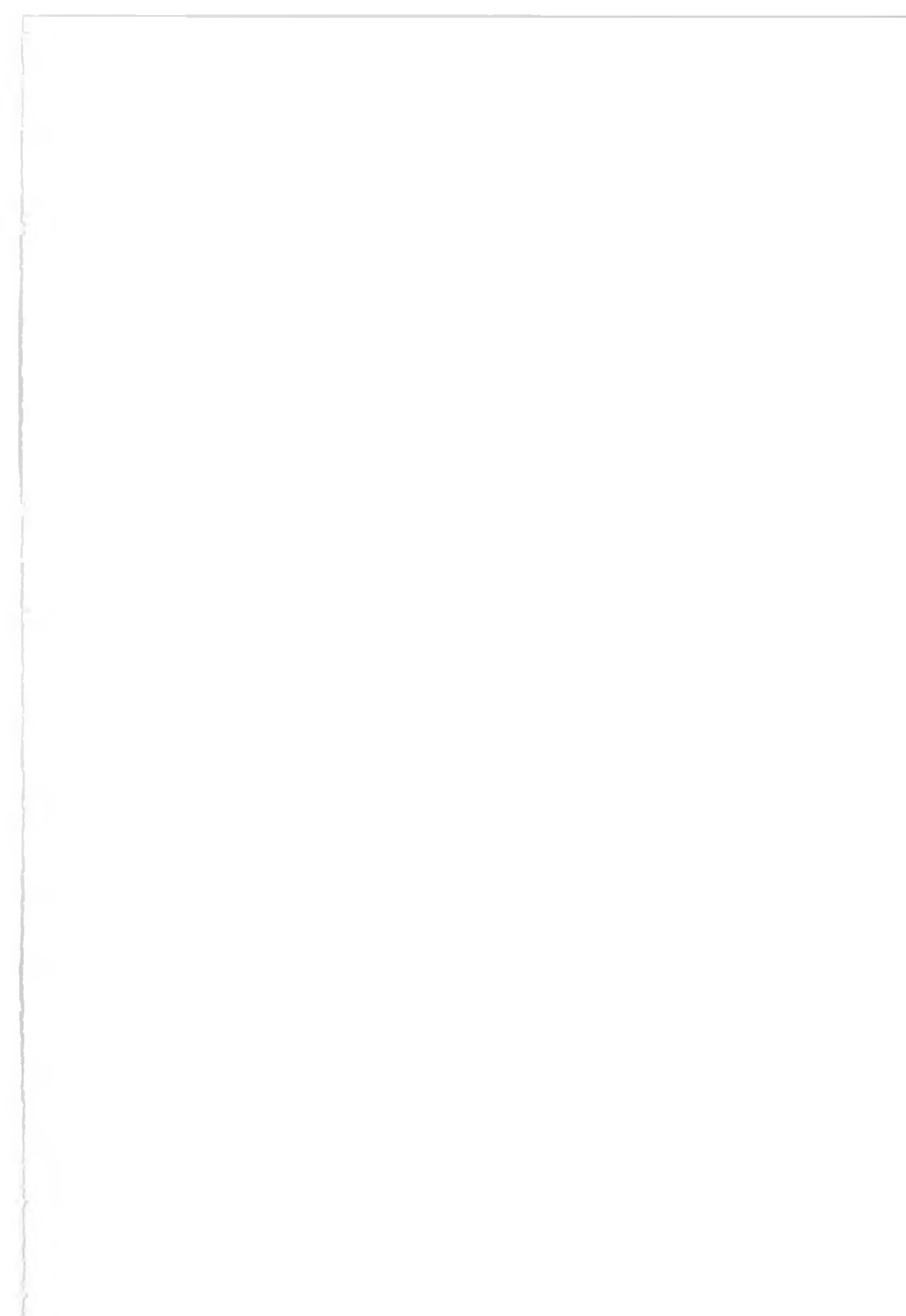
using any language, or any features of a variety of a language, because given the appropriate set of cultural contexts a language, or a language feature, can become separated from an association with its native speakers.

In any case, the concept of the native speaker is part of a nationalist and monolingual discourse. In my opinion it is better to deconstruct the term, as Rampton (1995) does, and decompose it into the simple distinction between 'expertise' (skill, proficiency, ability to operate with a language) and 'allegiance' (identification with a language, with the values, meanings and identities that it stands for); see Rampton (*op. cit.*:340). Expertise in a language can be acquired: it is not necessarily a skill that one is born with. Expertise in English is being acquired very rapidly by huge numbers of people around the world including, of course Europe. Allegiance to a language can go hand in hand with allegiance to a nation, by inheritance – this would be the case of the traditional native speaker – but it can also be allegiance by choice. This is the aim of traditional ways of teaching foreign languages such as French or German in Britain, where the language is taught along with the literature and the culture of the countries where it is spoken. But allegiance can be to other things as well, which may come with the language not by inheritance but by affiliation: in the case of English this can be to the international youth culture, as we have seen, or – sometimes – to a specific country, as in Swiss advertisements. I have argued that there are parallels within English, where London-based features are becoming separated from an association with London. It is not yet clear whether similar developments are occurring within other languages, such as Norwegian: but research on the language of young Norwegians seems well on course to providing some answers.

References

- Andersen, Gisle. In press *They gave us these yeah, and they like wanna see like how we talk and all that*. The use of *like* and other pragmatic markers in London teenage speech. *Icame*
- Androutopoulos, Jannis K. In press. Grammaticalization in young people's language: the case of German. *Belgian Journal of Linguistics*.
- Berns, Margie 1988. The cultural and linguistic context of English in West Germany. *World Englishes* 7: 37–49.
- A.R. Bex and R.J. Watts (eds.) 1999. *Standard English: The Widening Debate*. London: Routledge.
- Carstensen, B, 1986. Euro-English. In Kastovsky, D. and Szwedek, A. (eds.) *Linguistics across historical and geographical boundaries* (Mouton).
- Cheshire, Jenny 1982. *Variation in an English dialect: a sociolinguistic study*. Cambridge: Cambridge University press.
- Cheshire, Jenny 1999 Taming the vernacular: some repercussions for the study of syntactic variation and spoken grammar. *Cuadernos de Filología Inglesa* 8: 59–80.
- Cheshire, Jenny and Edwards, Viv 1991. Schoolchildren as sociolinguistic researchers. *Linguistics and Education* 3: 225–249.
- Cheshire, Jenny, Edwards, Viv and Whittle, P. 1989. A survey of British dialect Grammar. *English Worldwide* 10:185–225.
- Cheshire, Jenny, Kerswill, Paul and Williams, Ann 1999. *The role of adolescents in dialect levelling*. Final report to ESRC on project no. R000236180.
- Cheshire, Jenny and Moser, Lise-Marie. 1994. English as a cultural symbol: the case of advertisements in French-speaking Switzerland. Europe. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 15 (6): 451–469.
- Convery, Anne, Evans, Michael, Green, Simon, Macaro, Ernesto and Mellor, Janet 1997. An investigative study into pupils' perceptions of Europe. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 18 (1): 1–16.
- Cordey, Anne. 1997 *The English language in Swiss advertisements*. Mémoire de licence, Department of English, Université de Fribourg Suisse.
- Dailey-O'Cain, Jennifer 2000. The sociolinguistic distribution of and attitudes toward *focuser like* and quotative *like*. *Journal of Sociolinguistics* 4: 60–80.

- Dickson, P. and Cumming, A. 1996. *Profiles of Language Education in 25 Countries*. Slough: National Foundation for Educational Research.
- Foulkes, Paul and Docherty, Gerard (eds.) 1999. *Urban Voices: Accent Studies in the British Isles*. London :Arnold.
- Graddol, David 1997. *The Future of English?* London: British Council.
- Graddol, D. 1998. Will English be enough? In A. Moys (ed.)
- Kerswill, Paul and Williams, Ann 1997. Investigating social and linguistic identity in three British Schools. In U.-B. Kotsinas, A.-B. Stenström and A.-M. Malin (eds.) *Ungdomsspråk i Norden. Föredrag från ett forskarsymposium*. Series: MINS. No. 43. Stockholm: University of Stockholm, Department of Nordic Languages and Literature, 159–176.
- Labrie, Normand and Quell, Carsten 1997. Your language, my language or English? The potential language choice in communication among nationals of the European Union. *World Englishes* 16 (1): 3–26.
- Moys, A. (ed.) *Where are we going with Languages?* London: Nuffield Foundation.
- Preisler, Bent 1999 Functions and forms of English in a European FL country. In Bex and Watts (eds.), pp. 239–267.
- Rampton, Ben 1995. *Crossing: Language and ethnicity among adolescents*. Harlow: Longman.
- Sankoff, Gillian, Thibault, Pierrette, Nagy, Naomi, Blondeau, Hélène, Fonollosa, Marie-Odile and Gagnon, Lucie 1997. Variation in the use of discourse markers in a language contact situation. *Language Variation and Change* 9 (2): 191–218.
- Tagliamonte, Sali and Hudson, Rachel 1999. *Be like et al beyond America: The quotative system in British and Canadian youth*. *Journal of Sociolinguistics* 3:147–172.
- Williams, A. and Kerswill, P. 1999. Dialect levelling: change and continuity in Milton Keynes, Reading and Hull. In P. Foulkes and G. Docherty (eds), pp. 141–162.

'Personlegdomen' som bakgrunnsvariabel i sosiolingvistikken

Av Martin Skjekkeland

1 Innleiing

I det prosjektet eg har arbeidd med det siste året, har eg teke for meg talemålet til 41 ungdommar frå Kvinesdal i vestre Vest-Agder. I granskinga mi prøver eg å fanga opp og gjera bruk av dei synsmåtane nyare språksosiologi har vore inne på i leitinga etter den korrelasjonen som er mellom språket (den språklege strategien) til språkbrukaren og dei sosiale og psykologiske tilhøva han/ho lever under. Eg har sett på tilhøvet mellom språk og alder, språk og kjønn, språk og region m.m.

I tillegg til desse problemstillingane legg eg i arbeidet mitt særleg vekt på to forhold. Eg prøver å kartleggja den samanhengen som måtte finnast mellom:

1. Språkbruken til informanten og den haldninga han har til bygda og lokalmiljøet der han er oppvaksen.
2. Språkbruken til informanten og den "personlegdomstypen" han tilhøyrer. Viktig her blir den inndelinga eg gjer i to personlegdomstypar: *homo staticus* og *homo dynamicus*, jf. nedanfor.

Eg gjennomgår elles det innsamla språkmaterialet meir konkret, og viser til det som skjer av endringar i talemålet i området. Spørsmålet

Målbryting 5 (2001): 31–48

mitt er dette: Kva for særdrag er det som blir borte og kva for delar av språkssystemet er det som står fast? Dine ser eg på linjene i den generelle utviklinga, og drøftar i kva grad det veks fram éin eller fleire språkregionar på Agder.

2 Identitet

I mi tenking omkring identitet, "lokal innstilling" og språkbruk i Kvinesdal, står omgrepet *lokal tilhørsle* sentralt. Nå er det likevel slik at korkje identitet eller "lokal tilhørsle" er omgrep som har eit klart definert innhald. Til dels er impulsane som formar kjensle av tilhørsle og identitet, i motstrid med kvarandre. Lokalsamfunna blir "mindre lokale" samstundes som dei særdraga ein trass alt finn (i natur, sosialt fellesskap og kultur), set unike spor i førestellingane og opplevingane våre, og i vår forståing av omverda.

Lars S. Vikør (1999) seier det slik:

Språk er eit signal om tilhørsle, det er gamal sosiolingvistisk lærdom, og den gjeld framleis, men tilhørsle er ikkje nødvendigvis gjeve ein gong for alle. Også granskingar som ikkje fokuserer på dette spesielt, får det ofte fram i forbifarten at haldninga til eins eiga plassering i det sosiale spelet spelar ei rolle for kva språkformer ein vel. *Spørsmålet er ikkje berre kor ein kjem frå, men òg kor ein vil hen* (Vikør 1999:44) [mi utheving].

3 Urbanisering – Tenkemåte og livsstil

I arbeidet mitt er eg ein god del oppteken av tilhøvet mellom by og land. Særleg interessant tykkjer eg det er å finna ut noko om i kva grad dei unge i Kvinesdal "tenkjer urbant". Eg er med andre ord på jakt etter den mentale innstillinga dei har til bygda og til byen.

I avhandlinga *Den svenska urbaniseringen* har Roger Andersson (1987) bl.a. diskutert urbaniseringsomgrepet. Særleg interessant i min samanheng er det som Andersson skriv om den *atferdsinnretta* urbaniseringa (den *beteendeinriktade urbaniseringen*) (Andersson 1987:36–37). Andersson viser også til Göran Lindberg (1971) som framhevar at urbaniseringa er eit *humanistisk* fenomen. Lindberg

meiner elles at ei bygd/ein tettstad kan bli urbanisert lenge før bebyggelsen får bypreg.

Viktig synest eg også det er å leggja merke til det omgrepet Nils Lewan (1969) brukar, og som Andersson viser til, nemleg *den skjulte urbaniseringa* (den "dolda urbaniseringa") (Andersson 1987:36). Eit anna omgrep, eller ei anna side ved urbaniseringa, er det som kan kallast *mental urbanisering*. Dette omgrepet er meint å referera til ein mental prosess mot "det urbane" (Andersson 1987:42).

Frå Reymond E. Pahl (1970:101) har me elles den slåande formuleringa: "Some people are of the city but not in it, whereas others are in the city but not of it."

Eg vil ikkje gå lengre langs denne "urbaniseringslina", men meiner å ha gjort det klart at ein også ved fenomenet urbanisering kan tala om ein mental prosess, ein måte å tenkja på, og ein måte å forhalda seg til omverda på. Dette er noko eg kjem tilbake til i mi "personlegdomstenking" her nedanfor.

4 Ulike "personlegdomstypar"?

I løpet av alle dei timane og dagane eg til saman sat i lag med dei 41 informantane mine, var det ein tanke som blei stadig sterkare hjå meg. Eg tykte så tydeleg å sjå to "personlegdomstypar" i denne flokken: På den eine sida: den "heimekjære" typen, som gav uttrykk for sterk tilknytning til bygda, og på den andre sida: den "utovervende" typen, som såg fram til å koma i eit anna miljø.

4.1 "*Homo staticus*" og "*homo dynamicus*"

Denne oppdaginga av to "mennesketypar" mellom informant-ungdommane mine, gjorde at eg etter første intervjurunden vende tilbake til dei 16 eldste informantane, som var frå 19 til 28 år gamle, og intervjuar dei ein gong til, særleg med tanke på tilhøvet til det lokalsamfunnet der dei var oppvaksne (Kvinesdal) – identitetskjenne, lokal tilhørsle, synet på framtida osv. Grunnen til at det berre blei desse 16 av dei i alt 41 personane som var med i granskinga, var at eg rett og slett tykte at eg ikkje kunne gå tilbake til skulane og be om å

få "låna" elevane ei tredje gong. (Dei yngre 25 informantane var alle skuleelevar.)

Eg var i denne "ekstra-omgangen" (det kvalitative intervjuet) ute etter å finna ut meir om dei to "personlegdomstypene" eg syntest kom til syne i informantflokken.

Med utgangspunkt i dette siste intervjuet med dei 16 informantane, og med grunnlag i kva dei hadde svara på spørjeskjemaet som gjaldt sosiale bakgrunnsvariablar, kom eg fram til at eg kunne sortera desse (eldste) informantane i to grupper: 1) "homo staticus"-gruppa og 2) "homo dynamicus"-gruppa. Det viste seg å bli 8 personar i kvar gruppe. Namna på dei to gruppene kom eg fram til etter å ha lese ein artikkel av Edgar Radtke (1997). Radtkes arbeid kjem eg tilbake til nedanfor.

Det er langt frå tette skott mellom dei to gruppene mine. I kvar gruppe finst det einskilde informantar som har *nokre* felles trekk med medlemmene i den andre gruppa (glidande overgangar). Nedafor gjev eg ein "type-karakteristikk" av dei to gruppene:

Gruppe 1 "homo staticus"

Dei unge som høyrer hit, oppheldt seg i høg grad saman med venene sine frå Kvinesdal i gymnastida. Dei var ikkje særleg opptekne av å "farta" til Flekkefjord i helgene. Det som likevel mest av alt skil denne gruppa ut frå *gruppe 2*, nedanfor, er det synet medlemmene (i *gruppe 1*) har på bygda Kvinesdal og den framtida ein kan sjå for seg på denne staden. Dei er stolte over å vera frå Kvinesdal, og dei gjev mest alle klart uttrykk for at dei i framtida tenkjer å slå seg ned i bygda. Difor er det viktig for dei å få eit yrke som gjer dette mogeleg. Dei synest òg det er "viktig" eller "litt viktig" å bu nær familien. Dei meiner at Kvinesdal har nok kulturtilbod til at dei kan leva eit rikt sosialt liv her. Dei har eit positivt syn på eige talemål (Kvinesdalsdialekten), og dei tykkjer det er viktig å ikkje endra dialekten. I det heile så uttrykkjer gruppe 1 seg mykje meir positivt om dei fleste ting i bygda enn det gruppe 2 gjer.

Gruppe 2 "homo dynamicus"

Medlemmene i denne gruppa har òg visse kjenneteikn. Allereie i gymnastida etablerte dei unge som høyrer til homo dynamicus-flokken, kontakt med kameratar og vener i Flekkefjord (og nabobygdene til Flekkefjord: Moi og Sira). I helgene var dei i lag med både kameratane sine frå Kvinesdal og dei "nye" venene frå byen og nabodistrikta.

Homo dynamicus-typane har alltid likt å reisa. Ein god del av av desse ungdommane gav elles uttrykk for at dei likar godt å gå på restaurant og å "spisa ude".

Også for denne gruppa er det viktigaste kjennemerket det synet desse personane har på bygda og byen, og på kvar dei tenkjer å slå seg ned etter avslutta utdanning. Det store fleirtalet av denne gruppa vil "ut og sjå seg om". Det er for desse ikkje viktig å få eit yrke som gjer at dei kan slå seg ned i Kvinesdal. Heller ikkje er det "svært viktig" for dei å bu nær familien. 11 av 18 i denne flokken ønskte å etablere seg i Kristiansand eller Oslo – eller i utlandet.

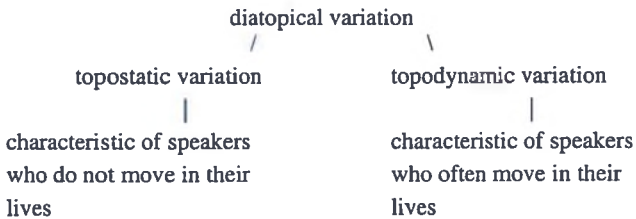
4.2 Det "topodynamiske" og det "topostatisk" mennesket

Distinksjonen mellom topostatisk og topodynamisk språkleg praksis ("topodynamic and topostatic linguistic behaviour") blei introdusert av Harald Thun (1996). Thun resonerte som så: Tradisjonell dialektologi har interessert seg mest for eldre, rurale språkbrukarar, som har vore bufaste på same staden mykje av livet, menneske som Thun vil kalla for *topostatisk*.

Verkelegheita krev, seier Thun, at me også tek omsyn til dei *topodynamiske* menneska, dvs. språkbrukarar som har flytta fleire gonger i livet. Denne dimensjonen, *topodynamisk* kontra *topostatisk* lingvistisk praksis, er overteken av m.a. Edgar Radtke (Heidelberg Universitet) i hans studium av korleis migrasjonsprosessen fører til språkendingar i Napoli-regionen i Italia (Radtke 1997). Radtke finn det naturleg å ta i bruk dimensjonen topodynamisk – topostatisk, særleg sidan "Migration is to be defined as just such a geographical movement *par excellence*" (Radtke 1997:5). Han seier vidare:

The more the speakers move, the more they are in contact with other varieties, the consciousness of which forms the basis for a new linguistic behavior (Radtke 1997:10).

I samsvar med Thun (1996) set Radtke opp dette skjemaet for "diatopical variation":

Radtke fann innafor sitt dialektområde også innovasjonar i talemålet som hadde utgangspunkt i den "gamle" dialekten. Slike nylagingar oppdaga han også blant yngre språkbrukarar, og han meiner at det er dei 'topostatiske' språkbrukarane som konsoliderer slike språkformer. Dei 'topodynamiske' samfunnsmedlemmene tek derimot ikkje opp desse interne nylagingane (Radtke 1997:10).

Nå skal det seiast at dei som har drøfta dette med topostatisk og topodynamisk språkleg praksis, har tenkt nokså konkret på den skilnaden det blir på språket til dei som har flytta mykje og dei som har vore busette på same staden heile livet. Sjølv meiner eg at ein også kan snakka om ei topostatisk og ei topodynamisk *innstilling* til omverda. Me kan, etter mitt syn, også snakka om ein topostatisk og ein topodynamisk "personlegdomstype".

4.3 Personlegdomstypar og språkbruk – resultat

Etter at eg nå hadde etablert mine to "typar", "homo staticus" og "homo dynamicus", gjorde eg ein analyse av språkbruken til kvar av gruppene. Denne analysen gjeld bruken av tradisjonelle dialektformer gjennomsnittleg for kvar gruppe (gruppe 1 = homo staticus og gruppe 2 = homo dynamicus). Resultatet vart slik det går fram av tabell 1 nedanfor.

Tabell 1. Språk : "homo staticus" og "homo dynamicus". Aldersgruppa 19–28 år.

(Gjennomsnittleg bruk av tradisjonelle språkformer)

"homo staticus" (8 informantar)	"homo dynamicus" (8 informantar)
58,3	36,9

Etter å fått fram dette resultatet, tok eg for meg resten av informantgruppa (dei frå 14 til 18 år, 25 i talet). Eg høyrde gjennom (det første) intervju-opptaket med dei, og eg såg gjennom svara dei hadde gjeve på spørjeskjema som gjaldt bakgrunnsvariablar. Desse ungdommane blei såleis ikkje intervjuva på nytt, slik tilfellet var med dei 16 frå 19 til 28 år. Eg fann likevel ut at eg ut frå same tankegangen som ovanfor kunne fordela 21 av desse på dei to gruppene "homo staticus" og "homo dynamicus". I alt 4 av desse yngre informantane hadde gjeve så sprikande svar at eg måtte setja dei i ei gruppe for seg: "midtimellom"-gruppa.

Dersom eg nå slo saman alle informantane som det hadde late seg gjera å klassifisera, kom eg til talet 37. Språkleg blei resultatet for alle informantane samla slik det går fram av tabell 2 nedanfor:

Tabell 2. Språk : "homo staticus" og "homo dynamicus". Alle informantane.

(Gjennomsnittleg bruk av tradisjonelle språkformer)

"homo staticus" (19)	"midtimellom"- typen (4)	"homo dynamicus" (18)
59,5	43,5	37,2

Tabellen viser at det er eit nokså klart samsvar mellom språkbruk og det eg har kalla "personlegdomstypar".

5 "Personlegdoms-tenking" i sosiolingvistiske arbeid

Etter at eg hadde kom fram til dei nemnde resultatata (jf. ovanfor), vart eg meir og meir nyfiken etter å finna ut om det også var andre sosiolingvistar som har gjort seg tankar om samanhengen mellom "personlegdomstypar" og språkbruk. Eg gjekk nå til faglitteraturen, og prøvde å orientera meg om dette. I det følgjande refererer eg noko av det eg fann. Resten av denne artikkelen blir på ein måte ei "bevisføring" for, eller underbygging av, ei tenking omkring personlegdomstypar og språkbruk, slik eg har argumentert for dette i mitt prosjekt.

Eg har alt nemnt Edgar Radtke (1997) og hans utgreiing om "topostatisk og topodynamisk lingvistisk praksis". Sjølv meiner eg at ein også kan snakka om ei topostatisk og ei topodynamisk innstilling til omverda, jf. ovanfor.

Det neste eg vil nemna i denne samanhengen, er Gunnstein Akselbergs fenomenologiske tilnærming til sine informantar (Akselberg 1995:156 f.). Bak valet av tradisjonelle og moderne felt som Akselberg gjer i prosjektet sitt, ligg den fenomenologiske idéen om at dei heimelsmennene som er mest aktive i og som har mest positiv/open haldning til *tradisjonelle* felt, vil ha ei sterkare "tradisjonell konstituering av kvardagsverda" enn dei som er mest aktive i og som har mest positiv haldning til *moderne* felt. Han finn også at den siste gruppa (som er positiv til moderne felt) har gjennomsnittleg fleire moderne språkformer enn dei som er mest positive til tradisjonelle felt (Akselberg 1995:413–414).

Akselberg meiner elles at ein kan sjå på heimelsmennene sine aktivitetar i forskjellige felt som refleksjonar av ulike *livsstilar*. Han peikar på at handlingane til informantane representerer visse mønster, og det er desse mønstra som *reflekterer livsstilane deira* (Akselberg 1995:161, 414).

Etter mitt syn nærmar Akselbergs tenking det eg vil oppfatta som særdrag ved personlegdommen til den einskilde informanten. Eg har drista meg til å gå eit steg vidare frå Akselbergs "livsstils-tenking" mot ei klassifisering av informantane etter kva for "personlegdomstype" dei representerer.

Mats Thelander granska midt på 1980-talet språkendringar hos 24 personar som hadde flytta frå det nordlege Västerbotten til Eskilstuna-området i det sentrale Sverige. Ved å gruppera informantane etter graden av "norddrag", "sørdrag" og "riksdrag" kjem Thelander fram til at den gruppa av flyttarane som har minst norddrag, er den som har flest riksdrag, og omvendt (Thelander 1985:75 f.).

Thelander meiner at ein kan tala om to personlegdomstypar blant dei som har flytta. Han seier: "Bakom dessa samband *anar man förekomsten av två personlighetstyper*, som efter flyttningen till Eskilstuna löser problemet med språklig anpassning på olika sätt" (Thelander 1985:76) [mi utheving].

Mats Thelander meiner at det *ikkje* er noko som talar for at dei to måtane å forhalda seg på *berre* skulle retta seg inn mot språklege tilhøve. Han vil likevel ikkje dermed ha sagt at den orienteringa språkbrukaren t.d. har mot riksspråket, berre (først og fremst) har å gjera med psyken til vedkomande: "Säkert medverkar både social bakgrund och omgivning, och ingenting utesluter heller att samma individ under sin livstid kan ändra hållning i det här avseendet" (*op.cit.*).

Også Brit Mæhlum (1992) er inne på at personlegdommen til den einskilde språkbrukaren har sitt å seia for dei lingvistiske vala vedkomande gjer (*individets "personlighet"*). Ho meiner at

nettopp forhold nært knyttet til den individuelle og sterkt subjektavhengige kvaliteten 'personlighet', har en helt avgjørende funksjon når det gjelder å styre og regulere den enkelte språkbrukers verbale atferd. Eller sagt på en annen måte – et individs personlighet representerer en svært vital komponent i det komplekset av faktorer som vil kunne influere på valget av språklige strategier innenfor et visst sosialt fellesskap (Mæhlum 1992:331).

I sosiolingvistikken har nok likevel korrelasjonen mellom personlegdom og språkbruk vore lite utnytta, meiner Mæhlum:

Men det er likevel klart at forhold som angår det spesifikt individuelle og personlige ved språkbrukeren, i liten eller ingen utstrekning har blitt

utnyttet aktivt, eller virkelig er forsøkt utdypet i konkrete lingvistiske studier (Mæhlum 1992:330).

Brit Mæhlum er klar over at faktorar som høyrer inn under personlegdommen, er verdiar som vanskeleg lar seg måla på ein så konsis måte at dei kan inngå som operasjonelle termar i ein taksonomisk studie (1992:331). Men ho trur at det kan vera fruktbart å ta utgangspunkt i det potensialet den enkelte språkbrukaren har når det gjeld å influera på sine sosiale omgjevnader; og tilsvarende – i kva grad er språkbrukaren sjølv *mottakeleg* andsynes dei andre sine ulike stimuli? Mæhlum meiner at det nettopp er denne siste dimensjonen, "det vil si sensitiviteten i forhold til varierende kontekstuelle betingelser, som danner grunnlaget for det enkelte psykologer velger å karakterisere som "two types of people - high and low self-monitors" (Snyder 1987:13, Mæhlum 1992:332).

I sin konklusjon i høve til drøftinga av språk og personlegdom kjem såleis Brit Mæhlum til at dei sidene ved personlegdommen som gjeld menneska sine ulike konformitetsbehov, blir dei som er særleg viktige (Mæhlum 1992:332–333).

Carol M. Scotton har skrivt ein artikkel som heiter: "Explaining Linguistic Choices as Identity Negotiations" (1980). Her set ho opp tre hypotesar for kva som bestemmer språkbruken til folk i ulike samhandlingssituasjonar (eller i ulike nettverksforhold). For meg er det særleg interessant å leggja merke til det Scotton seier om språkbruken i "weakly-defined role relationships":

In weakly-defined role relationships, which particular exploratory choices are presented for unmarked status will depend on the nature of the goals participants have for the relationship. For example, whether they have long or short-term goals for the duration of the relationship is a potential independent variable. *Individual personality characteristics, including goals, will be better predictors of linguistic choices than are group identities or situational factors* (Scotton 1980:362–363) [mi utheving].

Som me ser, meiner Scotton at *personlege særdrag* er svært viktige for språkvalet i *svakt* definerte rolleforhold. Nå er det likevel litt uklart kva Scotton legg i dette med "weakly-defined role relationships". Men det kan sjå ut som at ho tenkjer på kommunikasjonssituasjonar

der samtalepartnerane *ikkje* har ei bestemt rolle "å leva opp til"; dei prøver seg meir fram i valet av språklege variantar (Scotton 1980:361–363).

Interessante bidrag til debatten som gjeld språk og personlegdomstypar, har forskarane *Peter Auer, Birgit Barden og Beate Grosskopf* gjeve (Auer, P. / Barden, B. / Großkopf, B. 1997). Desse sosiolingvistane har studert språkutviklinga til 52 personar som etter at Berlinmuren fall, flytta frå Sachsen i det tidlegare DDR til to ulike område i Vest-Tyskland. Forskarane fann at desse personane kunne grupperast i 3 *prototypar* etter den lojaliteten dei la for dagen i høve til tilflyttings- og fråflyttingsregionen (deira "Ortsbezogenheit") (1997:14). Kjenneteikna på dei tre typane var desse:

1. Den første prototypen fekk namnet "the cheerful soul", ein type som legg vekt på det positive i tilværet og legg det negative til sides.
2. Den andre prototypen er blitt kalla "the cool one". Det gjeld her dei menneska som ser på sine eigne røynsler i dei nye omgjevnadene med ein viss distanse i blikket. Dei seier med seg sjølv: "Det vil nok gå bra", utan at dei sjølve involverer seg for mykje i det daglege livet (går ikkje inn i styre og stell).
3. Den tredje prototypen har desse forskarane kalla "the fighter". Dei som får denne karakteristikken, er dei som er mykje misnøgde med det nye livet etter migrasjonen. Dei nemner det negative, og sjeldan det positive. Men i motsetnad til "the cool one" er "the fighter" mykje oppteken av å gjera noko med sin eigen livssituasjon, og har eit sterkt ønske om å "bli assimilert" med folka på den nye staden.

Det synest for meg som om desse tre prototypane representerer personlegdomstypar som har ulike innstillingar til fysiske og sosiale miljøet rundt seg.

Uavhengig av prototype-inndelinga grupperer Auer og kollegaene hans informantane vidare inn i 4 grupper etter korleis dei "ordnar"

talemålet sitt. Forskarane finn at dei ulike "typane" har ulike språklege strategiar i møte med det nye miljøet. Men det finst også døme på at ulike prototypar har same språklege strategien, men med heilt ulik motivering for dei språklege vala som blir gjorde.

Både prototype-inndelinga til Peter Auer (og kollegaene hans) og inndelinga i undergrupper, er etter mitt syn eit vitnemål om ei tenking som i *prinsippet* liknar på den gruppe-inndelinga eg føreteik (*homo staticus* og *homo dynamicus*).

Kåre Rørhus (1993) er ikkje språkforskar, men sosiolog og medieforskar. Likevel synest eg det er interessant å ta med noko om den "type-tenkinga" han legg fram. I si gransking av ungdomskultur og massemedia skildrar han to personlegdomstypar. Han fortel at han fann to fundamentalt forskjellige ego-orienteringar blant dei ungdommane han studerte. Desse "orienteringane" får ifølgje Rørhus konsekvensar for den einskilde, både for haldning til og påverkelegheit frå idola i massemedia og for korleis vedkomande reagerer på gruppenormer og gruppepress. Den eine gruppa av ungdommar er real- og "sjølvorientert" i sitt forhold til identitetsreferansar, medan den andre er meir fiksjons- og "andreorientert" (Rørhus 1993:341).

Me såg ovanfor at C.M. Scotton meinte at personlege særdrag er svært viktige for språkvalet i svakt definerte rolleforhold. Sjøv meiner eg at særdrag ved personlegdommen har mykje å seia for all språkhandling. Skilnad mellom ulike personlegdomstypar ligg, som nemnt ovanfor, mykje i den drivkrafta kvar einskild har til å "opptre konformt" eller til å ikkje gjera det. Kven ein vil opptre konformt med, vil variera frå person til person. I mitt tilfelle, i mitt prosjekt, står valet for mange mellom anten å identifisera seg med dei som blir buande i bygda, og dei verdiane som finst her – eller med dei som "vil ut" (eller alt har flytta ut), gjerne til ein større by. I det siste tilfellet vil det etter mitt syn ofte vera snakk om ei meir "urban innstilling" til omverda. Jamfør elles drøftinga av dette ovanfor.

6 Kva meiner psykologane?

Sidan eg i prosjektet mitt etter kvart kom til å leggja ein god del vekt på tilhøvet mellom personlegdom og språkbruk, finn eg det naturleg å ta med noko om kva psykologane legg i omgrepa *personlegdomstype* og *personlegdomstrekk*. Spørsmålet mitt er følgjande: *Er psykologane si tenking omkring personlegdomstypar foreinlege med mi type-inndeling?*

Generelt kan ein seia at personlegdomspsykologien handlar om korleis likskapar og ulikskapar mellom menneska best kan beskrivast. Den handlar også om korleis likskapar og ulikskapar heng saman med kvarandre, korleis dei er oppstått og utvikla, og korleis dei eventuelt kan endrast.

Personlegdomsforskarane har opp gjennom åra prøvd på å finna fram til *kategoriar* som menneska kan plasserast i etter sin personlegdom. Ein har vilja utvikla ein *typologi* (system av personlegdomstypar). Det har likevel synt seg nokså vanskeleg å få til dette (jf. Teigen 1997:175). Nå er det likevel ikkje alle psykologar som avviser ei typologisering, jf. nedanfor om teorien til Hans J. Eysenck (1947).

6.1 Karaktertrekk – personlegdomstrekk

Eit alternativ til å plassera menneska i båsar er å beskriva dei ut frå kva for *personlegdomstrekk* dei har. Her tenkjer ein seg at folk blir kjenneteikna ved å ha mykje eller lite av ulike eigenskapar. Døme på dette har me når me seier at *Petter er meir beskjeden og meir engsteleg enn Else*, som på si side *er meir pratsam og meir spontan*. Her er det ikkje snakk om at ein anten har ein eigenskap eller ikkje har han, men om *gradsforskjellar*. Slike personlegdomseigenskapar knytte til grunnleggjande motiv og korleis dei blir styrte, blir i psykologien kalla *karaktertrekk*.

Dei psykologane som heller til denne retninga, vil meina at personar som har fleire felles karaktertrekk, vil oppføra seg nokolunde likt i *samanliknbare situasjonar* dersom ein ser dette i *eit lengre perspektiv*. Det er altså snakk om eit statistisk "gjennomsnittleg" reaksjonsmønster (oppførsel) i mange liknande situasjonar over tid (jf. Pervin 1993:278).

6.2 Teorien om typar

Eg nemnde ovanfor at det har synt seg vanskeleg å setja folk i båsar. Ein svært kjend psykolog, Hans J. Eysenck,¹ har likevel sett fram ein teori som fører folk saman i "typar" (jf. Pervin 1993:282 f.). Gjennom ein såkalla "faktoranalyse" kjem Eysenck fram til ulike personleg-domssærdrag som er i slekt med kvarandre. Han samlar desse særdraga i grupper, og kvar gruppe representerer då eit karaktertrekk ("trait"). Men også desse gruppene ("the traits") kan hengja saman/vera meir eller mindre i slekt med kvarandre. Ved hjelp av visse statistiske utrekningar kjem Eysenck fram til dei basis-dimensjonane ("basic dimensions") som ligg bak nærskyldte knippe av karakter-trekk. Desse basis-dimensjonane kallar han *typar*. Eit viktig skilje dreg Eysenck i si teoribygging mellom *ekstroverte* og *introverte* mennesketypar, og mellom *stabile* og *ustabile* (jf. meir hjå Pervin 1993:283).

6.3 Personlegdommen som resultat av sosiale relasjonar

Ovanfor har eg helst referert til *personalistiske* forklaringar på handlingane våre (handlingane = resultat av eigenskapar hos personen). Ei anna forklaring er den *situasjonistiske* (situasjonen forklarar åtferda vår). Karl Halvor Teigen (1997:180) tek utgangspunkt i dette, og meiner at ei alternativ forklaring til begge desse to nemnde retningane er å gå ut frå at personlegdomseigenskapane utviklar seg fullt og heilt i *samspelet med det sosiale miljøet*. Eigenskapane våre er med andre ord tileigna eller lærte. Dette er noko som sosialpsykologane vil hevda med stor styrke. Her er det viktig å vera klar over at slik sosial læring kan ta mange forskjellige former. Den enklaste ser me døme på når barn tek over eigenskapar frå foreldre og andre pårørande gjennom oppdraginga (t.d. ved belønning og straff), imitasjon og modell-læring (jf. sosial lærings-teori).

1 Hans J. Eysenck blei fødd i Tyskland i 1916, men flykta på slutten av 1930-talet til England for å unngå naziforfølgning.

6.3.1 Danninga av "sjølvvet"

Sentralt i den personlegdomsutviklinga som sosialpsykologane skildrar, står "danninga av sjølvvet" ("the self"). Ifølgje Mead (1962:140) foregår oppbygginga av sjølvvet gjennom den *samhandlinga* som foregår mellom individet (*ego*) og ein eller fleire andre (*alter*). Når individet handlar, for eksempel seier noko, gjer eit handgrep, viser kjensler eller sender ut andre verbale eller ikkje-verbale signal, blir dette registrert (av ein person). Denne tolkar og vurderer det han/ho ser, høyrer og opplever. I denne tolkinga ligg grunnlaget for *eget* si vurdering av eiga åtferd. Slike vurderingar blir akkumulerte og inderleggjorde, og blir etter kvart med på å danna sjølvbiletet. Sjølvbiletet vårt blir såleis til ved at me ser oss sjølve i dei andre. Slik blir det sosiale nettverket også ein spegel: "Jeg speiler meg i samhandlingspartnerens reaksjoner på meg," seier Inge Bø (1993:194), og legg til: "Slik er både jeget (*ego*), selvbildet og personligheten bygd opp med basis i opplevelsen av ros og ris gitt av fellesskapet. Dette er sosialiseringprosessen i et nøtteskall." Inge Bø oppsummerer utviklinga av personlegdommen slik:

Etter dette blir det meste av hva vi lærer i barndommen, ja faktisk livet igjennom, en serie av innfløkte mellommenneskelige og kontekst-avhengige samhandlingar. Til syvende og sist er det dette som konstituerer det vi kaller "jeg" eller "personlighet" (Bø 1993:195).

Inge Bø meiner at til og med dei meir "stabile personlighetstrekk" er "historiske" i sin natur, dvs. eit resultat av akkumulerte lærings-erfaringar og samhandlingar i eit sosialt fellesskap. Han siterer Mead (1969:213), som seier: "A person is a personality because he takes over the institutions of that community into his own conduct."

Også antropologen Cato Wadel meiner at det me kallar for karakter-trekk er blitt til i samspel med andre menneske:

Folk flest (synes) å mene at om ikke egenskapene er medfødt, så er de i høy grad ervervet av individet selv. De fleste samfunnsforskerne vil understreke noe annet, nemlig at egenskaper er ervervet og vedlikeholdes i samhandling - i samarbeid såvel som i konflikt - med andre individer. Samfunnsforskerne vil også understreke at karaktertrekk ikke bør ses på som egenskaper ved et individ, men heller

som en betegnelse av hva som foregår mellom vedkommende og andre individer" (Wadel 1988:41).

7 Psykologiske teoriar og "type-inndelinga" i mitt prosjekt

Eg har i det føregåande lagt stor vekt på å visa korleis psykologane brukar teorien om karaktertrekk for å gje eit bilete av personlegdommen til eit menneske, og at det finst eit teorigrunnlag som gjer greie for korleis det er mogeleg å gruppera menneska i personlegdomstypar ut frå dei karaktertrekka dei har. Personlegdomstrekk kan, ifølgje personlegdomspsykologane, vera genetisk betinga eller dei kan bli forma i eit samspel mellom arv og miljø (danna i skjeringspunktet mellom biologiske disposisjonar og stimulering frå miljøet).

Me har òg sett at *sosialpsykologane* ser annleis på dette. Dei meiner at det me kallar karaktertrekk fullt og heilt blir til i samspel med andre menneske. Danninga av personlegdommen er for sosialpsykologane ein prosess, skapt gjennom sosiale relasjonar og kontekstar (jf. t.d. Bø 1993:196).

Slik eg ser det, er det grunn til å rekna med at *begge* dei to nemnde retningane har noko rett. Det er etter mitt syn ikkje noko i vegen for å sjå personlegdomstrekk våre som eit resultat av *både* (genetisk) nedarva særdrag og impulsar frå det sosiale miljøet rundt oss. Og det er nett på denne måten eg gjerne vil sjå opphavet til mine typar "homo staticus" og "homo dynamicus". Sjølvsaft må eg då gjera det klart at mitt operasjonelle omgrep "personlegdom" ikkje svarar til eit "omforent" omgrep *personlegdom* i psykologien.

Som konklusjon vil eg ta fram at ulike teoriar om opphavet til og danninga av personlegdommen vår ikkje er avgjerande for mi gruppering av informantane i Kvinesdal. Det viktigaste for meg å konstatera det psykologane trass alt synest å vera samde om, nemleg at ein kan snakka om ulike personlegdomstypar blant menneska. Eg vil hevda at det teorigrunnlaget personlegdoms-psykologane og sosialpsykologane har lagt fram, gjev eit greitt teoretisk fundament for mi type-gruppering i "homo staticus" og "homo dynamicus". Når det ifølgje psykologane er slik at me er ulike, og også representerer

ulike "typar", kvifor skulle ikkje dette også influera på dei språklege strategivala me gjer? Mi gransking og mi "typologisering" synest å stadfesta at det er ein slik samanheng mellom personlegdom og språkbruk. Eg viser her til presentasjonen av resultatane mine tidlegare i denne artikkelen.

Alt er ikkje sagt om dette emnet. Men eg trur at sosiolingvistikken i framtida vil prøva å gå djupare inn i kva det er som bestemmer dei språklege strategivala våre. "Språk og identitet" vil då framleis stå sentralt, slik me i dag tenkjer om dette tilhøvet. – Me veit at synet på kva som formar identiteten vår, er i stadig endring. Ikkje minst blir det viktig å sjå nærare på det me kan kalla *lokal identitet*. Men eg trur også at "personlegdommen" til den einskilde språkbrukaren vil koma meir i fokus når ein vil forklara språklege strategiar. Eg vonar at min analyse og mine "spekulasjonar" omkring dette temaet kan vera eit lite bidrag til vidare tenking i denne leia.

Litteratur

- Akselberg, G. 1995. Fenomenologisk dekonstruksjon av det labovmilroyske paradigmet i sosiolingvistikken. Ein analyse av sosiolingvistiske tilhøve i Voss kommune. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Andersson, R. 1987. Den svenska urbaniseringen. Kontekstualisering av begrepp och processer. Uppsala universitet: Uppsala.
- Auer, P./Barden B./Großkopf, B. 1997. Long-term linguistic accommodation and its sociolinguistic interpretation: Evidence from the inner-German migration after the Wende. Paper given on a workshop in Heidelberg, 30 October–1st November 1997.
- Boissevain, J. og Mitchell, J.C. (red.) 1973. Network Analysis. Studies in Human Interaction. Haag: Mouton.
- Bø, I. 1993: Folks sosiale landskaper. En innføring i sosiale nettverk. Oslo: Tano forlag.
- Eysenck, H.J. 1947. Dimensions of Personality. London: Routledge & Kegan Paul.
- Lewan, N. 1969. Hidden urbanization in Sweden. I: Tijdschrift voor Economische en Sociale Geographie 3/1969.
- Lindberg, G. (red.) 1971. Urbana processer. Studier i social ekologi. Lund: Gleerup.

- Maddi, S.R. 1996. *Personality theories. A comparative analysis*. California, USA: Brooks/Cole Publishing Company.
- Mead, G.H. [1934] 1962: *Mind, self and society from the standpoint of a social behaviorist*. Chicago: Chicago University Press.
- Mæhlum, B. 1992. *Dialektal sosialisering. En studie av barn og ungdoms språklige strategier i Longyearbyen på Svalbard. (Tromsø-studier i språkvitenskap 12.)* Oslo.
- Pahl, R.E. 1970. *Whose City?* London: Longman.
- Pervin, L.A. 1993. *Personality: Theory and research (6th ed.)*. New York: Wiley.
- Radtke, E. 1997. *The migration factor and the convergence and divergence of Southern Italian dialects*. Paper given on a workshop i Heidelberg, 30 October–1st November 1997.
- Rørhus, K. 1993: *Ungdom og idolpåvirkning. En teoretisk og empirisk studie av ungdoms forhold til idoler i massemediene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Scotton, C.M. 1980. *Explaining Linguistic Choices as Identity Negotiations*. I: Giles, Robinson & Smith (red.): *Language. Social psychological perspectives*. 359–366. Oxford: Pergamon.
- Snyder, M. (1987). *Public Appearances/Private Realities. The Psychology of Self-Monitoring*. New York: W.H. Freeman Company.
- Teigen, Karl Halvor 1997: *Tilnærminger til forståelse av personligheten*. I: Svartdal, Frode (red.): *Psykologi. En introduksjon*. 174–191. Oslo: Ad notam Gyldendal.
- Thelander, M. 1985. *Från blåknut till brackknut. Om provinsiella drag i flyttares språk*. I: *Nysvenska studier* 1983:5–126 [prenta i 1985].
- Thun, H. (1996). *Movilidad demográfica y dimensión topodinámica. Los montevidianos en Rivera*. I: Radtke/Thun 1996: *Neue Wege der romanischen Geolinguistik. Akten des Symposiums zur empirischen Dialektologie*: 210–261. Heidelberg/Mainz 21th–4th October 1991.
- Vikør, L.S. 1999: *Austlandsmål i endring*. I: Kleiva m.fl. (red.) 1999: *Austlandsmål i endring*. 13–48. Oslo: Samlaget.
- Wadel, Cato 1988: *Den samfunnsvitenskapelige konstruksjon av virkeligheten*. Flekkefjord: Seek A/S.

Norske 'landsdelar' og norsk målføreinndeling – spesielt om Sørlandet og 'sørlandsk'¹

Av Arne Torp

0. Innleiing

I denne artikkelen vil eg problematisere forholdet mellom den geografiske inndelinga av Norge i landsdelar og den dialektologiske inndelinga i målføreområde. Som me skal sjå, er det her til dels godt samsvar og til dels store avvik, noko som kan forklarast ut frå det ulike grunnlaget for inndelingane: geografi og talemål. I kapittel 1 skal me sjå litt på inndelinga i landsdelar, som faktisk er meir mangfoldig enn i alle fall eg var klar over på førehand. I kapittel 2 går eg så inn på dei ulike målføreinndelingane, der eg vil

¹ Utgangspunktet for denne artikkelen var opphavleg arbeidet med ei populærvitenskapleg framstilling av dialekten i Gjerstad kommune, som ligg lengst aust i Aust-Agder (sjå Kjersti Vevstads bidrag i denne boka). Trass i at denne kommunen ligg i eit "sørlandsfylke" og trass i at målet her etter den gjengse dialektinndelinga også skal vere 'sørlandsk', så er det liten tvil om at talemålet her har svært få trekk som folk elles i landet forbind med begrepet sørlandsk.

Dette arbeidet førte til at eg begynte å gruble over forholdet mellom det dialektologiske begrepet *sørlandsk* og landsdelen *Sørlandet*, noko som i sin tur gjorde at artikkelen esa ut til å bli ei allmenn framstilling av forholdet mellom dialektar og landsdelar i heile landet. Dette er altså årsaka til – eller kanskje eg burde seie orsakinga for – at artikkelen har fått akkurat denne forma.

argumentere for ei dialektologisk todeling av landet som er heilt annleis enn ei geografisk todeling. I kapittel 3 vil eg drøfte spesielt den landsdelen som det siste hundreåret har vore kalla Sørlandet og undersøkje om det går an å argumentere for at sørlandsk bør vere eit eige målføreområde og korleis det i så fall bør avgrensast. Artikkelen blir avslutta med ein del spekulasjonar om den framtidige talemålsutviklinga i denne landsdelen.

1. Norske 'landsdelar' – to- eller tredeling kontra femdeling²

Norge er som kjent i utprega grad langstrakt i nord/sør-retning, og ei deling etter denne dimensjonen er derfor geografisk slett ikkje unaturleg. Den nordlegaste delen blir då rimeleg nok kalla Nord-

² Om ein går til ulike kjelder, kan ein finne fleire andre inndelingar av landet i regional eller landsdelar. Hos offentlege institusjonar har eg i alle fall funne fire andre inndelingar over fylkesnivå, i tillegg til den to-, tre- eller femdelinga som eg gjer greie for her, og som eg oppfattar som "standardinndelingane":

A. *Statistisk sentralbyrå bruker ei sjudeling for befolkningsstatistikk:*

1. Akershus/Oslo (Akershus og Oslo), 2. Hedmark/Oppland (Hedmark og Oppland), 3. Østlandet ellers (Buskerud, Vestfold og Telemark), 4. Agder/Rogaland (Agder-fylka, Rogaland), 5. Vestlandet (Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal), 6. Trøndelag (Trøndelags-fylka), 7. Nord-Norge (Nordland, Troms, Finnmark).

B. *Utlendingsdirektoratet har ei seksdeling for busetjingsregistrering av utlendingar:*

1. Region øst (Østfold, Vestfold, Akershus, Oslo), 2. Region indre Østland (Buskerud, Oppland, Hedmark), 3. Region sør (Agder-fylka og Telemark), 4. Region vest (Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane), 5. Region Midt-Norge (Trøndelags-fylka, Møre og Romsdal), 6. Nord-Norge (Nordland, Troms, Finnmark).

C. *Landbruksdepartementet bruker ei femdeling for landbruksteknisk registrering:*

Dei fem landsdelane svarar her til "standardinndelingane", med eitt unntak: I staden for Sørlandet opererer ein med Agder/Rogaland som eitt område (og Vestlandet blir dermed sjølvstøtt også mindre).

D. *Statistisk sentralbyrå bruker ei spesiell inndeling på fleire nivå for handelsstatistikk; jf. vedlagde kart + nærmare utgreiing nedanfor.*

Så vidt eg kjenner til, blir desse inndelingane lite eller ikkje brukte utanfor dei nemnde institusjonane.

Norge, og består av dei tre nordlegaste fylka. Når det gjeld resten av landet, finst det derimot fleire andre gjengse inndelingar.

For det første kan ein halde fram å dele inn berre etter nord-/sør-dimensjonen og kalle alt sør for Nordland for Sør-Norge. Kor offisiell denne inndelinga er, veit eg ikkje, men alle me som har drive med målføre ein del år, kjenner i alle fall godt den praktiske todelinga av norgeskartet (der elles heile Nord-Norge ofte blir utelate, fordi det er dialektologisk "uinteressant", dvs. utan geografisk variasjon).

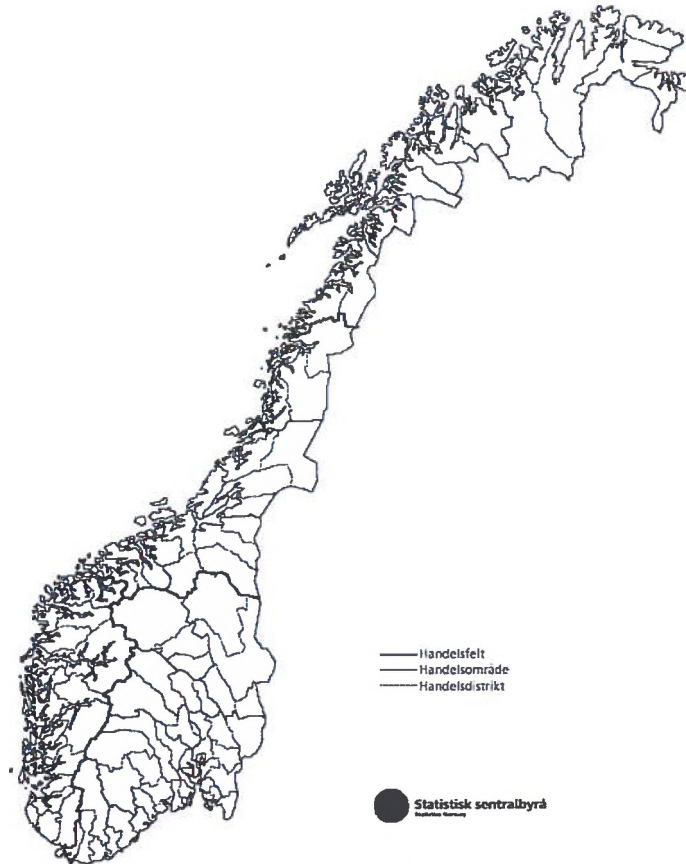
Nord/sør-inndelinga kan også førast eit steg vidare ved at ein etablerer eit eige område *mellom* Nord- og Sør-Norge, som då naturleg kan kallast *Midt-Norge*. Terminologisk er dette sjølvsagt svært rimeleg; problemet er derimot å bestemme korleis dette området skal avgrensast geografisk. Det einaste som alle ser ut til å vere samde om, er at heile Trøndelag – altså både Nord- og Sør-Trøndelag – skal vere med i Midt-Norge. Derimot varierer det om noko av grannefylka Nordland og Møre og Romsdal blir rekna med i Midt-Norge og i tilfelle kor mykje som skal takast med.

Termen Midt-Norge som noko anna enn eit synonym for Trøndelag ser ut til å kunne gå tilbake på inndelinga i såkalla handelsområde, som Statistisk sentralbyrå etablerte for nærmare femti år sidan:

SSBs første standard for handelsområder ble fastlagt i 1956. I 1966 foretok SSB en omfattende revisjon av standarden for å tilpasse den til de endringene som hadde funnet sted i den innenlandske vareomsetningen og i bosettings- og kommunikasjonsforholdene. Handelsdistriktene ble bl.a. tilpasset fylkene og nye planleggingsregioner. Revisjonen resulterte i 4 handelsfelt, 23 handelsområder og 104 handelsdistrikter pluss Svalbard. Siden har det kun blitt utgitt reviderte utgaver der en har korrigert for endringer i kommuneinndelingen. (Longva & Tønder (red.) 1999:76).

Kartet på neste side viser den nåverande inndelinga i handelsområde. Som me ser, deler ein her inn landet i fire såkalla handelsfelt, der Midtre handelsfelt femner om Trøndelags-fylka + Nordmøre og Romsdalen og Helgeland til og med Rana.

Figur T. Handelsområder

Nå er nok likevel Midtre handelsfelt ikkje utan vidare det same som Midt-Norge. Den siste termen er dessutan ein god del nyare; truleg berre om lag tretti år gammal. Det eldste skriftlege belegget eg kjenner til, er frå *Romsdalsposten* nr. 60–1974, der det er snakk om planar om oljeboring “utenfor den midt-norske kyst”.³ Her bruker ein altså adjektivet *midtorsk*, men herifrå til substantivet *Midt-Norge* er ikkje steget langt, og to år etter dukkar då også dette ordet opp, denne gongen i *Sunnmørsposten* (nr. 205–1976), der det heiter at “Bjartmar Gjerde innleder om Midt-Norge og oljen” på ein konferanse i Kristiansund. Og dei som stod bak konferansen, var eit organ som kalla seg *Midtorsk oljeråd*.

Det kan dermed sjå ut som termen Midt-Norge kan ha eit dobbelt opphav: For det første i det nøyaktig definerte områdenamnet Midtre handelsfelt, og dernest som ein geografisk meir diffus term som dukka opp i samband med oljeutvinning nord for den 62. breiddegraden, som det gjerne heiter. Trass i at Midt-Norge altså knapt kan seiast å vere ein spesielt velavgrensa term, er han likevel mykje brukt i dag (jf. fotnote 4). Dette heng truleg til dels saman med at *Adresseavisen* i Trondheim i snart 30 år har brukt denne termen i si markedsføring av avisa, som nettopp har Midtre handelsfelt som sitt spreingsområde (opplyst på e-post av informasjonskonsulent Ann-Irene Enoksen i *Adresseavisen*). Dessutan finst det i dag også svært mange bedrifter og institusjonar som bruker *Midt-Norge* eller *midtorsk* som ein del av namnet sitt. Termen *Midt-Norge* må dermed seiast å vere veletablert i dag, og det er heller ingen tvil om at Trøndelag med Trondheim er sentrum i regionen; derimot kan den nøyaktige avgrensinga i ytterkantane som nemnt variere ein god del.

Dermed seier me oss ferdige med to- og tredelinga, der ein berre deler inn etter nord/sør-dimensjonen. Når ein tek i bruk alle himmelretningane, vil ein sjølvstund kunne få fire landsdelar med retningsordet (*nord/sør/aust/vest*) som føreledd og *-landet* eller *-Norge* som etterledd. Men dessutan er det her vanleg å operere med ein

³ Takk til Tor Guttu ved INL/AL, Universitetet i Oslo, som har hjelpt meg å finne desse skriftlege belegga.

femte landsdel i midten, men nå utan *midt-* som føreledd, nemleg den tradisjonelle nemninga Trøndelag.

I etterleddet av dei retningsavleidde landsdelsnamna er *-landet* det normale ved både Austlandet og Vestlandet, sjølv om ingen vel reagerer noko særleg på namn som Aust-Norge og Vest-Norge; men når dei ein gong imellom dukkar opp (sjå fotnote 4), blir dei vel helst berre oppfatta som litt sære synonym for Austlandet og Vestlandet. Ved retningsorda *nord* og *sør* er det derimot annleis: Her må ein seie *Sørlandet* dersom nemninga skal referere til femdelinga, for *Sør-Norge* hører heime i to- eller tredelingsystemet. I nord får me derimot terminologisk – og ofte også geografisk! – samanfall mellom to-, tre- og femdelinga; namnet på den nordlegaste landsdelen blir i alle fall Nord-Norge anten ein deler landet i to, tre eller fem.⁴

⁴ Dette er utan tvil grunnen til at termen Nord-Norge ser ut til å vere mykje meir i bruk enn Sør-Norge; då eg søkte på Internett med søkjemotoren Google og norsk som språk hausten 2000, fekk eg desse treffa på ulike landsdelsnamn, her ordna etter fallande frekvens:

Trøndelag: 53.900
 Nord-Norge: 25.300
 Vestlandet: 12.100
 Østlandet: 10.600
 (Austlandet: 431)
 Sørlandet: 7.900
 Midt-Norge: 7.090
 Sør-Norge: 5.890
 Øst-Norge: 795
 Vest-Norge: 768
 Syd-Norge: 140

Forma på sjølve landsnamnet fordelte seg elles med 364.000 på *Norge* og 19.100 for *Noreg*; dvs. 5,2 % for nynorskforma; men eg har ikkje søkt spesielt på samansetjingane med *-Noreg*.

Grunnen til at Trøndelag kjem heilt øvst, er sjølvsagt den at her får ein også med alle treff på *fylka* Nord- og Sør-Trøndelag, og dette talet er dermed altfor høgt dersom ein berre er ute etter Trøndelag som *landsdelsnamn*. Som venta er termane *Øst-* og *Vest-Norge* svært lite brukte i forhold til *Østlandet* og *Vestlandet*. Dette søket viser med andre ord at *Nord-Norge* er det langt mest brukte landsdelsnamnet.

Ei anna slags forvirring finn me ved innbyggjarnamna, der me naturleg nok har *-lending* ved alle landsdelane som endar på *-landet* (austlending, sørlending, vestlending), men dessutan blir folk frå heile Nord-Norge ofte kalla nordlendingar, og ikkje berre folk frå Nordland fylke, sjølv om folk frå Troms og Finnmark sjølvsgt også kan spesifiserast som tromsværingar og finnmarkingar. Termen *nordlending* blir altså brukt anten ein deler landet i to, tre eller fem, mens termene med etterleddet *-lending* berre høyrer heime i femdelinga innanfor Sør-Norge. Motstykket til *nordlending* om ein

Som ein liten kuriositet kan me leggje merke til at den konservative bokmålsforma *syd-* er litt, men svært lite brukt som førestaving i samansetjinga *Sør-Norge/Syd-Norge*, men aldri i *Sørlandet/*Sydlandet*; den siste forma ville jo automatisk gi innbyggjarnamnet *sydlending*, som er "oppteke" frå før, ikkje som namn på ein som bur på **Sydlandet*, men i *Syden*. Dette er sjølvsgt ogå forklaringa på at Vilhelm Krag ville ha namnet *Sørlandet*, for i andre tilfelle brukte han nok helst ordforma *syd*. Dette "problemet" har Krag sjølv forresten kommentert i den artikkelen frå 1902 der han lanserte begrepet *Sørlandet*: "Nogle unge Mennesker herfra har i den allersidste Tid forsøgt at kalde sig Sydlændinger; – men det Ord faar aldrig Hævd i Sproget, fordi det i forveien betegner noget ganske andet: Folk fra det sydlige Europa." (sitert etter Andreassen 1994:24).

Ordforma *Sydlandet* førekjem rett nok på norsk (9 treff på Google), men då tyder det alltid noko anna, t.d. Sør-Island eller den sørlege delen av det gamle Israel. I andre samansetjingar førekjem derimot førestavinga *syd-* ganske ofte: *Sydpolen*: 562, *Sørpolen* 75; *Syd-Amerika* 223, *Sør-Amerika* 3530; *Syd-Europa* 12, *Sør-Europa* 1090. Noka forklaring på desse store skilnadene i relativ frekvens mellom formene *syd-* og *sør-* i ulike samansetjingar har eg ikkje.

At forma *syd* likevel ikkje er heilt utenkjeleg som føreledd i namn som har å gjere med den sørlegaste landsdelen i Norge, oppdaga eg elles eit interessant døme på her om dagen i namnet *Sydspissen*, som er "en paraplyorganisasjon for en rekke bedriftsnettverk og organisasjoner" som har som "felles mål å profilere og utvikle Sørlandet som en kompetanse- og innovasjonsregion" (jf. bilag til Aftenposten 27.04.2001 og www.sydspissen.no). Dette står i stil med at eit av dei største kjøpesentra i landet – på Heimdal sør for Trondheim – heiter *City Syd*. I næringslivet er det altså berre forma *syd* som gjeld...

deler landet i to, er *søring*, som omfattar folk frå heile Sør-Norge, medrekna Trøndelag. Av naturlege grunnar er denne termen nok mest brukt i Nord-Norge.⁵

Om me set desse inndelingane inn i eit skjema, blir det slik:

todeling	Sør-Norge				Nord-Norge
treddeling	Sør-Norge		Midt-Norge		Nord-Norge
<i>innbyggjarnamn</i>	<i>søring</i>				<i>nordlending</i>
femdeling	Austlandet	Sørlandet	Vestlandet	Trøndelag	Nord-Norge
<i>innbyggjarnamn</i>	<i>austlending</i>	<i>sørlending</i>	<i>vestlending</i>	<i>trønder</i>	<i>nordlending</i>
område	Østfold, Akershus (m. Oslo) Hedmark, Oppland, Buskerud, Vestfold, Telemark	Aust-Agder, Vest-Agder ⁶	Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal ⁷	Sør-Trøndelag, Nord-Trøndelag	Nordland, Troms, Finnmark

Skjema 1. Norske landsdelar

Dette er den meir og mindre offisielle inndelinga, som ein m.a. finn i siste utgåve av Aschehoug og Gyldendals Store norske leksikon (1995-1998). Rett nok kan det vel variere i kva grad folk nær grensa

⁵ Ifølgje Nynorskordboka kan *søring* også bety "person som er sønnafrå" reint generelt, og dessutan "person frå Sunnhordland". Etter mi språkkjensle er det likevel den "nordnorske" tydinga "person frå Sør-Noreg" som er mest kjend i dag – også i Sør-Norge.

Noko eige innbyggjarnamn for folk frå Midt-Norge kjenner eg ikkje til, noko som sikkert heng saman med at heile omgrepet som nemnt er både nytt og til dels også diffust.

⁶ I pkt. 3.2 nedanfor blir denne avgrensinga drøfta nærmare.

⁷ Nynorskordboka har ei avgrensing av *Vestlandet* som utelet Nordmøre: "nemning på Sør-Noreg vest for hovudvasskiljet: Romsdal, Sunnmøre, Sogn og Fjordane, Hordaland, Rogaland (før også Agder)". Denne avgrensinga er tregleg i alle fall delvis dialektologisk motivert (jf. nedanfor pkt. 3.2).

mellom to landsdelar blir identifiserte med eller kjenner sjølve at dei hører heime i den landsdelen dei "etter kartet" skal høre heime i. Det gjeld nok t.d. eit område som Øvre Telemark, der dei fleste kanskje heller vil spesifisere og snakke om Telemark og telemarkingar enn om Austlandet og austlendingar. Nedre Telemark (Grenland) og folket der vil nok derimot i mykje større grad bli identifiserte med "hovudlandsdelen".

Dette betyr altså at det eksisterer ei slags oppfatning av kva som er *prototypisk* austlandsk, sørlandsk osv., og det som då i større eller mindre grad fell utanfor det prototypiske for ein bestemt landsdel, blir dermed problematisk å klassifisere. Det er heller ikkje sikkert at fylka i alle tilfelle er det mest relevante kriteriet for folks oppfatning av kor grensa mellom dei ymse landsdelane går (meir om dette seinare), men ettersom fylkesgrensene er det mest handgripelege og allment kjende administrative kriteriet om ein vil ha ei enkel og eintydig inndeling, finst det knapt noko alternativ.

2. Norsk målføreinndeling

2.1. Todeling eller firedeling?

At målføreinndelingar primært bør byggje på lingvistiske kriterium, kan knapt vere diskutabelt. Samtidig er det klart at ei målføreinndeling som berre byggjer på målmerke og ser heilt bort frå geografien, kan verke uheldig, dersom målmerka skaper ei inndeling som går heilt på tvers av den geografiske. At nettopp dette kan vere eit problem for todelinga av dialektane, skal me snart sjå; den dialektologiske todelinga er nemleg heilt annleis enn den geografiske. Derimot har den dialektologiske firedelinga svært mykje til felles med den geografiske femdelinga.

Dei to vanlegaste dialektinndelingane – todeling og firedeling – er viste i skjema 2. Todelinga går attende til Amund B. Larsen (1897), mens den første som gjekk inn for firedelinga, var Hallfrid Christiansen (1954). Begge desse gjekk inn for inndelingar baserte på meir enn eitt kriterium. Dersom ein då ikkje legg avgjerande vekt på eitt bestemt av desse, får ein sjølvsagt overgangssonar mellom dei ulike områda, fordi ikkje alle isoglossane følgjer kvarandre. Etter

kvart har det likevel blitt slik at dei som går inn for todeling, lar (refleksar av) den såkalla jamvektsregelen vere hovudkriteriet.⁸ Om ein gjer det, kan to- og firedelingane framstillast med denne geografiske avgrensinga:⁹

todeling	austnorsk		vestnorsk	
	austlandsk	trøndersk	vestlandsk	nordnorsk
firedeling				
område	= <i>Austlandet</i> (- litt av <i>Telemark</i>)	= <i>Trøndelag</i> + <i>Nordmøre</i>	= <i>Vestlandet</i> (<i>Nordmøre</i> + <i>Sørlandet</i> og litt av <i>Telemark</i>)	= <i>Nord-Norge</i> (stort sett)

Skjema 2. Norsk målføreindelning

Dersom me jamfører med landsdelane i skjema 1, ser me at todelinga er totalt forskjellig (jf. a og b), mens firedelinga i skjema 2 liknar på femdelinga i skjema 1, med eitt viktig unntak (jf. c):

- Todelinga er nord/sør i skjema 1, aust/vest i skjema 2.
- Vestnorsk* i målføreindelninga svarar til to *geografisk skilde* område.
- Sørlandet hører inn under vestlandsk/vestnorsk i målføreindelninga, fordi *sørlandsk* ikkje er noko eige målføreområde på øvste nivå i firedelinga i skjema 2 (dette skal me gå nærmare inn på i pkt. 3).

Innanfor den dialektologiske firedelinga ser me dessutan at austlandsk og trøndersk delvis, men ikkje heilt, svarar til landsdelane Austlandet og Trøndelag. Avvika kjem sjølvsagt av dei ulike kriteria

⁸ Dette ser også ut til å gjelde Hallfrid Christiansen, som trass i mange kriterium også har ei detaljert utgreiing om kor grensene går mellom dei fire områda hennar, og i praksis ser det ut til at det er ein noko pragmatisk tilpassa versjon av jamvektskriteriet som ligg til grunn (pragmatisk m.a. fordi ho ikkje tek omsyn til "unntaksområde" som Sør-Østfold (utan jamvekt) og Bardu/Målselv (tradisjonelt med); jf. Christiansen 1954:38f).

⁹ Legg merke til distinksjonen mellom *austnorsk/austlandsk* og *vestnorsk/-vestlandsk*, som altså ikkje har noko motsvar i dei geografiske terminologien.

som inndelingane byggjer på: Landsdelane baserer seg på administrative kriterium (stort sett fylka), mens målføreinndelingane er lingvistisk fundert – i hovudsak jamvektsregelen. Dersom dette målmerket er til stades, er målet austnorsk, dvs. austlandsk eller trøndersk; dermed kjem Nordmøre inn under trøndersk, trass i at det ikkje ligg i Trøndelag.

Grunnen til at mange har vore misnøgde med den dialekt-geografiske todelingane, er dels at det vestnorske området blir delt i to, men minst like mykje at nemningane svarar ekstremt dårleg til himmelretningane om ein ser heile landet under eitt. Som Hallfrid Christiansen har peika på, passar nemleg termene austnorsk og vestnorsk berre for landet sør for Trøndelag, om ein tek det geografiske innhaldet bokstaveleg (Christiansen 1954:31). Både ho og andre har derfor argumentert for at ei primær firedeling er meir rimeleg.¹⁰ Denne firedelingane svarar då også meir eller mindre nøyaktig til dei fire landsdelane ein hadde før diktaren Vilhelm Krag "fann opp" Sørlandet i 1902; før den tid rekna ein nemleg det noverande Sørlandet som ein del av Vestlandet; jf. at det heilt til ut i 1960-åra kom ut ei avis i Arendal som heitte *Vestlandske Tidende*.

Det er klart at ei målføreinndeling som lar eitt område (vestnorsk) bli delt i to av eit anna (austnorsk) er lite tilfredsstillande om ein ser reint geografisk på det. Denne ulempa unngår ein sjølvsagt om ein startar med ei *primær* firedeling. Likevel er ikkje todelingane så urimeleg som det kan sjå ut ved første augnekast: Om ein slår saman austlandsk og trøndersk, så får ein eitt samanhengande område – austnorsk – mens det som blir att vest og nord for dette området, er vestnorsk. Den siste termen er sjølvsagt *geografisk* svært lite

¹⁰ Dette gjeld m.a. Svein Lie (jf. Lie 1985:1–11). Han nemner også (1985:7f) at ei primær *femdeling* kunne vere aktuell som alternativ til todelingane, ettersom mange av dei som elles går inn for todelingane, deretter deler vestnorsk i to (vestlandsk og nordnorsk) og austnorsk i *tre* likeverdige område, nemleg midlandsk i tillegg til austlandsk og trønd(er)sk (jf. t.d. Bjørkum 1970:68–69). Så vidt eg kjenner til, er det likevel ingen som har gått inn for ei *primær* femdeling (altså heller ikkje Lie); femdelingane dukkar eventuelt først opp på neste nivå i ei primær todeling. Ei dialektologisk femdeling vil i alle fall ikkje i noko tilfelle svare til den geografiske femdelingane (med Sørlandet som den femte landsdelen).

tilfredsstillande som nemning for nordnorsk, og dette er også ein av grunnane til at mange ikkje er særleg glade i todelinga.

På den andre sida er det faktisk ganske gode *dialektologiske* argument nettopp for ei slik geografisk urimeleg todeling. At det er slik, kan ein sjå jamvel av argumentasjonen hos folk som går inn for firedelinga, slik Ernst Håkon Jahr gjer i *Den store dialektboka* (Jahr 1990:10): I denne populære framstillinga argumenterer han fornuftig nok for å leggje stor vekt på prosodiske målmerke:

Folk bygger mye på trykk, tone og setningsmelodi når de sier: "Jeg hører på dialekten at du er østlending (eller vestlending, trønder, nordlending)." Det er sangen i målet som da blir identifisert som dialekten. (Jahr 1990:10)

36 år tidlegare konstaterte Hallfrid Christiansen ("firedelings mor", jf. ovanfor) det same:

«Talemusikken er det kriterium som lettest faller i ørene på legfolk. Enhver kan kjenne en trønder, en nordlending, en østlending eller en vestlending på vedkommendes talemusikk. Dette er også det målmerke, som er vanskeligst å legge bort for de fleste mennesker.» (Christiansen 1954:35)

Uttrykt med lingvistiske fagtermar seier Jahr her at prosodiske målmerke er dei mest *saliente* på norsk. Adjektivet *salient* siktar til dei målmerka som folk helst festar seg ved når dei hører ein bestemt varietet (jf. Auer & al. 1998). For min del er eg heilt samd med Jahr i denne vurderinga; og eg trur også at dei fleste spora av jamvektsregelen er heller lite saliente, kanskje med unntak av utprega jåmningsformer av typen *våttå*, *vukku*, *hosso* osv.

Men om ein tek Jahrs prosodiske karakteristikkk av dei fire hovudområda bokstavig, kjem ein faktisk attende til todelinga austnorsk/vestnorsk: Etter hans – og andres – meining har nemleg austnorsk og trøndersk viktige prosodiske trekk sams, nemleg såkalla lågtone og trykkforskyving mot venstre med tonemskifte i verbalgrupper som *gå-ut* og *ta-opp*, og i framandord som *stasjon* og *billett*, mens vestnorsk og nordnorsk har høgtone og ikkje

trykkforskyving (jf. Jahr 1990:10).¹¹ Kva som skil austnorsk frå trøndersk og vestnorsk frå nordnorsk når det gjeld prosodien, seier Jahr derimot ingenting om. Men både Jahr og eg – og alle andre! – hører sjølvsagt at det også finst prosodiske skilnader mellom desse undergruppene; me har berre ikkje ord for å *beskrive* det me hører.¹² Ein nærmare karakteristikkk av det som skil søraustnorsk og trøndersk prosodi kan ein derimot finne i arbeid av Randi Alice Nilsen; jf. Nilsen 1992 (kap. 3) og Nilsen 2000.

På den andre sida er det faktisk slik at det er lettare å finne enkle kriterium som deler austnorsk i austlandsk og trøndersk (nemleg apokope – "å *bite*" kontra "å *bit*") enn det er å finne kriterium for å sortere vestnorsk i vestlandsk og nordnorsk – her må ein eventuelt basere seg på knippe av målmerke. Dei to geografisk *skilde* delane av vestnorsk er altså vanskelegare å skilje eintydig frå kvarandre språkleg enn det er å dele opp det geografisk *samanhengande* austnorske området.

¹¹ I termen "trykkforskyving" ligg det sjølvsagt implisitt ei oppfatning av at dette er ein innovasjon. Dette er også synet hos t.d. Martin Kloster Jensen, som skriv slik om dette fenomenet:

Et interessant problem i aksentlæren byr det fenomen at vi i østnorsk får aks. 2 ved trykkforskyving i fremmedord: a¹vis blir til ²avis, tele¹fon blir til ²telefon. En verbalform med trykksterkt adverb etter (ta med, gå hjem, kom fram, sitter på, har solgt ut) får selv trykket, så adverbet blir trykksvakt; og dermed får hele uttrykket aks. 2 (²ta med, ²sitter på, du ²skal ikke ²bry deg om det osv.). (Jensen 1964:74)

Omgrepa høgtone (H) og lågtone (L) er definerte slik i Fretheim & Nilsen 1989:442:

An H-dialect is a dialect exhibiting a pitch peak at the point in the tonal foot, where it is possible to discriminate the two pitch accents, accent 1 and 2.

An L-dialect is a dialect exhibiting a pitch trough at the point in the tonal foot, where it is possible to discriminate the two pitch accents, accent 1 and 2.

¹² Det gjeld t.d. også Hallfrid Christiansen, som konstaterer at Trøndelag har lågtone som Austlandet og Nord-Norge høgtone som Vestlandet, men legg så til i parentes: "men talemusikk forskjellig fra østnorsk" resp. "vestnorsk" [= austlandsk resp. vestlandsk]. (Christiansen 1954: 39 resp. 41).

Etter mitt syn er det altså todelinga austnorsk/vestnorsk som er lettast å motivere ut frå reint lingvistiske kriterium, og det gjeld både dersom ein vel å basere seg på det tradisjonelle målmerket jamvekt, eller eit knippe av prosodiske kriterium (jf. t.d. Jahr 1990:10). Dette skal me sjå nærmare på i det neste avsnittet, der eg vil argumentere for ei inndeling basert på det eg vil kalle prototypiske austnorske og ditto vestnorske målmerke, og der alle norske målføre ideelt sett skal kunne plasserast på ein skala frå prototypisk austnorsk til ditto vestnorsk.

Eg går altså inn for ei inndeling utan faste grenser, men med kjerneområde og overgangssonar. I kjerneområda finn ein alle eller mest alle dei prototypiske målmerka for det aktuelle området, mens dette ikkje er tilfellet i same grad i overgangssonane.

2.2. Prototypiske austnorske og ditto vestnorske målmerke

Det som følgjer her, er for det meste ei liste over målmerke som dialektologane er meir eller mindre samde om er karakteristiske for austnorsk respektive vestnorsk. Eg nemner dei derfor stort sett berre stikkordsmessig og utan litteraturtilvisingar eller nærmare drøfting (med unntak av målmerke 6, 7.c og 8.b).

AUSTNORSK	VESTNORSK
1. lågtone	1. høgtone
2. trykkforskyving mot venstre i verbalgrupper og framandord	2. inga trykkforskyving
3. a. spor av jamvekt 3. b. + jamning	3.a. ingen spor av jamvekt 3.b. + ingen reduksjon av trykklett <i>-a</i>
4. forlenging av <i>konsonanten</i> i gamle kortstavingsord	4. forlenging av <i>vokalen</i> i gamle kortstavingsord
5. refleksar av gamle lange og korte vokalar har <i>ikkje</i> skapt nye vokalar/diftongar	5. refleksar av gamle lange og korte vokalar har <i>ofte</i> skapt nye vokalar/diftongar
6. klitisert <i>han > n</i>	6. klitisert <i>han > an</i> ¹³
7.a. tjukk l 7. b. + retrofleksar	7.a. Ikkje tjukk l 7.b. ingen retrofleksar 7.c. + skarre- <i>r</i>
8.a. assimilasjon av mange konsonantsamband (<i>mb > mm</i> , <i>ɲg > ɲɲ</i> , <i>nd > nn</i> , <i>ld > ll</i> , <i>m > nn</i>)	8.a. lite assimilasjon av konsonantsamband 8.b. ev. dissimilasjon/segmentasjon (<i>r/l/ll > dl</i> , <i>m/nn > dn</i>)

Skjema 3. Austnorske og vestnorske målmerke

Eg har altså berre teke med fonologiske målmerke, og alle saman er dessutan diakront motiverte (innovasjon/bevaring). Heilskapsinntrykket blir då at austnorsk er eit innovasjonsområde i forhold til vestnorsk, noko som heller ikkje er noka stor nyheit; Helge Sandøy meiner t.d. at det han kallar det *sentralskandinaviske* området, som

¹³ Dette er eit målmerke Hallfrid Christiansen meiner "hittil har vært for lite påaktet som dialektkriterium" (Christiansen 1954:36), og eg er sterkt tilbøyeleg til å vere samd med henne. Ho dreg dette målmerket inn i ein argumentasjon for firedeling av dialektane, men etter mitt syn passar det mykje betre som argument for todelinga, i alle fall om ein held seg til klitisering av pronomenet *han*, og ikkje dreg inn den bestemte artikkelen *-en*, der biletet truleg er atskillig meir ugreitt (jf. Lie 1984; særleg kart s. 154–157).

her i landet fell saman med det austnorske området, er "det mest aktive spreingsområdet" i Skandinavia (Sandøy 1996:155).¹⁴

Eit par tilfelle der det kan sjå ut som berre vestnorsk har innover, er 7.c (skarre-*r*) og 8.b (differensiasjon/segmentasjon). Som kjent er det her tale om innovasjonar av svært ulik alder, ettersom skarringa truleg starta for mindre enn to hundre år sidan, mens dei andre endringane i alle fall går attende til mellomalderen.¹⁵

¹⁴ Etter mitt syn er dette diskutabelt; eg meiner i alle fall at *sørskandinavisk* (dvs. dansk) totalt sett har langt fleire innovasjonar enn nokon del av nordskandinavisk (dvs. svensk og norsk, jf. Torp 1983). Men dersom Sandøy med formuleringa "det mest aktive spreingsområdet" siktar til at dei sentralskandinaviske innovasjonane har spreidd seg til eit større geografisk område enn dei sørskandinaviske, har han sikkert rett; for dei sørskandinaviske innovasjonane har berre i liten grad slått gjennom utanfor Danmark (jf. pkt. 3.4 nedanfor).

¹⁵ Det at både desse innovasjonane og tendensen til å skilje gamle lange og korte vokalar kvalitativt (jf. målmerke nr. 5) er felles innovasjonar ikkje berre for store delar av Vestlandet, men også for Island og Færøyane, kan saktens få ein til å lure på om dette er urgamle felles "vestnordiske" innovasjonar, eller om det er resultat av seinare språkkontakt. For nærmare drøfting av dette spørsmålet sjå Sandøy 1994 og Torp 1998:52.

2.3. Nordnorsk mellom austnorsk og vestnorsk

Prøver me å plassere nordnorsken inn i dette skjemaet, blir resultatet slik:

AUSTNORSK	VESTNORSK
	1. høgtone
	2. inga trykkforskyving
	3.a. ingen spor av jamvekt (3.b. + ingen reduksjon av trykklett -a) ¹⁶
4. forlenging av konsonanten i gamle kortstavingsord	
5. refleksar av gamle lange og korte vokalar har <i>ikkje</i> skapt nye vokalar/diftongar	
	6. klitisert <i>han > an</i>
7.a. tjukk l (<i>det meste av Nordland</i>) 7 b. + retrofleksar ¹⁷	7.a. Ikkje tjukk l (<i>resten av Nordland + Troms og Finnmark</i>)
8.a. assimilasjon av mange konsonantsamband (<i>mb>mm, ŋg>ŋg, nd>nn, ld>ll, rn>nn</i>)	

Skejma 4. Nordnorske målmerke i ei todeling av norske dialektar

Her får me altså ei blanding av vestnorske og austnorske målmerke, slik alle tilhengjarar av todelinga også er einige om at det bør vere, men likevel med ei overvekt for vestnorsk (4 vestnorske målmerke mot 3 austnorske + eitt tvitydig; begge dei to første, som etter mitt syn også er dei mest saliente (fordi dei gjeld prosodien), er dessutan vestnorske).

¹⁶ Som kjent har nordnorsk til dels såkalla *-e/-a-mål*, der altså svake hokjønnsord endar på *-a*; jf. Jahr & Skare 1996:54 og 70.

¹⁷ Retrofleksar nord for tjukk l-området er truleg eit nokså nytt fenomen; jf. Bull 1996:199 (note 8).

Me legg elles merke til at nordnorsk ikkje har både prototypisk austnorsk og vestnorsk utgåve av eitt og same målmerke, med unntak av tjukk *l* (7.a). Dette tyder på at nordnorsken trass alt er relativt einskapleg, noko som vel også svarar bra til vanlege folks oppfatning.

Men me legg også merke til noko meir: I alle fall ved dei tri første målmerka er det rimeleg å sjå den austnorske utviklinga som ein innovasjon i forhold til den vestnorske. Her ser me altså at nordnorsk følgjer vestlandsk, med andre ord ingen spor av dei austnorske særutviklingane. Men om me går til det punktet der vestlandsk ten til dels har særmerkte innovasjonar, nemleg 8.b (jf. sørvestnorske former som *kadla* og *hodn*), så ser me at nordnorsken her i staden har assimilasjon og palatalisering, som er innovasjonar med vid utbreiing både i aust- og vestnorsk og i andre delar av skandinavisk. Derimot kan eg ikkje komme på eit einaste viktig særmerke som *berre* finst i nordnorsk – dei nordnorske målmerka er anten arkaismar eller innovasjonar som gjerne finst innanfor delar av både aust- og vestnorsk (t.d. palatalisering av dorsale og apikale konsonantar). Med ei grov pedagogisk forenkling kan me dermed slagordsmessig seie at det som særmerkjer nordnorsken, er *mangelen* på særmerke!

Som me skal sjå seinare, er alt dette heilt annleis i den mål-gruppa me kjem til i pkt. 3.1 – der er det liten indre einskap, men til gjengjeld flust med karakteristiske særutviklingar i ymse delar av området.

2.4. *Historisk tolking av den dialektgeografiske todelinga*

Reint geografisk verkar sjølvsagt todelinga austnorsk/vestnorsk ganske merkverdig, spesielt om me tek nemningane bokstavleg. Men om ein frigjer seg frå innhaldet i desse merkelappane og ser meir på kva ei slik inndeling kan fortelje om levevilkår og kommunikasjonsmønster i farne tider, så stig det fram eit bilete som slett ikkje er så urimeleg. Om ein legg vekt på natur og levevilkår, ser ein nemleg at austnorsk langt på veg blir det same som "innlandsnorsk" og vestnorsk blir "kystnorsk". Naturforholda på Austlandet og i Trøndelag ligg som kjent langt betre til rette for jordbruk enn på Vestlandet og i Nord-Norge, der fisket til gjengjeld alltid har spela ei

heilt sentral rolle. Og nettopp fiskeria og anna sjørelatert verksemd har gjort mykje til at desse to landsdelane i alle tider har hatt mykje kontakt, som for ein stor del har gått utanom det meir jordbruks- og innlandsorienterte Trøndelag – berre tenk på den gamle bergenshandelen frå Nord-Norge og dei store sesongfiskeria som har samla folk frå heile Vestlandet og Nord-Norge. Vestlandet og Nord-Norge har altså vore *bundne saman* sjøvegen – som for ein stor del har gått *utanom* Trøndelag.

Den mest bastante kommunikasjonsbarrieren her i landet har derimot til alle tider vore *fjell*, og då sjølvsagt aller mest dei høgaste og mest uoverstigelege, med andre ord Langfjella, for å bruke det tradisjonelle samlenamnet for fjellrekkja mellom Aust- og Vestlandet. Rett nok er Trøndelag og Austlandet også skilde av fjell, men trafikken over Dovre har truleg alltid vore livlegare enn over Langfjella (jf. t.d. pilegrimsleia til Nidaros), og derfor er også skiljet mellom austlandsk og vestlandsk vesentleg skarpare og meir grunnleggjande enn skiljet mellom austlandsk og trønderisk.

Før me gjer oss ferdige med todelinga av dei norske dialektane skal me sjå endå ein gong på dei prototypiske austnorske og vestnorske målmerka i skjema 3. I det førre punktet konstaterte me at heile Nord-Norge nærmast kan reknast som eit slags overgangs-område mellom austnorsk og vestnorsk (og sjølvsagt mest i sør – nærmast grensa mot Trøndelag; jf. den tjukke *l-en*). Men kor finn ein *kjerneområda* – kor finn me dei dialektane der *alle* dei utvalde målmerka peikar i same lei?

Innanfor austnorsk vil eg rekne Inntrøndelag/Nord-Østerdalen som eit slikt kjerneområde, med Sørvestlandet som eit vestnorsk motstykke på hi sida av fjella. Desse to kjerneområda er heller ikkje uventa ut frå geografien; Inntrøndelag og Østerdalen ligg nær det me må kunne anta har vore "episentret" for dei sentralskandinaviske innovasjonsbølgjene, mens Sørvestlandet ligg maksimalt "verna" mot bølgjer frå nordaust bak Langfjella.

Dermed har me diskutert det nordlege austnorsk/vestnorske grenseområdet – nordnorsken – og peika ut dei austnorske og vestnorske kjerneområda. Nå vender me blikket mot det *sørlege* grenseområdet - mot Agder eller *Sørlandet*.

3. Sørlandet og 'sørlandsken'

3.1. *Sørlandsk = sørlege e-mål?*

Som nemnt er Sørlandet som namn og som eigen landsdel mindre enn hundre år gammalt – på 1800-talet blei Agderfylka alltid rekna som ein del av Vestlandet. Som me har sett i pkt. 2, blir dette området dialektgeografisk framleis klassifisert som ein del av vestnorsk (i todelinga) og vestlandsk (i firedelinga), noko som gir seg sjølv ut frå det hovudkriteriet dei fleste legg til grunn, nemleg jamvekta. Sørlandsk som eige målføreområde dukkar dermed først opp på eit lågare nivå i inndelings-hierarkiet, og då som regel definert som "sørlege e-mål", der *e-mål* representerer det lingvistiske elementet i definisjonen (alle infinitivar og svake hokjønnsord endar på *-e*) og *sørleg* det geografiske (nordlege *e-mål* = nordvestlandsk).

Denne definisjonen er lingvistisk sett sjølv sagt grei nok; det er ikkje noko problem for dialektologar å lage ein eintydig klassifikasjon ut frå eit slikt kriterium. Problemet ligg etter mitt syn ein annan stad: Når me lagar målføreinndelingar, vil me gjerne at folk skal "kjenne seg att" i klassifikasjonen; me vil gjerne at dei områda me etablerer, skal vere slik at også "vanlege folk" hører at noko er trøndersk, vestlandsk osv. Dette vil me normalt berre kunne oppnå dersom me baserer inndelinga vår på såkalla *saliente* målmerke, slik me har vore inne på tidlegare.

Nå har me rett nok også sett at det er problematisk å finne eintydige språklege kriterium for å skilje mellom vestlandsk og nordnorsk, og i pkt. 2.3 blei nordnorsk framstilt som ei blanding av prototypiske aust- og vestnorske målmerke. Med unntak av tjukk *l* (pkt. 7.a) var det likevel ingen tilfelle av at det same målmerket fanst i både aust- og vestnorsk form innanfor målføregruppa nordnorsk. Med sørlege *e-mål* er det atskillig verre. Ein ting er det at dersom ein tek definisjonen heilt bokstavleg, blir området usammanhengande reint geografisk, for Søre Østfold har som kjent også *e-mål*. Men jamvel om ein ser bort frå området aust for Oslofjorden, er det meir enn nok språkleg variasjon i det som er att på vestsida: Det er mykje som skil talemålet t.d. i Grenland og i øvre Setesdal, men likevel er det sørleg *e-mål* i begge områda. Dersom me bruker skjemaet for

typisk aust- og vestnorske målmerke på dei sørlege *e*-måla, får me dette resultatet (områdenamna er berre meinte som antydningar, ikkje presise avgrensingar):

AUSTNORSK	VESTNORSK
1. lågtone (<i>Telemark + Aust-Agder</i>)	1. høgtone (<i>Vest-Agder</i>)
2. trykkforskyving mot venstre i verbalgrupper (<i>Grenland</i>)	2. inga trykkforskyving (<i>resten</i>)
	3.a. ingen spor av jamvekt 3.b. + reduksjon av trykklett <i>a > e</i>
4. forlenging av konsonanten i gamle kortstavingsord (<i>kystmåla</i>)	4. forlenging av vokalen i gamle kortstavingsord (<i>innlandsmåla</i>)
5. refleksar av gamle lange og korte vokalar har <i>ikkje</i> skapt nye vokalar/diftongar (<i>kystmåla</i>)	5. refleksar av gamle lange og korte vokalar har <i>ofte</i> skapt nye vokalar/diftongar (<i>Indre Aust-Agder</i>)
6. klitisert <i>han > n</i> (<i>Grenland</i>)	6. klitisert <i>han > an</i> (<i>resten</i>)
7.a. tjukk <i>l</i> (<i>nord aust</i>) 7.b. + retrofleksar (<i>nord aust</i>)	7.a. Ikkje tjukk <i>l</i> (<i>resten</i>) 7.b. ingen retrofleksar (<i>resten</i>) 7.c. + skarre- <i>r</i> (<i>kystmåla bortsett frå i nord aust</i>)
8.a. assimilasjon av mange konsonantsamband (<i>mb > mm, ŋg > ŋ ŋ nd > nn, ld > ll, rn > nn</i>) (<i>kystmåla</i>)	8.a. lite assimilasjon av konsonantsamband (<i>innlandsbygdene</i>)

Skjema 5. Målmerke for sørlege *e*-mål

Som me ser, er dette eit fullstendig håplaut skjema om ein ønskjer noko i nærleiken av ei eintydig plassering på skalaen austnorsk/ vestnorsk – her er jo nærmast fullt hus med både aust- og vestnorske målmerke. Reint bortsett frå at nordnorsk utgjer eit eige område geografisk, er det altså dessutan tydeleg at det store nordnorske området er langt meir einskapleg i språkleg forstand enn det vesle sørlege *e*-måls-området. Dette stemmer også med folks naturlege

språkkjensle – folk frå heile Nord-Norge blir straks identifiserte språkleg som nordlendingar; derimot har eg ennå til gode å høre noko normalt menneske seie om ein person at han snakka sørleg e-mål – eller om ein setesdøl at han snakka sørlandsk!

Konklusjonen så langt bør derfor etter mitt syn bli den at dersom me vil at det dialektologiske begrepet sørlandsk skal ha eit *salient* innhald, dvs. bety noko som folk lett kan kjenne att når dei hører det, så er sørleg *e*-mål totalt ubrukande som avgrensing. Folk har nemleg ei slags oppfatning om kva som er 'sørlandsk' i dialektologisk forstand, men det er slett ikkje det same som sørlege *e*-mål. Men før me går inn på det spørsmålet, bør me sjå litt nærmare på korleis *landsdelen* Sørlandet har vore avgrensa i dei hundre åra dette begrepet har eksistert.

3.2. *Landsdelen Sørlandet – kort historisk oversyn*

Som nemnt er det diktaren Vilhem Krag som har lansert namnet Sørlandet. Dette skjedde i ein artikkel i Morgenbladet 16. mars 1902, der han rett nok ikkje sa eksplisitt kva han la i dette omgrepet. Den som har arbeidd mest for å avklare spørsmålet om kva begrepet Sørlandet skal (og bør!) bety, er utan tvil kultursekretær Jostein Andreassen frå Søgne ved Kristiansand, som har samla og kommentert i ei bok på over 200 sider det meste av det som har vore skrive om dette temaet (Andreassen 1994). Andreassen meiner å kunne påvise at Krag opphavleg tenkte seg at nemninga *Sørlandet* skulle femne om det same området som dei seinare to Agder-fylka (før 1918 *Lister og Mandals amt* og *Nedenes amt*). I ein artikkel i 1903 – altså året etter lanseringa – skriv han t.d. slik:

Sørlandet falder i tre forskjellige Dele, som hver har sit Særpreg og sine Eiendommeligheder. Tre Kultursamfund grændser opimod hinanden: Skjærgaarden, Byen og Fjeldbygden. (Sitert etter Andreassen 1994:29)

Her er det altså tydeleg at Krag tenkjer både på kystbygdene og innlandet. Men i andre samanhengar – og ikkje minst når han kjem inn på språket – ser det ut som han først og fremst tenkjer på kystbygdene. Det er nemleg to målmerke som han stadig vekk nemner i samband med Sørlandet, og det er skarre-*r* og "blaute"

konsonantar,¹⁸ og begge desse målmerka finst som kjent berre i kystbygdene – spesielt i Aust-Agder. Derimot finst dei også i det meste av Rogaland. Dette – i tillegg til at Krag sjølv var frå Kristiansand og gjerne brukte kystmiljø i bøkene sine – har nok vore med og skapt eit inntrykk av at Sørlandet først og fremst er *kystdistriktet* i Agderfylka, og dette inntrykket blei seinare bekrefta og forsterka av andre, ikkje minst diktarkollegaen Gabriel Scott, som m.a. i ein artikkel i 1936 avgrensa "det egentlige Sørland" til å vere "kyststrimmelen mellem Flekkefjord og Tvedestrand, eller for å være helt nøiaktig, mellem Åna-Sira i vest og Oksefjorden i øst" (sitert etter Andreassen 1994:101).

Denne oppfatninga av at Sørlandet "eigentleg" berre er kystområda, skriv seg altså ikkje først og fremst frå Krag sjølv. På den andre sida kan ein heller ikkje seie at Krag er utan skuld i at Sørlandsbegrepet er blitt heller mangtydig. I debatten om kva jernbanestrekninga frå Kongsberg til Stavanger skulle heite, gjekk nemleg Krag sterkt *mot* namnet Vestlandsbanen (som til då hadde vore bruktt) og tilsvarende sterkt inn for *Sørlandsbanen*, som han i ein artikkel i 1910 hevda "fra sin første til sin siste Station løber over Sørlandets Jord..." (Andreassen 1994:134).

Det finst altså minst tre nokså ulike oppfatningar av kva for område som bør kallast Sørlandet:

- a. Den trongaste: Kystbygdene i Aust- og Vest-Agder (jf. Gabriel Scotts definisjon frå 1936).
- b. Den vidaste: Heile den sørlege delen av landet frå Kongsberg i aust til Stavanger i vest (jf. Krag's agitasjon for namnet Sørlandsbanen i 1910). Ei så romsleg avgrensing nordaustover – altså innover landet i den austlege delen – er det knapt mange andre som har operert med.

¹⁸ Skarre-*r*-en alluderer han faktisk indirekte til alt i den såkalla dåpsartikkelen frå 1902, der han skriv om "østlandske Doktorer og Officerer" som "bander og ruller paa r'rne" (Andreassen 1994:23), mens han i debatten omkring rettskrivingsreforma i 1907 talar varmt om kor godt dei mjuke konsonantane høver med talemålet sørpå (Andreassen 1994:86–93).

Derimot finst det ei "skjergardsutgåve" av denne vide definisjonen, der ein reknar heile det austafjelske "båtferieområdet" på vestsida av Oslofjorden til Sørlandet. Ei slik avgrensing finn me t.d. i heftet *Sørlandet* frå 1977 (Mittet & Co A/S):

Kyststrekningen fra Ferder fyr til Lindesnes blir vanligvis kalt Sørlandet, og dette hefte viser et utvalg bilder fra denne del av landet. Det er et populært ferieområde for mange nordmenn fra tettbebyggelsene rundt Oslofjorden (Sitert etter Andreassen 1994:114).

c. Den enklaste (eller byråkratiske): Aust- og Vest-Agder

Ettersom både a og b er såpass diffuse, er det fleire som meiner at c er den einaste som kan konkretiserast slik at ingen treng vere i tvil om omfanget, og i den grad det finst ei offisiell "korrekt" tolking i dag, så er det denne; t.d. dekkjer NRK-Sørlandssendinga dei to Agder-fylka. I 1998-utgåva av *Aschehoug og Gyldendals store norske leksikon* blir Sørlandet definert slik:

Sørlandet, den sørligste av våre landsdeler, omfatter de to Agderfylkene[...]. Opprinnelig ble navnet i første rekke benyttet om kyststripen i Aust- og Vest-Agder, ofte også inkludert Kragerø-distriktet i Telemark fylke; i dag brukes det vanligvis om Aust- og Vest-Agder som helhet. (Bind 14:231)

Som me ser, er det her c-tolkinga som blir framstilt som den någjeldande ("i dag", "vanligvis"), og det stemmer nok.¹⁹

I 1972 var derimot den tilsvarande artikkelen i *Aschehougs konversasjonsleksikon* slik:

Sørlandet, oppr. navn på kyststripen mellom Åna-Sira i v. og Oksfjorden [sic] ved Tvedestrand i ø., foreslått av Vilhelm Krag 1902 i en artikkel i "Morgenbladet". S. faller sammen med dialektskillet for

¹⁹ Derimot er det ikkje rett at Krag "opprinnelig" berre tenkte på "kyststripen i Aust- og Vest-Agder" (sjå sitat ovanfor under dette punktet); denne tolkinga kjem først seinare og skriv seg nok mest frå andre enn Krag sjølv.

den skarrende *r* mot *ø*. og for de bløte konsonanter innover i landet; dvs. 40-50 km fra kysten (se Sørlandsk). Etter hvert som navnet har fått hevd, brukes det om hele kyststripen i V.- og Aust-Agder fylker. Enkelte regner også Kragerø-distriktet med til S., og navnet blir ikke sjelden brukt som landsdelsnavn for de to Agder-fylkene i sin helhet som motstykke til Østlandet og Vestlandet. [...]

Her ser me altså mykje tydelegare nedslag av *a* (Gabriel Scotts versjon), men *c* blir også nemnt ("ikke sjelden brukt"). I denne leksikonutgåva (Aschehoug 1972) finn me faktisk også spor av tolking *b* (den vidaste), men då under ein annan artikkel:

Vestlandet er det vanlige fellesnavn på Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, Møre og Romsdal fylker. Agderfylkene ble tidl. regnet med til V., men kalles nå gjerne Sørlandet (s.d.). Sistnevnte har man, vesentlig etter språklige kjennemerker, villet utstrekke til også å omfatte den sørligste del av Rogaland fylke med Stavanger by. Etter samme kriterier hører Nordmøre nærmere til Trøndelag enn til V. [...]

Her ser me altså at dialekten er dregen inn som eit viktig kjennermerke for å avgrense Vestlandet både i sør (mot Sørlandet) og nord (mot Trøndelag). Og grunnen til å utvide Sørlandet heilt til og med Stavanger "vesentlig etter språklige kjennemerker" kan vel knapt vere noko anna enn dei blaute konsonantane.

Dermed seier me oss ferdige med å avgrense *landsdelen* Sørlandet – klarare kan det knapt bli pr. i dag.

3.3. *Det prototypisk sørlandske – finst det?*

I pkt. 3.1 tok eg livet av sørlege *e*-mål som ei rimeleg dialektologisk avgrensing av sørlandsk, fordi dette området som me såg er svært ueinsarta reint språkleg. Det blir sjølvsagt ikkje noko betre om ein i staden baserer seg på det eg har kalla den byråkratiske avgrensinga av Sørlandet = Agder-fylka – det blir heller litt verre (men ikkje så mykje!).²⁰

²⁰ Sjølv skreiv eg i si tid (på oppdrag!) ein artikkel, ikkje om *sørlandsk*, men om (dialektane på) *Sørlandet*, der Sørlandet = Agderfylka. Etter å ha konstatert i det vide og breie at målet i dette området var hummar og kanari, drog eg ein nærmast ironisk konklusjon, som eg har lyst til å sitere her: "Kanskje vi da

Likevel er det utan tvil slik at også vanlege folk har ei slags oppfatning om at det finst noko som kan kallast sørlandsk i språkleg forstand. Ei avgrensing som så nokolunde svarar til det populære omgrepet sørlandsk finn me t.d. i Einar Lundebys artikkel i Aschehogs konversasjonsleksikon i 1972:

Sørlandsk er dialektene i de ytre bygdene i Aust- og Vest-Agder; avgrensningen mot de indre bygdene er ikke helt fast. Jamvektloven gjelder ikke, så infinitiv ender alltid på *-e*: *kaste, fare*. Tykk *l* av gln. *l* opptrer aller lengst øst (til mellom Risør og Arendal), men *rð* er overalt blitt *r*. Stemte ("bløte") konsonanter (f.eks. i *mad, gribe, skrige*) er i bruk fra litt sør for Tvedestrand og går videre inn i Rogaland og opp til midt i Ryfylke; de er oppstått alt i middelalderen. Skarre-*r* er i bruk i sjøbygdene og i byene. Sammen med sørøstlandsk har s. former som *vann, sogn* og *vei*. Presens av sterke verber har i regelen endelse og ingen omlyd: *komme(r), sove(r)*; i preteritum er former som *frøys, røyg* sterkt utbredt. [...]

Som me ser, svarar denne avgrensinga delvis til den snevre geografiske avgrensinga Gabriel Scott hadde av Sørlandet: Begge er ganske visst svært diffuse når det gjeld avgrensinga innover landet, men begge seier i alle fall at Sørlandet og sørlandsken først og fremst er kystbygdene (og byane). Derimot er dei ikkje heilt samde om kva for del av kysten som skal vere med: Me ser at dei sørlege *e*-måla spøkjer i bakgrunnen hos Lundebys, og dermed hamnar sørlandsken hans lenger mot nordaust enn det Sørlandet som Scott reknar med: For Scott begynner ikkje Sørlandet før skarre-*r*-en og dei blaute konsonantane er på plass; derfor hører ikkje Risør-distriktet med til hans Sørland. For Lundebys er det derimot ikkje sørlandsk dersom infinitiven endar på *-a*, og dermed fell dei vestlegaste kystbygdene i Vest-Agder ut i hans definisjon.

Dersom me nå legg desse to snevre definisjonane oppå kvarandre – Scotts (kvasi-)geografiske og Lundebys (kvasi-)språklege – så burde me stå att med eit område som ein ville vente skulle representere *det*

når alt kommer til alt allikevel kan si at der finnes noe spesifikt sørlandsk – nemlig *variasjonen – mangelen på enhet og samlende målmerker!*" (Torp 1990:42)

prototypisk sørlandske, nemleg kystbygdene mellom Okseffjorden og Lindesnes.

Spørsmålet er så i kva grad dette området framstår for folk i dette distriktet – og for andre – som eit språkleg sett einskapleg område. Etter mitt syn er svaret framleis nei, og eg trur også eg veit minst éin viktig grunn til det: Midt gjennom dette området går nemleg det eg tidlegare har antyda kan vere den mest saliente isoglossen i norsk, nemleg grensa mellom høgtone og lågtone. Eg trur knapt heller det finst nokon stad i landet der denne overgangen er så brå og tydeleg som nettopp her: Ein stad mellom Lillesand og Kristiansand – på grensa mellom dei gamle kommunane Vestre Moland og Høvåg (begge nå i Lillesand kommune) går det ei radikal tonefallsgrense, som alle er nøydde til å leggje merke til. Austanfor er det heilt klart austnorsk lågtone som rår grunnen, vestanfor er det like klart vestnorsk høgtone. Lenger inne i landet her eg ei kjensle av at grensa kanskje er mindre skarp, men i kystbandet er det likt til at ho er nærmast knivskarp; og kontrasten er dramatisk (jf. Fintoft & Mjaavatn 1980).²¹ Dermed går det altså eit svært salient målmerke tvers gjennom det som etter den hittil snevraste definisjonen skulle vere sørlandsk.

Spørsmålet er så om der ut frå dette finst ei endå snevrare oppfatning av kva som er den prototypiske sørlandsken enn at det er *kystbygdene mellom Okseffjorden og Lindesnes*. Etter mi meining er svaret ja: Eg trur mange meiner at "skikkeleg sørlandsk" skal ha høgtone!

Dette er det sjølv sagt ikkje så lett å føre prov for, ettersom vanlege folk stort sett manglar språk for å snakke om tonefallsskilnader, og det same gjeld jo langt på veg dialektologane, og dermed er denne grensa ikkje så mykje omtala. Men det finst ein del indisium som nok kan tolkast i den lei som eg har antyda. Mellom anna finst det

²¹ Denne skarpe tonefallsgrensa har sjølv sagt lenge vore velkjend mellom dialektologane, men inntil det aller siste er det så vidt eg kjenner til ingen som har gjort noka vitskapleg gransking av tonegangen i dette området. Men nå har Randi Alice Nilsen gått opp denne grensa i ein interessant artikkel som kom i 2001, der ho påviser at det faktisk er tale om eit anten-eller i kystdistriktet og ikkje ein meir eller mindre diffus overgangssone (Nilsen 2001).

ein del utsegner hos sjølvaste døyparen Vilhelm Krag som kan tyde på at han ikkje rekna folk austanfor Lillesand som sørlendingar. Det er rett nok uvisst kor mykje ein skal leggje i replikkar frå litterære figurar, men i artikkelen "Feriebreve fra Holmerne sørpaa" (trykt i *Tidens Tegn* 25. juli 1910) lar Krag i alle fall Maarten og Silius beklage seg over "denne elendige østlendingen" som skal vere "bortfra Græmstadkanten en plads". Rett nok meiner forfattaren "at da kan han jo ikke egentlig kaldes østlending", men ikkje desto mindre skal Krag's dotter i ein tale i 1971 ha hevda at for Krag "stoppet jo Sørlandet ved Lillesand" (jf. Andreassen 1994:112).

Krag deltok også i språkdebatten kring 1907-reforma – han var spesielt misnøgd med at dei blaute konsonantane blei fjerna – og han argumenterte då naturleg nok også med talemålet i sin landsdel, og skreiv m.a. dette:

Den østlandske knakende *k* og knitrende *r* vilde passe ilde i dette lave og lidet pralende Land. [...] her passer netop denne *lyse, lidt syngende Tale*, der kan blive saa blød og saa munter, saa uskyldigt barneglad og saa indsmigrende sød. (Morgenbladet 2/2-1907; sitert etter Andreassen 1994:91; mi kursivering, A.T.)

Eg trur knapt Krag ville kalle talemålet aust for Lillesand lyst og "litt syngende"; her i landet har det nemleg ganske lenge vore vanleg å seie at austlendingar *snakkar*, mens andre "syng" (sjølv sagt eit uttrykk for prosodisk undertrykking av alle ikkje-austnorske dialektar, men her som elles er det nok prestisjen og fleirtalsdiktaturet som rår). Og når det gjeld tonefallet, er som sagt austegdene austlendingar.

Etter denne aller snevraste avgrensinga blir då sørlandsken berre dialektane i kystbygdene og byane frå litt aust for Kristiansand og eit stykke vestover, kanskje om lag til Lindesnes – med andre ord eit svært lite geografisk område. Til gjengjeld bur det ganske mange folk der, i alle fall i det nordaustre hjørnet.

3.4. *Det prototypisk sørlandske som 'heimedansk' målmerke*

At dei prototypisk sørlandske målmerka som me har sett på i det førre punktet så å seie alle peikar mot Danmark, er sjølv sagt inga ny eller sensasjonell oppdaging; det er tvertimot velkjent og akkurat det

me ville vente ut frå geografiske og historiske forhold. Men dermed nærmar me oss kanskje også eit svar på korfor det blir så problematisk å passe 'sørlandsken' inn i eit austnorsk/vestnorsk-skjema, jamvel om me vel ei snevrare avgrensing enn sørlege *e*-mål. Mange av dei mest saliente sørlandske målmerka er nemleg verken aust- eller vestnorske, men nettopp *sørlandske*!

Desse spesifikt sørlandske målmerka er altså i svært stor grad ein konsekvens av at dette området ligg geografisk mykje nærmare eit anna innovasjonssentrum enn det Sandøy kallar det sentralskandinaviske (jf. pkt. 2.2), nemleg det *sørskandinaviske*. Og dei sørskandinaviske innovasjonane er stort sett heilt andre enn dei sentralskandinaviske (eller som eg heller vil seie, indre nordskandinaviske).

Her følgjer eit utval av slike målmerke som eg ein gong litt ironisk har kalla "ekte heimedanske folkemålsdrag", dvs. samsvar mellom folkeleg norsk talemål og dansk, der det er grunn til å tru at det dreiar seg om munnleg påverknad frå dansk (standardtalemål eller dialekt) utan at påverknaden har gått via norsk-dansk standardtalemål eller skrift (jf. Torp 1988).

MÅLMERKE	UTBREIING I NORGE
1. utlydsvokalforkorting i syntagme (t.d. <i>på seg, må vel</i>)	dei fleste kystmål på Agder
2. vokalforkorting i førsteleddet i samansette ord (t.d. <i>snømann, trestokk, blåtøy</i>)	mange kystmål på Agder
3. kort vokal i utlyd (i ord som <i>til</i> = [te], <i>så</i> [so])	kystmåla mellom Grimstad og Lista
4. alltid tonem 2 i ord utan "stødbasis"	vestre delen av kystmåla i Vest-Agder(?)
5. reduksjon <i>a</i> > [ə] i preteritum av <i>a</i> -verb (<i>kaste, har kaste</i>)	kystmåla mellom Mandal og Lindesnes
6. lenisering (<i>bide, gabe, skrige</i>)	"den bløde kyststripe"
7. dorsal <i>r</i> (skarre- <i>r</i>)	(for tida) det meste av Sørvestlandet og Sørlandet
8. <i>r</i> -vokalisering	kystmåla mellom Risør og Grimstad
9. <i>r</i> -velarisering av schwa (trykklett <i>-er</i> > <i>-år</i>)	for det meste der målet har dorsal <i>r</i>

Skjema 6. Ein del fonetiske og fonologiske samsvar mellom egdske kystmål og dansk²²

Det er ikkje tvil om at desse og andre liknande målmerke er med på å gi desse egdske kystmåla eit så "dansk" preg at jamvel danskar legg merke til det. Som "bevis" på dette kan eg fortelje ei historie eg ein gong hørte frå ein dansk kollega, som hadde reist rundt i Danmark saman med ein norsk kollega, som var kristiansandar. Mest kvar kveld når dei kom til eit nytt hotell, brukte vertskapet å seie når dei fekk høre sørlandsmålet til kristiansandaren: "Men De behøver da slet ikke at snakke dansk!" For dei trudde nok sikkert det var ein svenske som prøvde å tale dansk...

Det er med andre ord ikkje tvil om at det finst ei rekkje svært saliente målmerke som folk med god grunn oppfattar som spesifikt

²² I Torp 1988 har eg nemnt og drøfta både desse og ein god del fleire "heimedanske" målmerke, m.a. også ein del morfologiske og syntaktiske.

sørlandske, ettersom mange av dei berre finst i nokre eller alle kystmåla i eitt eller begge Agder-fylka. Men det er altså så å seie berre i kystmåla ein finn desse målmerka; så snart ein kjem nokre mil innover i landet, forsvinn det aller meste av "heimedansken", slik at det tradisjonelle innlandsmålet i Agder-fylka faktisk er noko av det mest "kavnorske" me har.

Konklusjonen må dermed bli at dersom *sørlandsk* skal vere ein dialektologisk term som folk kan "kjenne seg att i" (m.a.o. salient), og dersom Sørlandet = Aust-Agder + Vest-Agder, så blir det ikkje geografisk samsvar mellom landsdel og målføreområde slik stoda er i dag. Spørsmålet er så om det vil kunne bli slik i framtida. Eg skal runde av denne drøftinga med å spekulere litt omkring dette.

3.5. Eit(t) sørlandsk regionmål?

Det er velkjent at det skjer ei såkalla *regionalisering* av dialektane i dag – både her i landet og andre stader. Dette inneber at dei mest lokale skilnadene mellom bygdemåla forsvinn og me får i staden eit meir einsarta talemål som varierer mindre lokalt. I prosjektbeskrivelsen for TEIN er den språklege regionaliseringa omtala som eit empirisk delmål, der det m.a. heiter slik:

Den empiriske delen av prosjektet skal konsentrerast om *språkleg regionalisering* som geografisk mønster for språklege realiseringar. [...] Språkleg regionalisering vil primært spreia seg etter prinsippet 'urban jumping', altså frå kjerneområdet vil regionsspråket spreia seg frå tettstad til tettstad. [...] Når ein skal studere *utbreiinga* av den språklege regionaliseringa, kan vi stilla oss desse spørsmåla: Kor langt strekkjer ho seg? Kor langt strekkjer cirkumferensane seg? Kvar møtest to cirkumferensar?

Her ligg det etter mitt syn fleire interessante forskingsoppgåver nettopp i Agder-regionen, og dei er først og fremst interessante fordi svara neppe er opplagde. Sjølv har eg ikkje drive systematiske studium anna enn i eit par bygder i Aust-Agder, så det eg seier nå, er i alt vesentleg basert på såkalla tilfeldig observasjon, gjord av ein som er oppvaksen i landsdelen, men som ikkje har budd fast der på 40 år.

Ein tendens som synest opplagd, er at mange særdrag som hittil har vore avgrensa til kystmåla, er på veg innover landet. Bortsett frå

skarre-*r*-en trur eg likevel ikkje det gjeld så mange av dei "heimedanske" målmerka ovanfor – tvert imot er det nok slik at fleire av desse faktisk er på sterk retur i kystmåla; det gjeld jamvel eit så salient målmerke som leniseringa (dei blaute konsonantane), som ein ikkje finn særleg mykje av hos mange yngre menneske i det området der slike former tradisjonelt har vore einerådande. Derimot er utvilsomt den enkle morfologien i kystmåla på veg til å fortrenge det meir kompliserte bøyingsverket i innlandsmåla; det gjeld t.d. fleirtalsbøying av substantiv og presens av verb, der kystmåla i alle fall i Aust-Agder lenge har hatt bokmålsliknande former, mens dei tradisjonelle formene i innlandsmåla liknar meir på tradisjonell nynorsk. Noko tilsvarande gjeld sikkert også for mange ordformer (*vavn* > *vann*, *straum* > *strøm*, *gløyme* > *glømme* > *glemme* osv).

Dette er det eg meiner å kunne registrere av heilt klare tendensar, spesielt ut frå kjennskap til forholda i den austlege delen av området.²³ Så kjem me til dei langt vanskelegare spørsmåla om kor langt regionaliseringa på Agder når, og om det finst fleire sentra med tilhørande cirkumferensar innanfor området.

La meg her for det første seie at eg avstår heilt frå å uttale meg om den vestlege delen av Agder, dvs. det som ligg vest for Kristiansand, ettersom eg kjenner altfor lite til dette området. Men ut frå det faktum at Kristiansand er den største byen i regionen, vil ein med utgangspunkt i "TEIN-modellen" (sjå sitatet ovenfor) gå ut frå at kristiansandsmålet må vere øvst i det sørlandske regionaliseringshierarkiet. Av dette skulle det då følgje at t.d. Arendal, som den nest største byen på Agder, skulle bli påverka frå Kristiansand.

På grunnlag av usystematisk observasjon vil eg likevel tvile på at så er tilfellet. Eg trur i det heile at kristiansandsmålet har mykje mindre innverknad i heile Aust-Agder enn det ein skulle tru ut frå økonomisk og demografisk vekt. Det einaste opplagt kristiansandske målmerket eg kjenner til som har greidd å trengje eit stykke inn i Aust-Agder, er nr. 3 i skjema 6 (kort vokal i utlyd); her finst eit par eksempel (pronomenet *det* /*d̥e*/ og preposisjonen *til* /*te*/) så langt aust

²³ Etter å ha lese to heilt blodferske rapportar frå dei indre bygdene i Vest-Agder, meiner eg å kunne konstatere at dei same tendensane syner seg der (jf. Johannessen 2001 og Ågedal 2001).

som i Grimstad (men kristiansandsmålet har mange fleire; jf. Christoffersen 1981). Den regionaliseringa ein elles finn i Aust-Agder, trur eg helst må forklarast anten som lokale utviklingar, der kystmåls ekspansjonen innover landet sjølvsagt er den viktigaste tendensen, eller som rein austlandspåverknad, der innføring av retrofleksar utan tvil er den mest påtakalege endringa frå fonologisk synsstad. For 30-40 år sidan fanst det knapt retrofleksar i Aust-Agder anna enn i og kring byen Risør; i dag har truleg alle unge menneske retrofleksar i heile kystdistriktet til og med Arendal (jf. Torp 1994:294ff). Skarre-*r*-en ekspanderer heller ikkje lenger nordaustover i kystbygdene; derimot vil truleg alle innlandsbygdene i arendalsvasdraget få skarre-*r* ganske snart.

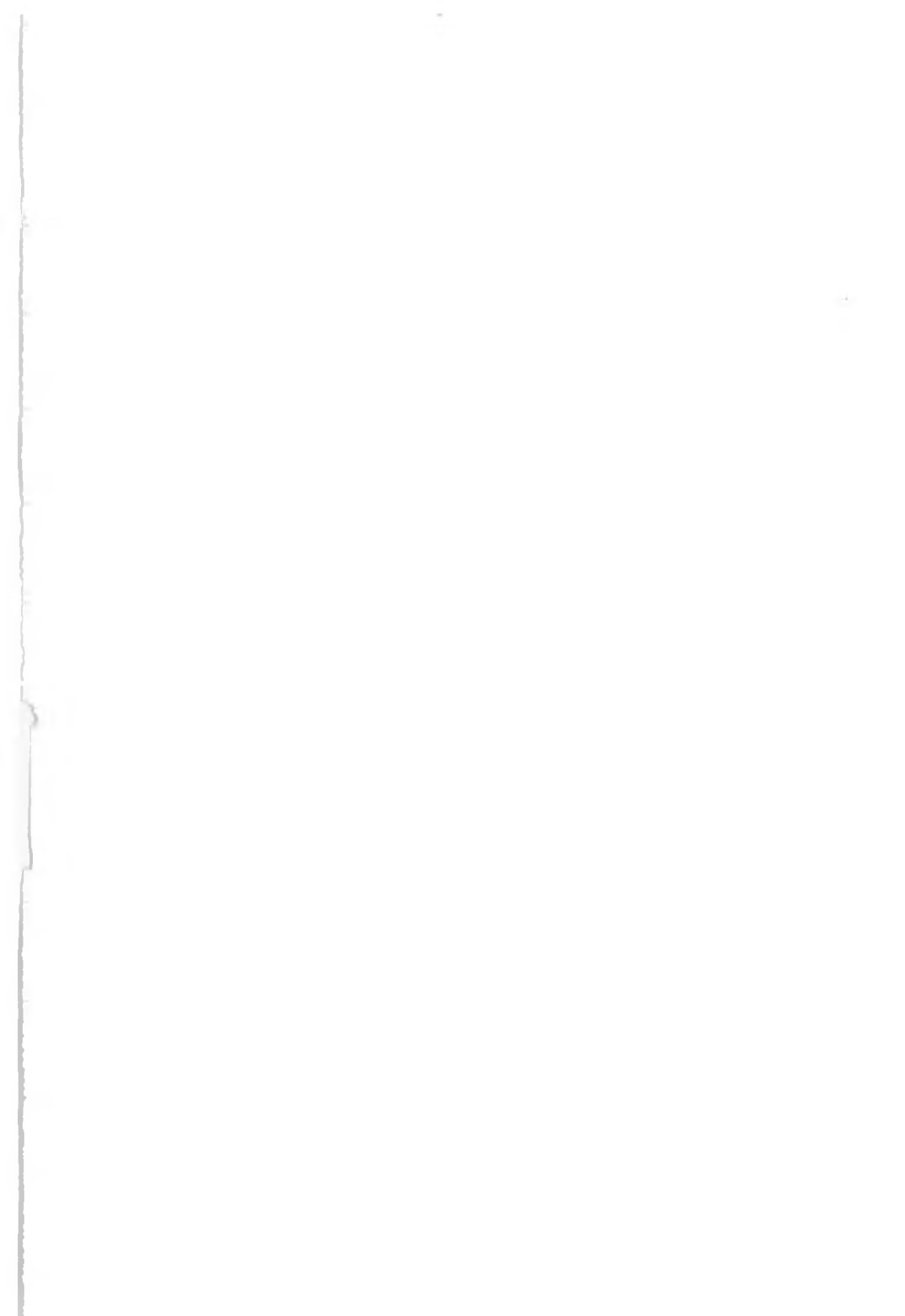
Dersom me forlengar dei tendensane me ser i dag nokre generasjonar inn i framtida, vil altså dei fleste austegdar etter kvart kunne komme til å snakke eit svært austlandsprega mål både prosodisk og segmentalfonologisk – altså både i tonefall og einskildlydar. Men det vil vere eit austlandsk utan ein del av dei mest saliente – eller kanskje me skulle seie *utprega!* – austnorske trekka, som trykkforskyving mot venstre i framandord, spor av jamvekt, klitisert *han > n* og tjukk *l* – med andre ord: Det vil vere berre dei "pene" trekka i austlandsk som slår gjennom – desse trekka stemmer jo i alle fall med det tradisjonelle folkemålet her, og sidan dei også samsvarar med prestisjespåket, er det sjølvsagt ingen grunn til å kvitte seg med dei. Men skarre-*r*-en ser ut til å halde stand der han alt har slått gjennom – dvs. i heile fylket bortsett frå lengst i nordaust – kommunane Risør og Gjerstad vil nok aldri få skarre-*r*.

Eit dialektologisk framtidsscenario (dialektromantikarar ville vel helst seie eit skrekksenario) for størsteparten av Aust-Agder ville altså kunne bli eit talemål som fell meir eller mindre saman med den såkalla Frogner-dialekten (= vestkant-oslomål med skarre-*r*), mens risørfolk og gjerdsølingar vil bli "normale" standardaustlendingar!

Litteratur

- Andreassen, Jostein 1994: *Begrepet Sørlandet – en historisk oversikt*. Søgne – eige forlag
- Auer, Peter, Birgit Barden & Beate Grosskopf 1998: "Subjective and objective parameters determining 'salience' in long-term dialect accommodation" I *Journal of Sociolinguistics* 2/2:163–187
- Berulfsen, Bjarne 1968: "Aust-Agder – Språk" I *Aschehougs konversasjonsleksikon*, bind 1, spalte 981
- Bjørkum, Andreas 1970: "Norsk målføre. Eit stutt oversyn" I Beito, Olav T.: *Målføre og normalmål* s. 68-79 Universitetsforlaget
- Bull, Tove 1996: "Språkskifte hos kvinner i ei nordnorsk fjordsamebygd." I Jahr & Skare (red.)
- Christiansen, Hallfrid 1954: "Hovedinndelingen av norske dialekter" I *Maal og Minne* s. 30–41
- Christoffersen, Marit 1981: "Kort trykksterk vokal og 'stød' i Kristiansands bymål" I *Maal og Minne* s. 77–85
- Fintoft, Knut & Per Egil Mjaavatn 1980: "Tonelagskurver som målmerker" I *Maal og Minne* s. 66–87
- Fretheim, T. & R. A. Nilsen 1989: "Romsdal intonation: where East and West Norwegian pitch contours meet" I J. Niemi (red.): *Papers from the eleventh Scandinavian conference of linguistics. Vol 2*. University of Joensuu, s.442–458.
- Jahr, Ernst Håkon (red.) 1990: *Den store dialektboka*. Novus
- Jahr, Ernst Håkon & Olav Skare (red.) 1996: *Nordnorske dialektar*. Novus
- Jensen, Martin Kloster 1964: *Språklydlære*. Bergen/Oslo
- Johannessen, Silje 2001: *Fra isolasjon til kontakt. Om talemålsutviklingen i Åseral på 1900-tallet*. Upublisert hovudfagsavhandling, Høgskolen i Agder
- Larsen, Amund B. 1897: *Oversigt over de norske bygdemål*. Aschehoug
- Lie, Svein 1985: "Inndeling av norske dialektar" I *Norskraft* nr. 47
- Lie, Svein 1984: "Om noen følger av schwa-bortfall i norsk" I *Maal og Minne* s. 120–157
- Lundeby, Einar 1972: "Sørlandsk" I *Aschehougs konversasjonsleksikon*, bind 18, spalte 596
- Lundeby, Einar 1972: "Vest-Agder – Språk" I *Aschehougs konversasjonsleksikon*, bind 19, spalte 731–732
- Longva, Svein & Johan Kristian Tønder 1999 (red.): *Norges offisielle statistikk C513*

- Nilsen, Randi Alice 1992: *Intonasjon i interaksjon. Sentrale spørsmål i norsk intonologi*. Dr.-avhandling. Universitetet i Trondheim
- Nilsen, Randi Alice 2000: "Tonale særtrekk i norske lavtonedialekter" I *Folkmålsstudier* 39. Helsingfors
- Nilsen, Randi Alice 2001: "'Borderline cases'. Tonal characteristics of some varieties of spoken Norwegian". I *Nordic Prosody VIII*. Berlin.
- Sandøy, Helge 1994: "Utan kontakt og endring?" I Kotsinas, Ulla Britt & John Helgander (red.): *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden* s. 38–51. Stockholm
- Sandøy, Helge 1996: *Talemål*. Novus
- Skjekkeland, Martin 1997: *Dei norske dialektane*. Høyskoleforlaget
- Torp, Arne 1983: "Nokre tankar om inndeling av folkemålet i Skandinavia" I Slotte, Peter (red.): *Folkmålsstudier* nr. 28 s. 45–92. Åbo
- Torp, Arne 1988: "'Heimedanske folkemål" I Bjørkum, Andreas & Arve Borg (red.): *Nordiske studiar – Innlegg på den tredje nordiske dialektolog-konferansen 1986* (Skrifter frå Norsk målførearkiv XL). Oslo
- Torp, Arne 1994: "Skarre-r mot retrofleksar: ein rapport frå frontlinja" I Kotsinas, Ulla Britt & John Helgander (red.): *Dialektkontakt, språkkontakt och språkförändring i Norden* s. 291–299. Stockholm
- Torp, Arne 1994: "Lågtone, jamvekt, trykkforskyving" I Reinhammar, Maj (red.): *Nordiska dialektstudier* s. 293-304. Uppsala
- Torp, Arne 1990: "Sørlandet" I Jahr (red.) s. 29–43
- Ågedal, Reidar 2001: *Mellom kyst og innland. Ei gransking av talemålsutviklinga i Konsmo i Vest-Agder*. Upublisert hovudfagsavhandling, Høgskolen i Agder

Aldersavgrensing og ungdom som språkendringsagentar

Av Unn Røyneland

0. Introduksjon

I denne artikkelen vil eg først og fremst diskutere fenomenet 'age grading' eller på norsk 'aldersavgrensing', og korleis aldersavgrensing verkar inn på ulike typar innovasjonar. Eg vil argumentere for at problemet med aldersavgrensing i synkrone generasjonsstudiar er større når det gjeld innovasjonar som først og fremst er språkinternt motiverte, enn ved innovasjonar som primært er motiverte av språkeksterne krefter. Eg vil her prøve ut Henning Andersen sin modell over ulike typar innovasjonar og ulike typar språksamfunn (jf. Andersen 1988, 1989). Hypotesen er at innovasjonar som kan tilskrivast dialektnivelleringsprosessar, dvs. kontaktinnovasjonar, er mindre utsette for aldersavgrensing enn internt motiverte nyutviklingar. For å sannsynleggjere denne hypotesen vil eg presentere nokre døme på kontaktinnovasjonar henta frå mitt eige arbeid. Dessutan vil eg presentere eit eksempel på ei nyutvikling i norsk. I tillegg til dette vil eg argumentere for at *ungdom* er ei svært

Artikkelen er ein omarbeidd og utvida versjon av ein tidlegare artikkel publisert på engelsk (Røyneland 2001). Eg vil gjerne rette ei stor takk til Brit Mæhlum og Inge Lise Pedersen for nyttige innspel og kommentarar til tidlegare versjonar av artikkelen. Eg vil òg takke Helge Sandøy, Peter Auer, Frans Gregersen, Jan Terje Faarlund, Arne Torp og Paul Kerswill for nyttige diskusjonar og kommentarar.

viktig informantgruppe dersom ein vil studere endring i frammarsj, men at den *rolla* ungdom har som språkinnovatørar i språkendringsprosessar, er noko ulik i urbane og rurale strøk. Til å byrje med vil eg gi ei kort skisse av doktorgradarbeidet mitt, som dannar bakgrunnen for dei metodiske spørsmåla som vert stilte i artikkelen.

1. Presentasjon av prosjektet

Den førebelse tittelen på avhandlinga er "Regionalisering av norske talemål? Ein komparativ analyse av dialektnivellering i to tilgrensande dialektområde". Dei to tilgrensande dialektområda er Røros i Sør-Trøndelag og Tynset i Nord-Østerdalen. Dei fleste innovasjonane ein kan observere i desse to områda, kan plasserast under etiketten 'kontaktintroduserte innovasjonar', og er innovasjonar som kan tilskrivast dialektnivellering. Dialektnivellering er her forstått som eit dynamisk dialektkontaktfenomen, som fører med seg ei gradvis avvikling av lokale dialekttrekk til fordel for meir regionale eller nasjonale trekk. Termen kan på den måten definerast som reduksjon av intersystemisk variasjon. Her stør eg meg mellom anna på Trudgill (1986) og Hinskens (1996). Eg har valt å bruke *nivellering* som ein fellesnemnar for både horisontal dialekt-dialekt-konvergens (det ein kunne kalle for regionaliseringsprosessar) og vertikal dialekt-standard-konvergens (standardiseringsprosessar). Nivellering er med andre ord ein to-dimensjonal prosess (jf. Auer & Hinskens 1996). For ein nærare diskusjon av omgrepa dialektnivellering, regionalisering og standardisering sjå t.d. Røyneland (1999).

Eit sentralt utgangspunkt for avhandlinga er at talemålet til *unge* språkbrukarar er ein god indikator på korleis talemålet vil kunne kome til å utvikle seg, og at dialektnivellering dermed kan avdekkjast ved å studere språkbruken til ungdom. I samsvar med denne generelle antakelsen er informantane primært unge folk – jenter og gutar mellom 16 og 18 år. Eg har utført om lag førti individuelle uformelle intervju med ungdommar frå dei to kommunane og ti individuelle intervju med informantar frå foreldregenerasjonen.

2. Synkrone generasjonsstudiar og aldersavgrensing

Den mest vanlege metoden for å studere språkleg variasjon og endring i eit spørksamfunn, er å sjå på variasjonen mellom grupper av individ. Ein av hovudhypotesane i den etter kvart klassiske artikkelen til Weinreich, Labov & Herzog (1968) er at diakron endring er synkront tilgjengeleg ved at endringane ligg avleira og kan lesast av som synkrone generasjonsforskjellar. Ved å sjå på distribusjonen av lingvistiske variablar på tvers av aldersgrupper meiner ein altså å kunne seie noko om endringar i frammarsj, og dermed også om endring generelt. Denne såkalla 'apparent time'-hypotesen, eller hypotesen om synkrone generasjonsforskjellar, representerer eit brot og eit oppgjer med strukturalismens overtyding om at lydendringar ikkje kan studerast 'in vivo', dvs. medan dei skjer (jf. Gregersen 1999). Bloomfield (1933:347) seier til dømes i eit velkjent sitat at: "[T]he process of linguistic change has never been directly observed; we shall see that such observation, with our present facilities, is inconceivable". Bloomfields syn var i hovudsak at lydendringar skjer for *sakte* til å kunne observerast. Ei rekkje studiar av lydendringar i frammarsj i engelsktalande byar, syner likevel at dette knappast kan vere tilfellet (jf. Labov 1994). Samstundes er det ikkje heilt uproblematisk å skulle utleie diakrone konsekvensar av eit synkront materiale. Hypotesen om at diakron endring kan lesast av synkront ved å sjå på generasjonsforskjellar, er basert på ideen om at språkbruken til ei viss aldersgruppe vil vere meir eller mindre *stabil* for individa i denne gruppa etter kvart som dei vert eldre. Denne ideen er på langt nær ukontroversiell og representerer som vi skal sjå, ei klar utfordring for synkrone generasjonsstudiar.

Eit av dei viktigaste metodiske problema knytt til denne typen studiar, er at ein ikkje kan vere heilt sikker på at dokumenterte forskjellar mellom aldersgrupper inneber faktiske endringar, og ikkje er utslag av tilfeldige svingingar i åtferd. Ulik distribusjon av variantar mellom aldersgrupper treng ikkje å vere ein indikasjon på *verkeleg* endring, men kan vere eit utslag av såkalla aldersavgrensing. Det vil seie språkendringar som er avgrensa til ei bestemt aldersgruppe, og som breier seg i denne gruppa i generasjon etter

generasjon. Til ei viss grad kunne ein argumentere for at all sosiolektisk tilpassing til den lingvistiske marknaden, som t.d. tileigning av ulike stilar eller register (yrkessjargong, fagspråk osv.), er aldersavgrensa, sidan dei involverer endringar som kan korrelerast med bestemte livsfasar (jf. Chambers 1995). Det er likevel ikkje dette ein normalt tenkjer på som aldersavgrensing. Med aldersavgrensa endringar forstår vi slike endringar som er knytt til særlege utviklingssteg hos individet, og som såleis ikkje utgjer er noko 'varig' endring i individets språklege repertoar. Eksempel på denne typen språkendringar er typiske 'ungdomsspråksfenomen', som neste generasjon ungdommar overtek, men som ikkje får innpass i 'vaksenspråket'. Ifølgje Jack Chambers (1995) finst det svært lite dokumentasjon på aldersavgrensa endringsfenomen. Det er likevel nærliggjande å tru at dette snarare heng saman med at det finst relativt få studiar som fokuserer på dette problemet, enn at det ikkje eksisterer.

Ei opplagd løysing på dei tolkingsproblema ein står overfor i synkrone generasjonsstudiar, er å supplere med diakrone data. I prinsippet kan ein bruke to moglege tilnæringsmåtar for å skaffe slike data. Den enklaste metoden er å søkje i litteraturen og samanlikne med tidlegare studiar av det aktuelle språksamfunnet. Den andre metoden, som er mykje meir avansert og tidkrevjande, er å reise attende til det same språksamfunnet etter ei viss tid og gjenta den same granskinga. Ved å studere det same språksamfunnet på to åtskilde tidspunkt, kan ein med større visse avgjere kva for endringar som har skjedd mellom tidspunkt A og B. Slike studiar av endring i verkeleg tid – såkalla 'real-time'-studiar eller diakrone endringsstudiar, kan gjennomførast på to ulike måtar: Ein kan anten oppsøkje dei same informantane etter ei viss tid og gjere nye opptak (såkalla 'panel'-studiar), eller ein kan oppsøkje ein tilsvarande populasjon i det same området ei viss tid etter (såkalla 'trend'-studiar).

Tolking av diakrone endringsdata, anten frå 'panel'- eller 'trend'-studiar, krev ein underliggjande modell for korleis individ endrar eller ikkje endrar språket sitt gjennom livet, og korleis ulike språksamfunn endrar eller ikkje endrar seg over tid. Her kan ein

tenkje seg mange moglege kombinasjonar, men dei enklaste kan ifølgje Labov (1994) konkretiserast i fire distinkte mønster (jf. tabell 1). Dei to første mønstra er relativt uproblematisk: (i) Dersom individets språk held fram med å vere stabilt og språksamfunnet heller ikkje endrar seg, er resultatet null variasjon og *stabilitet*. (ii) Dersom individet endrar si språklege åtfærd gjennom livet, mens språksamfunnet som heilskap *ikkje* endrar seg, er resultatet aldersavgrensing. Det tredje og fjerde mønsteret er ikkje så beinkløvd: (iii) Generasjonsendring er det sosiolingvistar vanlegvis refererer til som 'endring' og som er utgangspunktet for synkrone generasjonsstudiar. Individets fonologiske og morfologiske system er i desse tilfella uendra etter ein viss alder samstundes som språksamfunnet gjennomgår ei endring fordi nye generasjonar av individ tileignar seg andre fonologiske eller morfologiske variantar enn den eldre generasjonen. (iv) Det motsette av dette mønsteret er at språksamfunnet endrar seg ved at alle individa i dette språksamfunnet endrar si språklege åtfærd eller tileignar seg nye former samstundes uansett generasjon.

Tabell 1 Mønster for endring på individ og samfunnsnivå, +/- variasjon

		Individ	Samfunn
(i)	Stabilitet	Stabilt (+)	Stabilt (+)
(ii)	Aldersavgrensing	Ustabilt (+)	Stabilt (+)
(iii)	Generasjonsendring	Stabilt (÷)	Ustabilt (+)
(iv)	Samfunnsmessig endring	Ustabilt (+)	Ustabilt (+)

(Etter Labov 1994:83)

I ein re-analyse av Henrietta Cedergren sin diakrone 'trend'-studie av lydendring i Panama City syner Labov at det som vert analysert og tolka som generasjonsendringar, faktisk let seg betre beskrive som aldersavgrensa endringar, men han finn òg at det er faktisk endring i

gang (Labov 1994:97).¹ Konklusjonen til Labov er at vi, i vår iver etter å avgjere om den eine eller den andre modellen er 'den riktige' for ein gitt prosess, kan ha sett opp ein villeiande motsetnad mellom aldersavgrensing og generasjonsendring. Det er altså mogleg at aldersavgrensing er involvert i diakrone endringsmekanismar for visse typar av lingvistiske endringar. Dette syner at spørsmålet om aldersavgrensing på ingen måte er trivielt, og at det bør takast alvorleg både i synkront og diakront baserte endringsstudiar.

3. Ungdom som språkendringsagentar

Det er brei semje blant forskarar om at barn og unge spelar ei sentral rolle i språkendrings- og dialektnivelleringsprosessar – både som innovatørar og påskundarar av endring (jf. Eckert 2000, Kerswill 1996, Chambers 1995, Labov 1994). Ei rekkje studiar av endringar i frammarsj indikerer ifølgje Labov at "[...] adolescents, and pre-adolescents, are *the leading edge* in the prosess of sound change, and that any study must be sure to include extended recordings of their speech" (Labov 1994:47, mi utheving). Ei stor britisk gransking som har sett på språkutviklinga i tre byar i England, Milton Keynes, Reading og Hull, syner at ungdom i alderen 14–18 år er særleg viktige 'språkendringsagentar' (jf. Kerswill 1996, Cheshire et al. 1999). Studiar frå USA syner også at ungdom i denne aldersgruppa er dei mest nyskapande språkleg sett (Eckert 1988, 2000, Labov 1966).

1 I perioden 1969–71 utførte Cedergren ein synkron generasjonsstudie i Panama City. Tolv år seinare gjennomførte ho ein ny studie med ein tilsvarande populasjon som første gongen (dvs. ein 'trend'-studie). Den einaste variabelen som synte eit klart endringsmønster ved den synkrone generasjonsstudien, var lenisering av (ch) i ord som *muchacha*, *muchos*, *chica*, som inneber eit skifte frå affrikaten [tʃ] til frikativen [ʃ]. Målet med å dra attende til Panama City og utføre ein 'trend'-studie, var å skaffe diakrone bevis som kunne avgjere om lenisering av (ch) faktisk var ei endring i frammarsj eller ikkje. Analysen av det nye materialet stadfesta ifølgje Cedergren at det var verkeleg endring i gang. I re-analysen av det same materiale viser Labov at dataa korresponderer betre med aldersavgrensingsmodellen enn med generasjonsendringsmodellen, sjølv om han altså finn at det også er faktisk endring i gang.

Også i tilfelle der nye varietetar vert etablerte, og i situasjonar med stor språk- eller dialektkontakt, ser det ut til at ungdom står i spissen for utviklinga, t.d. Milton Keynes i England, og Sidney i Australia (jf. Kerswill 1996, Horvarth 1985). Det same gjeld for dialektnivellering og etablering av nye regionale varietetar (jf. t.d. Kotsinas 1997). Det er sjølvsagt ikkje berre språkleg at ungdom er den mest kreative og nyskapande aldersgruppa, men også sosialt og kulturelt sett – tenk berre på livsstil, trendar, klede, musikk osv.

Ungdommar er også sentrale når det gjeld formidling og spreining av nye former – gjennom kompisar og ungdomsgjengar får nye språklege variantar fotfeste og vert overførte til nye grupper av ungdommar. På vegen vert gjerne dei nye formene etablerte som nye *normer* for ungdomsgruppa – først i særlege bruksituasjonar og stilar (t.d. når ungdommen snakkar seg imellom). Med tida kan desse nye språknormene verte spreidde til større delar av innbyggjarane i eit språksamfunn og bli brukte i alle situasjonar. Men ikkje alle nye ord og vendingar får innpass i ‘vaksenspråket’. Ein del trekk vert fødde og døyr i ungdomsgjengen.

Sjølv om ungdommar kanskje er dei mest innovative og ekspansive lingvistisk sett, kan ein likevel ikkje sjå bort frå at folk i alle aldrar endrar på språket sitt, og at individet kan gjere større eller mindre språklege omstruktureringar gjennom heile livsløpet. Hypotesen om at diakron endring kan lesast av synkront ved å sjå på generasjonsforskjellar, er basert på ideen om at språkbruken til ei viss aldersgruppe, vil vere meir eller mindre *stabil* for individa i denne gruppa etter kvart som dei vert eldre (jf. ovanfor). Dét skulle i så fall innebere at folk ikkje endrar talespråket sitt etter ein viss alder. Dette er sjølvsagt ikkje tilfellet (jf. t.d. Coupland & Nussbaum 1993, Croft 2000). Barn og ungdom er ikkje åleine om å introdusere og spreie innovasjonar, biletet er meir komplekst. Folk kan utan tvil endre på språket sitt gjennom heile livet, men *kva* ein kan endre, er truleg relatert til alder. Paul Kerswill seier til dømes:

[...] people of all ages can (and do) modify and restructure their language – though exactly *what* they can change is to some extent age-related [...] borrowings are the easiest to acquire, while lexically unpredictable phonological changes are the most difficult. In between

are Neogrammarian changes and morphonologically conditioned features. The age of the speaker is critical; only the youngest children acquire the “hardest” features. However, adolescents may be the most influential transmitters of change (Kerswill 1996:177f).

Det er til dømes openbert at folks leksikon er i kontinuerleg endring gjennom heile livet, og at ein held fram med å tileigne seg nye sosiale og stilistiske register også i vaksen alder. Men det er mindre truleg at vaksne vil vere ‘the leading edge’ – for å bruke Labovs ord – når det gjeld fonologiske og morfologiske innovasjonar.² Labov hevdar til og med at eldre språkbrukarar i *liten* grad tek del i dei endringsprosessane som går føre seg i språksamfunnet rundt dei (Labov 1994:112). Det betyr at synkrone generasjonsstudiar kan stå i fare for å underspele den faktiske endringsraten, og at unge språkbrukarar er heilt essensielle som informantar for å oppdage endringar i frammarsj. Samstundes indikerer longitudinelle studiar større grad av aldersavgrensing blant unge enn blant eldre språkbrukarar. Det vil seie at ein står overfor det tilsynelatande paradokset at ungdom utgjer ei svært interessant informantgruppe sidan dei er viktige agentar i språkendringsprosessar, men samstundes er det også i denne gruppa at potensialet for aldersavgrensing er aller størst. Dei to tinga heng sjølvsagt saman. Aldersavgrensa fenomen er meir hyppige i ungdomsgruppa enn i andre aldersgrupper, nettopp fordi ungdom er mest innovative – og dermed også svært interessante som informantar i språkendringsstudiar. Det at ungdom er dei mest

2 William Croft (2000) hevdar at hypotesen om at grammatikken til vaksne språkbrukarar er meir eller mindre stabil, er basert på ei rekkje forventningar om grammatikk, språkinnlæring og innfødde si språkevrne som dels er logisk unødvendige og dels empirisk tvilsame. Til dømes viser det faktum at vaksne emigrantar gjerne misser både fonologiske og grammatiske ferdigheiter i morsmålet sitt etter mange år i ‘utlendingheit’, at det *kan* skje store omstruktureringar også i vaksne sin grammatikk. Croft har eit poeng her, men sjølv om vaksne språkbrukarar også kan vere ‘delaktige’ i språkendringsprosessar, viser ei rekkje sociolingvistiske studiar at det likevel er ungdom som er mest innovative og ikkje minst mest aktive når det gjeld spreiring av nye former. Det står dermed ikkje til å unnså at unge språkbrukarar utgjer ei særleg viktig informantgruppe når ein er interessert i korleis talemålet på ein plass vil kunne kome til å utvikle seg.

innovative, heng saman med at denne aldergruppa gjerne har eit sterkt ønske om og behov for å markere seg som gruppe.

Problemet med aldersavgrensing slår ned som ei metodisk bombe i mitt prosjekt, sidan eg har valt å konsentrere meg om talemålet til ungdom. 1000-kronersspørsmålet er om dei lydmessige og grammatiske forskjellane ein kan observere mellom ungdommane i dei områda eg studerer, Røros og Tynset, og foredregenerasjonen deira, er *varige* forskjellar, eller om ungdommane vil gå attende til meir tradisjonelle dialektformer når dei vert vaksne. Finst det nokon veg ut av dette metodiske dilemmaet? I det følgjande vil eg argumentere for at det gjer dét, og at ein nyttig strategi er å sjå på kva for *type* innovasjon og ikkje minst kva for *type* samfunn ein har med å gjere. Det er klart at dei innovasjonane som initierer endring, er av ulike slag og har ulike typar motivasjonar. Dette er viktige premisser ein bør diskutere i spørsmålet om aldersavgrensing.

Hypotesen eg gjerne vil introdusere og diskutere, er at 'faren' for aldersavgrensing er langt meir overhengande ved systeminternt motiverte innovasjonar enn ved innovasjonar som kan tilskrivast dialektkontakt – det vil seie konvergens mot allereie eksisterande variantar anten i nabodialektar eller i ein eventuell nasjonal standardvarietet.

4. Aldersavgrensing og ulike typar innovasjonar

For å kunne skildre dei ulike ledda i diakrone utviklingar på ein god måte, brukar Henning Andersen (1988, 1989) omgrepet *innovasjon* for å referere til kvart element i bruken eller grammatikken som er forskjellig frå tidlegare bruk eller grammatikk.³ Kvart steg i ei diakron utvikling er slik sett ein innovasjon – og ikkje berre den første initielle innovasjonen som 'gir liv', så å seie, til ein ny lingvistisk variant. Det er gjennom eit utal individuelle innovasjonshandlingar

3 Andersen (1988, 1989) opererer med eit skarpt skilje mellom 'innovasjon' og 'endring', og føretrekkjer å snakke om innovasjonar (sidan det tek relativt lang tid før ein innovasjon faktisk blir ei endring, dersom ho blir ei endring i det heile). Ifølgje Andersen har omgrepet 'endring', blitt ei større belastning enn ein ressurs for lingvistikken.

– som aksept, tileigning, innlæring og bruk – at nye variantar kjem i sirkulasjon, vinn terreng og kjem i konkurranse med tradisjonelle bruksformer i eit språksamfunn. Blant dei ulike typane av innovasjonar er det likevel dei *initielle* innovasjonane som viser størst variasjon, og som involverer flest ulike motivasjonar (Andersen 1989:14). Andersen deler dei initielle innovasjonane i tre hovudgrupper, som skil seg frå kvarande ved at dei involverer ulike typar motivasjonar – det er *adaptive*, *evolutive* og *spontane* innovasjonar (jf. tabell 2). Adaptive innovasjonar, eller det ein også kunne kalle for tilpassingsinnovasjonar, er slike som inneber ei tilpassing til variantar som allereie finst i andre varietetar. På den måten kan dei seiast å vere systemeksternt motiverte. Sjølv om innovasjonane er nye i den varieteten som tek dei opp i seg, er dei er altså ikkje nyskapingar i eigentleg forstand. Adaptive innovasjonar involverer finalitet på den måten at tilpassinga har ein modell, eller eit endeleg resultat, som mål. Evolutive innovasjonar, eller utviklingsinnovasjonar, er innovasjonar som ikkje finst i nokon annan varietet, og som dermed er reelle nyskapingar. Denne typen innovasjonar har i utgangspunktet ikkje noko klart eller definert mål, men kan involvere ulike grader av målretting. Evolutive innovasjonar er, til liks med den siste typen, spontane innovasjonar, først og fremst systeminternt motiverte. Skiljet mellom intern og ekstern er sjølvsagt diskutabelt og blir her vel å merke berre brukt i høve til initielle innovasjonar. Så snart ein innovasjon vert spreidd i eit språksamfunn, vert han sosialt betinga og dermed eksternt motivert (jf. Milroy 1992).⁴ Andersen spesifiserer vidare ulike

4 James Milroy (1992) argumenterer for at distinksjonen mellom 'intern' og 'ekstern' er falsk, sidan all endring på ein eller annan måte er avhengig av sosiale forhold og dermed eksternt motivert. Spørsmålet er, meiner Milroy, kvifor ein såkalla intern innovasjon fann stad til akkurat den tida og på den plassen han gjorde, og ikkje til andre tider eller på andre plassar (jf. Milroy 1992:201ff). Dette spørsmålet er det ifølgje Croft (2000) høgst sannsynleg umogleg å svare på. Croft hevdar vidare at sosiolingvistisk teori om språkendring *ikkje* svarar på spørsmålet om initielle innovasjonar ('the actuation problem'), men først og fremst har konsentrert seg om å forklare diffusjon og spreining av innovasjonar ('the transmission problem'). Etter det eg kan sjå, er Milroy sin kritikk av skiljet mellom intern og ekstern absolutt

subtypar av dei tre hovukategoriene. Eg har berre tatt med dei subtypene som er viktige for den vidare diskusjonen her, det er kontaktinnovasjonar og abduktive innovasjonar, som er undergrupper av respektive adaptive og evolutive innovasjonar.

Tabell 2 *Typologi over innovasjonar*

(i) Adaptive innovasjonar Kontaktinnovasjonar	(systemeksternt motiverte – involverer finalitet)
(ii) Evolutive innovasjonar Abduktive innovasjonar	(systeminternt motiverte – involverer grader av målretting)
(iii) Spontane innovasjonar	(systeminternt motiverte)

For å seie det noko forenkla, så skil kontaktinnovasjonar og abduktive innovasjonar seg frå kvarandre først og fremst ved å vere respektive systemeksternt og systeminternt motiverte. Som det ligg i namnet, er kontaktinnovasjonar slike som har blitt plukka opp frå andre varietetar ved at det har vore kontakt mellom varietetane. Abduktive innovasjonar er derimot nyskapingar som oppstår gjennom naturleg språkinnlæring ved at barn kjem fram til nye grammatikkar via den verbale produksjonen til omgivnadene. Andersen (1973) foreslår at konstruksjon, testing og bruk av grammatikkar impliserer dei tre logiske strategiane deduksjon, induksjon og abduksjon. Gitt eit spesifikt resultat, som til dømes at Ibsen er død, og ei lov, at alle menneske er dødelege, kan ein abducere at Ibsen må ha vore eit menneske – der ein altså sluttar frå ei lov og eit resultat at noko må ha vore tilfellet. Men Ibsen kan også ha vore ein katt utfrå ei lov om at alle kattar er dødelege. Abduksjon er på den måten upåliteleg fordi det er lett å dra slutningar utfrå feil lov. Av same grunn er abduksjon svært viktig fordi han er den

på sin plass når det gjeld diffusjon av innovasjonar, men ikkje når det gjeld korleis nye variantar oppstår – dvs. initielle innovasjonar. Her finn eg det både nyttig og klargjerande å operere med eit skilje mellom innovasjonar som kan seiast å vere enten eksternt eller internt motiverte.

einaste av dei tre logiske slutningstypene som kan skape og introdusere nye grammatikkar. April McMahon (1994:84) seier: "In terms of grammar construction, the child hears language in her environment, construes it as a result and guesses at the structure of the grammar which produces it, with the help of whatever linguistic laws we assume to be innate; this is abduction".

For å sannsynleggjere hypotesen om at aldersavgrensing representerer eit mindre problem når det gjeld kontaktinnovasjonar enn andre typar innovasjonar, vil eg presentere to døme på kontaktinnovasjonar og eitt døme på ein abduktiv innovasjon. Dei to kontaktinnovasjonane er henta frå mitt eige materiale, og er døme på rurale trekk som vert nivellerte: Det er palatalisering av alveolarar og palatalisering av <s> framfor <k>. Det eg har valt som døme på ein abduktiv innovasjon, er ein mykje omtalt innovasjon som er på full fart fram i urbane strøk her i landet, og som er ei mogleg endring i frammarsj, nemleg samanfallet mellom *kje* og *sje*.

4.1 Kontaktinnovasjonar – nivellering av forskjellar mellom system (rurale eksempel)

4.1.1: Palatalisering av lange alveolarar og alveolarsamband med *t*, *d*, *n*, *l*.

I dei fleste tilfelle vart gno. *ll*, *ld*, *lt*, *nn*, *m* (>*nn*), *nd*, *nt*, *dd* og *tt* palataliserte postvokalisk på Røros og Tynset – (når det gjeld *dd* og *tt*, særleg etter fremre vokalar, jf. Sjøkkeland 1997:106).

<ball> ba[ʎ:], <kveld> kve[ʎ:], <spesielt> spesie[ʎc], <mann> ma[n:], <bjørn> bjø[n:], <synd> sy[n:], <vinter> vi[n]c]er, <hytte> hy[c:]e, <itte> i[c:], <hadde> ha[ɣ:]

Palatalisering av alveolarar er eit trekk som finst i vide område av landet, sjølv om palataliseringa varierer mykje i styrke frå område til område. Forskjellane kjem blant anna fram ved at palataliseringa reint fonetisk er meir markert somme stader enn andre, og ved at særdraget er gjennomført ved fleire eller færre av alveolarsambanda: *nn* og *ll* har størst geografisk utbreiing, medan *tt* har minst. Alveolarane blir dessutan berre palataliserte i innlyd i enkelte

område, medan dei i andre område blir palataliserte både i innlyd og utlyd. Trekket er relativt utbreidd og har på den måten monaleg regional støtte. Palatal uttale av alveolarar er likevel på tilbaketog i mange av dei dialektane som tradisjonelt har hatt dette trekket (jf. t.d. Borg 1971, ulike artiklar i Jahr 1990, Abrahamsen 1995). Trekket har mest heilt forsvunne frå Tynset (jf. t.d. Bakås 1998), og er også svært ustabil på Røros. Trekket finst korkje i den 'klassiske' eller den 'yngre' varianten av 'standard austnorsk'.⁵ Det ser ut til å vere ein klar tendens til at trekket vert nivellert først i sentrale strøk. Typisk nok er trekket borte i mange av byane i dei palataliserande områda. Både på Røros og Tynset er det høgt sosialt medvit kring dette trekket. Det er eit trekk mange nemner når dei blir bedne om å skildre dialekten sin, og som mange også markerer i skriftlege presentasjonar av dialekten. Palatalisering av alveolarar kan på den måten seiast å vere eit svært 'salient' trekk.⁶

Spørsmålet om nivellering av palatal-alveolarane inneber ei fonemisk eller fonetisk endring, er noko uklart. Arnold Dalen (1985) tolkar alle palatalane som sjølvstendige fonem i Skognamålet, og Hallfrid Christiansen (1973) tolkar også palatalane som eigne fonem i det meste av landet. Når det gjeld Røros og Tynset, er eg noko usikker på om distinksjonen er fonetisk eller fonemisk, men det er ikkje noko stort poeng i denne samanhengen. Fonemstatusen til palatalane er uansett relativt marginal både pga. distribusjonen (det finst få eller ingen minimale par) og det historiske opphavet (jf. Sandøy 1987).

-
- 5 'Klassisk' standardtalemål refererer til ein språkleg sett konservativ varietet som ligg nær det tradisjonelle oslo-vest målet, og som gjerne vert assosiert med høg sosialklasse og sosiokulturell og økonomisk prestisje. Den 'yngre' standarden refererer til eit meir variert og gjerne austkantprega osломål som gir assosiasjonar i retning av urbanitet, modernitet og bymessig tilknytning (for grundigare diskusjon sjå Røyneland 1999).
 - 6 Termen 'salient' refererer til lingvistiske trekk som på ulike måtar og av ulike grunnar (språkinterne og språkeksterne), er perseptuelt og kognitivt svært framtrudande, og som dermed ofte vert bytte ut med andre, mindre 'saliente', trekk. For diskusjon av termen 'salient' sjå t.d. Kerswill (2000) og Auer (1998).

4.1.2: *Palatalisering av <s> framfor <k> i alle posisjonar (ordinitialt, -medialt og -finalt):*

<skole> /ʃku:lə/, <vaske> /vaʃkə/, <faktisk> /faktiʃk/, (også i samansettingar td. <røskatt> /røʃkat:/)

Dette er eit svært lite utbreidd trekk geografisk sett. Det er faktisk berre Røros som har det. Dermed kan ein seie at det fungerer som ein sjibbolett for området. Folk på Røros og i nabobygdene er generelt svært medvitne om dette trekket, og som regel er denne 'tjukke s-en' det aller første både yngre og eldre rørosingar nemner når dei skal skildre dialekten sin. Det er med andre ord eit svært salient trekk som det er høgt sosialt medvit kring. Trekket er svært ustabil mellom ungdom. Eit fåtal av ungdommane har trekket i det heile, men dei som har det, gjennomfører det så å seie konsekvent. Det vil seie at det er stor interindividuell variasjon, men liten intraindividuell variasjon når det gjeld dette trekket.

Nivelleringa av postalveolar uttale av <s> framfor <k> på Røros inneber berre ei fonetisk og ikkje ei fonemisk endring. Distribusjonsreglane for den postalveolare frikativten vert endra – ved at han forsvinn framfor <k> – men sjølve fonemet finst sjølvstilt framleis i fonemsystemet. Det er med andre ord berre fonotaksen som vert endra. Både palatalisering av <s> og palatalisering av alveolarar skil seg frå både 'klassisk' og 'yngre' standardtalemål.

4.2 *Abduktiv innovasjon – nivellering innafor eit system (urbant eksempel)*

Samanfall mellom den dorsopalatale frikativten /ç/ og den postalveolare frikativten /ʃ/: /ç/ > /ʃ/ kan tene som døme på ein såkalla abduktiv innovasjon.

<kjole> [çu:lə] ⇒ [ʃu:lə], <kjøpe> [çø:pə] ⇒ [ʃø:pə],
 <kino> [çi:nu] ⇒ [ʃi:nu]

Samanfallet mellom desse to fonema fører til samanfall av ei rekkje minimale par:

<Kjell> [çɛl:]	⇒	[ʃɛl:]	<kitt> [çit:]	⇒	[ʃit:]
<skjell> [ʃɛl:]	⇒	[ʃɛl:]	<skitt> [ʃit:]	⇒	[ʃit:]
<kysse> [çys:ə]	⇒	[ʃys:ə]	<skysse> [ʃys:ə]	⇒	[ʃys:ə]
“han [ʃys:a] henne”		(kyssa eller skyssa?)			

Samanfallet mellom /ç/ > /ʃ/ blei først rapportert frå Bergen, men det ser ut til å ha dukka opp meir eller mindre samstundes i Oslo, Stavanger og Trondheim. Samanfallet kan *ikkje* forståast som ‘lån’ frå ein annan varietet, men er ei nyutvikling.⁷ I dette tilfellet verkar det rimleg å tilskrive språkinnlæring ei viktig rolle. Den dorsopalatale frikativten /ç/ er blant dei siste fonema barn lærer, og er eit fonem mange barn har problem med å få til. Det er derfor rimeleg å anta at samanfallet med /ʃ/ er ein abduktiv innovasjon som først oppstår i barns språkinnlæringsprosess, som igjen er basert på heterogen bruk og uklare normer. Abduksjon refererer som nemnt til den prosessen der barn kjem fram til ein grammatikk via den verbale produksjonen til omgivnadene (jf. pkt. 4). Når denne verbale produksjonen er variabel (heterogen) og normene ikkje er klare, er sjansen for feiltolking rimelegvis relativt stor.

Tidlegare sende ein gjerne barn til logoped for å rette opp slike ting som vart sett på som ein talefeil. Dette skjer vel knappast no lenger, men framleis ser nok folk flest på dette som ein talefeil eller som barnespråk. Det ville vel ikkje vere noka overdriving å seie at dette er den språkendinga folk er aller mest opptekne av i dagens norske språksamfunn. Ut frå dei granskingane som er gjorde av fenomenet, ser det ut til at innovasjonen fell betre saman med aldersavgrensingsmodellen enn med generasjonsendingsmodellen (td. Dalbakken 1996, 1997, Papazian 1994). Granskingar frå Bergen, Oslo og Trondheim viser at dei fleste ungdommar *kan* produsere *kje*-lyden, men at dei av ein eller anna grunn ikkje vil (jf. Dalbakken 1997). Dette kan tyde på at samanfallet har fått funksjon som markør av gruppeidentitet eller gruppetilhøyrighet blant ungdom.

7 På vestlandet har samanfallet vorte mogleg ved at den postalveolare frikativten /ʃ/ har vorte innlånt frå austlandsk, men sjølv samanfallet kan som sagt ikkje tolkast som lån, heller ikkje vestpå.

Dalbakken (1997) trekkjer dessutan fram at *sje*-uttale for *kje* er ein fullt ut akseptert uttale i mange ungdomsmiljø. Det sosiale presset i retning av standardnorma er likevel ganske kraftig – i alle fall i enkelte vaksenmiljø – noko som tyder at desse ungdommane vil kunne tenkjast å 'reinstallere' *kje*-lyden etter kvart som dei blir eldre, og altså uttale begge fonema. Samtidig ser det ut til å vere ein aukande tendens til at ungdom rett og slett ikkje oppfattar forskjellen mellom dei to fonema, og slett ikkje er i stand til å produsere *kje*-lyden. Dette indikerer at det er ei endring i frammasj og at *sje*-uttale av *kje* rett og slett har etablert seg som den nye norma mellom desse ungdommane, og at dei også vil halde fram med å følge denne norma når dei vert eldre. Men dette blir det opp til framtidig forskning å finne ut av.

Når det gjeld samanfallet mellom *kje* og *sje*, er det rimeleg å konkludere med at alderavgrensing er ein vesentleg og naturleg del av endringsprosessen – og dermed samstemme med Labov som hevdar at aldersavgrensing truleg er involvert i diakrone endringsmekanismar for einskilde typar av lingvistiske endringar (Labov 1994:97, jf. pkt. 2). For å summere opp så langt, så har vi sett at det er høgt sosialt medvit kring alle dei tre innovasjonane. Mens *kje/sje*-samanfallet på eine sida blir assosiert med ungdomskultur, latskap, slurv, barnespråk osv., blir dei to kontaktendringane på andre sida assosierte med majoritetskultur, standardnormer, normalitet og til ei viss grad korrekt språkbruk.

5. Sentrale og perifere område

Den distinksjonen Andersen (1988, 1989) gjer mellom adaptive og evolutive innovasjonar, kan ein igjen sjå i samanheng med distinksjonen mellom sentrum og periferi – og forskjellar i tileigning, diffusjon og spreing i ulike sosio-demografiske omgivnader. Observasjonen at sentrale og perifere område har sterk tendens til å utvikle seg ulikt, er ein av dei mest varige innsiktene innafor den historiske dialektologien. Ei mogleg forklaring på denne kontrasten kan liggje i at ulike sosial-psykologiske krefter er med på å forme språk i tid og rom (jf. tabell 3). Det er for det første ei *sentrifugal kraft*

– som verkar favoriserande på nivellering av forskjellar mellom ulike dialekt- og språkområde, og for det andre ei *sentrifetal kraft* – som er gunstig for utviklinga av lokale særdrag innafor eit område. Andersen kallar språksamfunn som er karakterisert ved sentrifugale krefter for *eksosentriske* samfunn, og dei som er karakterisert ved sentripetale krefter for *endosentriske* samfunn (jf. Andersen 1988:39). Medan urbane område er oftast kan seiast å vere endosentriske, er perifere område ofte eksosentriske.

Tabell 3 Sosial-psykologiske krefter som er med på å forme språk i tid og rom

Sentrifugale krefter

- favoriserer nivellering av forskjellar mellom ulike dialekt-/språkområde
- eksosentriske språksamfunn (primært perifere område)
- ungdommen snakkar *meir* standardnært enn eldre generasjonar (dialektnivellering)

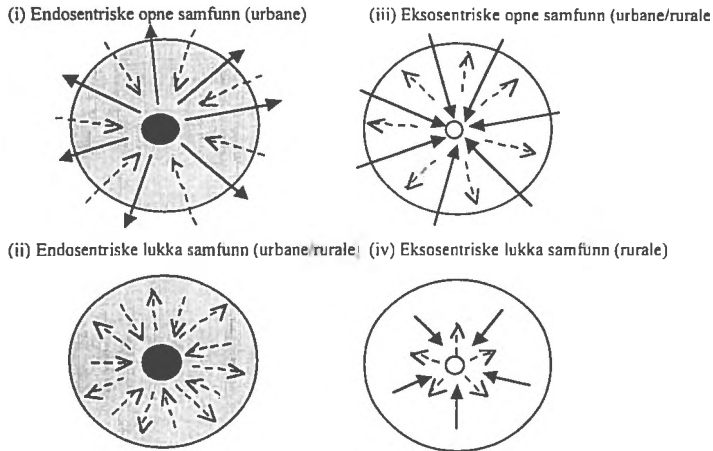
Sentripetale krefter

- er gunstig for utvikling av lokale språkspesialitetar
 - endosentriske språksamfunn (primært urbane strøk)
 - ungdommen snakkar *mindre* standardnært enn eldre generasjonar
-

Andersen skil også mellom det han kallar for *opne* og *lukka* språksamfunn. Opne språksamfunn tillet gjerne stor grad av variabilitet og framstår dermed gjerne som relativt heterogene språkleg sett. Lukka språksamfunn er derimot meir restriktive med omsyn til variasjon og er dermed også språkleg meir homogene. Dei ulike kombinasjonane av eksosentriske/endosentriske og opne/lukka samfunn kan konkretiserast i fire ulike mønster: (i) endosentriske opne samfunn (ii) endosentriske lukka samfunn (iii) eksosentriske opne samfunn, (iv) eksosentriske lukka samfunn (jf. figur 1 nedanfor). (i) Det første mønsteret er kanskje det som først og fremst karakteriserer urbane bysamfunn. Det er gjerne her nye trendar blir skapte og nye trendar utanfrå først vert introduserte. Urbane bymiljø er store nok til at nye språkspesialitetar får utvikle seg, får fotfeste og blir spreidde til andre geografiske område. Konformitetspresset er

gjernar relativt lågt i opne bysamfunn, noko som gir seg utslag i stor toleranse i høve til variabilitet og dermed stor aksept i høve til nyskapingar. (ii) Det andre mønsteret er karakteristisk for område med relativt liten kontakt med omverda – vere seg bygd eller by. I slike isolerte område vil det gjerne kunne utvikle seg særlege språklege trekk som er særmerkjande for den aktuelle plassen, men desse vil ikkje kunne spreie seg til andre geografiske område, sidan kontakten med omverda er marginal. Samfunn av denne typen er også lite opne for påverknad utanfrå sidan dei framstår som relativt proteksjonistiske og restriktive i høve til variasjon. Truleg er det nok heller få samfunn av denne typen att i vår vestlege industrialiserte og globaliserte verd. (iii) Det tredje mønsteret er typisk for område med stor kontakt med omverda – urbane eller rurale – og som gjerne tek opp i seg endringar utanfrå. Dei endringane som førekjem i slike område, er helst henta utanfrå, og er i liten grad utvikla innafor det eigne språksamfunnet. Dette mønsteret er gjerne mest karakteristisk for rurale område som er ikkje er spesielt proteksjonistiske – eller sagt på ein annan måte – som ikkje er spesielt opptekne av å hegne om det særleine, men som er opne for å ta opp innovasjonar utanfrå. Slike samfunn er også gjerne liberale i høve til variasjon og tillet dermed at ein hentar inn alternative uttrykksmåtar (dvs. dialektnivellering). På sikt kan likevel desse alternative variantane fortregje dei tradisjonelle, og dermed redusere den intrasystemiske variasjonen. (iv) Det fjerde mønsteret skildrar eit samfunn som både favoriserer nivellering av forskjellar, samstundes som det er restriktivt i høve til variabilitet. Dette er tilsynelatande to ulike krefter, men ein kan godt tenkje seg at eit samfunn som er utsett for sentrifugale krefter, prøver å motverke desse gjennom å hegne om sitt eige. Det er sjølvsagt viktig i denne samanhengen å understreke at parhestane eksosentrisk/endosentrisk og opne/lukka skildrar endepunkt på ein skala snarare enn absolutte binære opposisjonar. Eit samfunn kan vere meir eller mindre ope eller lukka, og meir eller mindre eksosentrisk eller endosentrisk. For å kunne plassere eit gitt samfunn i høve til dei ulike mønstra, lyt ein ta utgangspunkt i og vurdere ulike samfunnshistoriske, demografiske og sosiologiske forhold. Folkeflyttingar, grad av kontakt med andre område via

handel og vandel, næringsgrunnlag og samfunnsstruktur er målbare forhold som må med i vurderinga. Skjematisk kan dei ulike mønstra framstillast som i figur 1:

Figur 1 *Modell over ulike samfunnstypar*

Ut frå det som er sagt ovanfor, er det openbert at dei systeminternt motiverte innovasjonane som faktisk utviklar seg til å bli ekspansive innovasjonar, må kome frå endosentriske område – altså frå sentrale strøk, frå byar. For å seie det litt skjematisk, så er det berre dei systeminterne innovasjonane som oppstår i sentrale strøk som har kraft nok til å bli kodifiserte som nye normer – først for unge språkbrukarar og visse stilnivå, men med tida for alle språkbrukarar og alle stilnivå. I perifere og opne språksamfunn finn ein derimot gjerne eksternt motiverte kontaktinnovasjonar, og ikkje internt motiverte abduktive innovasjonar. Det vil seie at språkutviklinga i perifere strøk først og fremst er karakterisert ved konvergens mot allereie eksisterande variantar som enten opptrer i nabodialektar eller

i ein nasjonal standardvarietet. Det betyr at dei innovasjonane ein kan observere i perifere strøk, går i retning av geografisk meir utbreidde trekk og/eller sosialt meir aksepterte trekk. Det må igjen bety at det sosiale presset mot å oppretthalde dei lokale dialekttrekka er langt *svakare* enn presset mot abduktive innovasjonar som t.d. samanfallet mellom *kje* og *sje*.

Alt dette viser til eit hovudpoeng, nemleg at den *rolla* ungdom spelar i språkendringsprosessar som innovatørar og formidlarar, er ganske ulik i endosentriske urbane strøk og i eksosentriske perifere strøk. Medan ungdom i perifere strøk generelt snakkar *meir* standardnært enn foreldra og besteforeldra (pga. dialektnivellering), så snakkar ungdom i byane ofte *mindre* standardnært enn føregåande generasjonar. Ungdom i byane plukkar opp trekk som går *mot* den etablerte standardnorma og utfordrar på den måten den klassiske standarden. Med tida kan likevel dei nye trekka som ungdommen introduserer, bli aksepterte som standard (standardnorma er sjølv sagt også i utvikling). Så om hundre år er det kanskje <kjole> [ju:lə], <kjøtt> [jøti], <kino> [ji:nu] som er standardnorma, men det står att å sjå.

Det er interessant å merkje seg at *kje/sje*-samanfallet *ikkje* har nådd Røros eller Tynset. Det kunne ein kanskje ha venta, særleg på Røros, sidan den postalveolare frikativten /ʃ/ er eit så frekvent trekk i den tradisjonell rørosdialekten. I staden forsvinn /ʃk/ til fordel for /sk/. Så, medan ungdom på Røros *konvergerer* mot standard når dei byrjar å seie /fisk/ istaden for /fiʃk/, *divergerer* osloundgom eller byungdom frå standard når dei sluttar å skilje mellom *kje* og *sje*.⁸ Ungdom i

8 I Oslo vert samanfallet mellom /ç/ og /ʃ/ vurdert mest positivt og er mest hyppig i bruk blant austkantungdom. Vestkantungdom har også samanfallet, men det er ikkje på langt nær så utbreidd eller akseptert blant desse ungdommane (jf. Foss Aaserud 2000). Likevel spreier samanfallet seg. Dette gir grunn til å stille spørsmål ved den distinksjonen Labov gjer mellom innovasjonar 'ovanfrå' og innovasjonar 'nedanfrå'. Ifølgje Labov refererer 'ovanfrå' og 'nedanfrå' både til sosialt medvitsnivå og til posisjon i det sosiale hierarkiet. Innovasjonar 'ovanfrå' vert i modellen til Labov introduserte av den dominerande sosiale klassa og er ofte gjenstand for full offentleg bevisstheit. Vanlegvis er det snakk om lån frå andre språksamfunn som ifølgje den dominerande klassa har høgare prestisje (dvs. kontaktlån).

byane utfordrar 'standardspråket' og er med på å endre det, medan ungdom på bygda gjer det stikk motsette. Dei utfordrar ikkje standardtalemålet og er ikkje med på å påverke eller endre det, men konvergerer i staden mot standardtalemålet – i alle fall på enkelte område. No syner det seg likevel at bygdeungdom frå austlandsområdet ikkje først og fremst konvergerer mot den 'klassiske' standarden, men heller mot ein 'yngre' variant av standardtalemålet. Dermed kan ein seie at dei er med på å forsterke og underbygge endringane av standardtalemålet. I byane ser det ut til at språktrekk som tradisjonelt har vore lågstatus, spreier seg på kostnad av trekk som tradisjonelt har hatt høg status. Dei såkalla lavstatustrekka ser ut til å bli reallokerte av dei unge, frå typisk arbeiderklassetrekk til moderne urbane trekk – det vil seie at desse trekka ikkje indekserer lav sosialklasse lenger, men urbanitet og urban livsstil.⁹ Bygdeungdom frå austlandsområdet føretrekkjer tydelegvis 'urban' framfor 'soss' – og konvergerer dermed mot det ein kunne kalla for den 'yngre urbane' standarden. Denne varianten av standardtalemålet ligg dessutan gjerne nærmare ungdommane sitt opphavslege talemål enn den klassiske standarden.

Innovasjonar 'nedanfrå' er systematiske innovasjonar som først opptre i det Labov kallar 'the vernacular'. Desse er resultat av interne lingvistiske prosessar. I byrjinga og gjennom det meste av utviklinga er desse innovasjonane under det sosiale bevisstheitsnivået – først når innovasjonen nærmar seg slutten (dvs. er gjennomført som endring), vert medlemmane i språksamfunnet bevisste på han (jf. Labov 1994:78f). Denne prestisjemodellen tek ikkje høgde for innovasjonar som vert introduserte, føretrukne og diffuserte via dei lågare sosiale klassene, men som folk samstundes er svært medvitne om. Samanfallet mellom /ç/ and /j/ er på ingen måte fullstendig utbreidd, den innovative gruppa er ungdommar frå lavstatusområde både i Oslo og dei andre byane, men det er samstundes den endringa folk flest er aller mest opptekne av i dagens norske språksamfunn.

- 9 I dei andre skandinaviske landa kan ein observere ei liknande utvikling der tradisjonelle lavstatustrekk spreier seg på kostnad av tradisjonelle høgstatustrekk, både i byane og kringliggjande område. Urbane lavstatustrekk ser altså ut til å verte reallokerte. Jmfør også 'Estuary English' i Storbritannia – ein urbant basert varietet, som ligg mellom RP-standard-engelsk og cockney (Londons arbeiderklassedialekt), og som ser ut til å spreie seg frå londonområdet.

6. Oppsummering og konklusjon

Ut frå det som er sagt ovanfor, er det klart at det er ikkje tilstrekkeleg å sjå på kva for innovasjon det er snakk om, men ein lyt òg vurdere kva slags samfunn ein har med å gjere og kor stort sosialt medvit det er rundt aktuelle innovasjonar. Det er slett ikkje utenkjeleg at *type samfunn* faktisk er meir viktig enn *type innovasjon* – men på den andre sida heng jo, som eg har vist, dei ulike faktorane nøye saman. Dei tre faktorane, *type innovasjon*, *type samfunn* og *sosialt medvitsnivå*, er interagerande faktorar som alle bør takast med i vurderinga (jf. tabell 4).¹⁰

Tabell 4 Interagerande faktorar

Type innovasjon	internt kontra eksternt motivert: tilpassing kontra nyskaping
Type samfunn	perifert kontra sentralt eksosentrisk kontra endosentrisk ope kontra lukka
Sosialt medvitsnivå	over kontra under

Dei to lokalsamfunna eg ser på i avhandlinga mi, Røros og Tynset, let seg begge best skildre som eksosentriske perifere område med relativt opne dialektar – dvs. dialektar som tillet ein god del variasjon. Dialekten på Tynset er nok likevel meir open enn rørosdialekten,

¹⁰ Ei av innvendingane som kan rettast mot hypotesen om at aldersavgrensing ikkje representerer eit så stort metodisk problem når det gjeld kontaktinnovasjonar som ved andre typar innovasjonar, er at den er basert på eit noko forenkla syn på prestisje og norm. Grovt sett går dette synet ut på at konvergens mot nye normer ved kontaktinnovasjon er motivert ut frå det relative presitsjeforholdet – slik at ein konvergerer mot dei normene som relativt sett vert tilskrivne høgast prestisje. Det er sjølsagt nødvendig mer ei meir differensiert forståing av dei ulike solidaritetsbanda og prestisjehierarkia som kan verke som motiverande faktorar. Det er også nødvendig med vidare testing og forbetring av hypotesen.

eller har i alle fall vore det.¹¹ No er det kanskje i ferd med å jamne seg ut. Dette kan moglegvis kaste lys over det forholdet at tynsetdialekten både har ein annan endringsrate og ei anna endringshastigheit enn rørosdialekten. Både graden av variabilitet og haldningane til denne variabiliteten er truleg meir gunstige på Tynset enn på Røros, der ein nok har vore meir restriktiv og puristisk på rørosdialektens vegner.

Når det gjeld dei lokale dialekttrekka som er i ferd med å forsvinne, eller også har forsvunne, i desse to områda i dag, så er det nok relativt lite sannsynleg at ungdommen kjem til å børste støv av dei og ta dei i bruk etter kvart som dei blir eldre. Dette heng også saman med kva som let seg lære på eit seinare tidspunkt i livet. Ein del trekk vil nok vere bortimot umogleg å tileigne seg, dersom ein ikkje allereie 'har dei inne' frå barndomen av. Dersom ungdommane til dømes ikkje har lært seg å palatalisere alveolarar, er det nok lite sannsynleg at dei vil *vere i stand* til enn seie *ønskje* å installere dette trekket i repertoaret sitt som vaksne. Det gjeld også for røros-sjibboletten /ʃk/. Dette kan ein mellom anna sjå ved at folk som ikkje har palatal uttale av <s> framfor <k> som eit gjennomført og produktivt trekk, har ein tendens til å hyperkorrigere – slik at t.d. Røros bli Røro/ʃ/. Ein del andre trekk – leksikalske, morfoleksikalske trekk og kanskje også morfologiske trekk – vil det nok vere enklare å lære seg, men *mangelen på motivasjon* for å gjere det er nok like avgjerande på desse andre lingvistiske nivåa. Og nettopp mangelen på motivasjon og vilje er truleg viktigare enn sjølve evnen. Likevel er det nok fornuftig å avgrense hypotesen om korrelasjon mellom innovasjon og aldersavgrensing til å gjelde først og fremst fonologiske og morfofonologiske kontaktinnovasjonar. Det er også rimeleg å avgrense hypotesen til å gjelde dialektkontakt og ikkje språkkontakt (lån frå t.d. engelsk vil kunne følgje eit anna spreingsmønster).

11 Dette heng truleg saman med at tynsetsamfunnet opplevde ei massiv tilflytting og omstrukturering på slutten av 1800-talet i samband med opninga av rørosbanen. Betre kommunikasjonsmuligheiter opna tynsetsamfunnet mot omverda, og tynsetingane vart tvungne til å omstille seg til nytida raskare enn innbyggjarane i nabobygdene (jf. Bakås 1998).

Dialektnivellering består som nemnt i at lokale dialekttrekk vert bytte ut med trekk som har ei breiare regional eller nasjonal utbreiing, og som på den måten har støtte i store og gjerne også viktige delar av befolkninga (jf. pkt. 1). Det vil seie at dei lokale trekk vert skifta ut med trekk som etter all sannsynlegheit har relativt sett høgare prestisjeverdi enn dei lokale trekk fordi det er eit vertikalt makt- og statusforhold mellom det lokale på den eine sida og det regionale/nasjonale på den andre. Dermed er det lite truleg at dialektnivellering er ein reversibel prosess, og at ungdommane *som gruppe* vil gå attende til meir lokale og tradisjonelle former. Det kan sjølvstundt tenkjast at enkelte ungdommar vil kunne velje slik dersom det haldningsmessige grunnlaget er til stades, men den generelle tendensen vil neppe gå den vegen. For ytterlegare å illustrere dette poenget vil eg avslutte med eit utdrag frå eit av intervju mine:

Intervju med 17 år gamal gut frå Røros:

I: ja synes du den er fin <=> dialekten din da? [er du fornøgd] med den?

B: [<LATTER>] ja skal vel ikke klaga men <=> kunne vel ha hatt litt mer rørospreg over den men det <=> det er vel litt sent å legge over att nå da < ... >

I: mm <=> men er det noken situasjona du <=> kunne tenke deg at at du kanskje ville ha prøvd å snakke meir sånn som i Oslo eller snakke [litt mindre utprega rørosing?]

B: [nei <=e=>] det hadde vært morsomt å snakka litt mer rørosing sjølvstundt men [[<=>]] men hvis je anstrenge meg litt så går vel det bra og men [det] er ikke så veldig mye om å gjørra det

I: [[mm]] [mm]

Det som mellom anna er interessant med dette utdraget, er at denne guten – vi kan kalle han Birger – held fram med å insistere på at det hadde vore fint å snakke meir rørosdialekt, sjølv når han blir spurt om det er situasjonar der han skulle ønske at han snakka *mindre*

rørosdialekt. Dette harmonerer fint med den 'offisielle' norske ideologien, som fortel oss at dialekt er ein positiv verdi som ein lyt ta vare på. Birger har tydelegvis internalisert dette synet, men samstundes innrømmer han at det ikkje er så veldig viktig for han, og dessutan er det vel for seint. Denne resignasjonen fungerer på sett og vis som ei slags unnskyldning og forklaring på kvifor han ikkje er villig til å 'snakke meir tradisjonelt'. Han får det til å høyrast ut som at det ikkje har noko med eige val å gjere – og truleg kjennest og oppleves det ikkje slik heller. Mange føler nok at løpet er køyrt og uttrykkjer seg temmeleg pessimistisk på dialekten sine vegner. Dei fleste ser ut til å meine at det er veldig synd at dialekten endrar seg, men at det ikkje er nokon ting dei kan gjere med det. Birger går på yrkesfagleg studieretning og har mange kompisar som snakkar mykje 'breiare' enn det han sjølv gjer, men sjølv om Birger er svært positivt innstilt til sin eigen dialekt, så er det lite som tyder på at han kjem til å 'legge over att', som han uttrykkjer det.

Svaret på spørsmålet om aldersavgrensing alltid er eit potensielt problem i synkrone generasjonsstudiar, er kanskje i prinsippet ja, men eg meiner å ha vist der er vektige grunnar til å tru at aldersavgrensing er eit betydeleg *mindre* metodisk problem når det gjeld studie av kontaktinnovasjonar, og dermed synkrone generasjonsstudiar av dialektnivellering, enn når det gjeld studie av andre typar innovasjonar.

Litteratur

- Abrahamsen, J. E. (1995). *Utvalde palatal-tal : metodekritisk lys på avpalatalisering i yngre mål i Herøy på Sunnmøre*. Trondheim: Hovedoppgave i nordisk - Universitetet i Trondheim.
- Andersen, H. (1989). 'Understanding linguistic innovations'. I L. E. Brevik, & E. H. Jahr (eds), *Language Change. Contributions to the Study of Its Causes*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- Andersen, H. (1988). 'Center and periphery: adoption, diffusion and spread'. In J. Fisiak (ed), *Historical Dialectology. Regional and Social Trends in Linguistics Studies and Monographs 37*, Berlin, New York, Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Andersen, H. (1973). 'Abductive and deductive change', (s.765-93) *Language 49*
- Auer, P., B. Barden & B. Grosskopp (1998). 'Subjective and objective parameters determining 'salience' in long-term dialect accommodation' (s. 163-187) i *Journal of Sociolinguistics 2/2*
- Auer, P. & F. Hinskens (1996). 'The convergence and divergence of dialects in Europe. New and not so new developments in an old area'. *Sociolinguistica*, 10, 1-25.
- Bakås, M. K. (1998). *Urbanisering, modernitet og dialekt : en interaksjonell sosiolingvistisk studie av talemålsutviklinga i Tynset sentrum*. Trondheim: Hovedoppgave i nordisk – NTNU.
- Bloomfield, L. W. (1933). *Language*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Borg, A. (1971). *Palatalisering av dentalar*. Oslo: Hovedoppgave i nordisk – Universitetet i Oslo.
- Chambers, J. K. (1995). *Sociolinguistic Theory. Linguistic Variation and its Social Significance*. Language in Society 22, Oxford UK & Cambridge USA: Basil Blackwell.
- Cheshire, J., A. Gillett, P. Kerswill & A. Williams (1999). 'The role of adolescents in dialect levelling'. Final report submitted to the Economic and Social Research Council, June 1999.
- Christiansen, H. (1973). *Norske Dialekter III: De viktigste målmerker og deres råderom*. Oslo: Tanum-Norli.
- Coupland, N. & J. F. Nussbaum (1993). *Discourse and Lifespan Identity*. Language and Language Behaviours vol 4. Newbury Park, London, New Delhi: Sage Publications.
- Croft, W. (2000). *Explaining Language Change. An Evolutionary Approach*. Longman Linguistic Library. Edinburgh: Pearson Education Limited
- Dalbakken, L. O. (1997). 'Den "sjedelige" kj-lyden. Sj-uttale av kj-lyden – slurv eller språkending?'. *Språklig samling 1*, 5-10.

- Dalbakken, L. O. (1996). *Distinksjonen kje/sje i lydendringsperspektiv. En empirisk undersøkelse av barns og unges beherskelse av distinksjonen kje/sje i Trondheim*. Hovedoppgave i nordisk - Universitetet i Oslo
- Dalen, A. (1985). *Skognamålet. Ein fonologisk analyse*. Norske Studiar. Utgjevne av Norsk Målførearkiv, Universitetet i Oslo. Oslo: Novus.
- Eckert, P. (2000). *Linguistic Variation as Social Practice. The Linguistic Construction of Identity in Belten High*. *Language in Society* 27. Massachusetts, Oxford: Blackwell.
- Eckert, P. (1989). *Jocks & Burnouts. Social Categories and Identity in the High School*. New York & London: Teachers College Press
- Eckert, P. (1988). 'Adolescent social structure and the spread of linguistic change.' *Language in Society* 17, 183-207.
- 'Estuary English' web-site:
<http://www.phon.ucl.ac.uk/home/estuary/home.htm> run by John Wells, University College London
- Foss Aaserud, I. (2000). *Språkhaldningar i eit språkendringsperspektiv*. Hovedoppgave i nordisk – Universitetet i Oslo.
- Gregersen, F. (1999). 'Sociolingvistikens forandringer. Indledende knæbøjninger før Projekt Bysociolingvistik eventuelt genoptages'. *Danske Folkemål* 41, 107-138.
- Hinskens, F. (1996). *Dialect Levelling in Limburg. Structural and Sociolinguistic aspects*. *Linguistische Arbeiten*. Tübingen: Max Niemeyer.
- Horvath, B. (1985). *Variation in Australian English*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Jahr, E. H. (red.) (1990). *Den store Dialektboka*, Oslo: Novus Forlag.
- Kerswill, P. & A. Williams (2000): 'Salience' as explanatory factor in language change: evidence from dialect levelling in urban England' (s. 63-95) i *Reading Working Papers in Linguistics Vol. 4*. Reading: Dept. of Linguistic Science.
- Kerswill, P. (1996). 'Children, adolescents, and language change'. *Language Variation and Change*, 8, 177-202.
- Kotsinas, U.-B. (1997). 'Young People's Language, Norm, Variation and Language Change' (s. 109-133) i *Norm, variation and change in language. Proceedings of the centenary meeting of Nyfilologiska sällskapet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Labov, W. (1994). *Principles of Linguistic Change. Internal factors*, *Language in Society* 20, Oxford UK & Cambridge USA: Basil Blackwell.
- Labov, W. (1966). *The Social Stratification of English in New York City*. Washington D.C.: Center for Applied Linguistics.

- McMahon, A. M. S. (1994). *Understanding Language Change*. Cambridge: Cambridge University Press
- Milroy, J. (1992). *Linguistic Variation and Change*, Language in Society 19, Oxford UK & Cambridge USA: Basil Blackwell.
- Papazian, E. (1994). 'Om sje-lyden i norsk, og ombygtinga av den med kje-lyden (s. 1-92) i *Norskraft* nr. 83
- Røyneland, U. (1999). 'Språkleg regionalisering på Røros og Tynset'. *Målbryting* 2, 98-120.
- Røyneland, U. (2001). 'Is age-grading always a potential problem in apparent time studies'. I Fontana, J. M., L. McNally, M. T. Turell & E. Vallduví: *Proceedings of The First International Conference on Language Variation in Europe ICLAVE1*, Barcelona (Spain), June 29-30/July 1. 2000.
- Sandøy, H. (1987). *Norsk dialektkunnskap*. Oslo: Novus Forlag.
- Sjekkeland, M. (1997). *Dei norske Dialektane. Tradisjonelle særdrag i jamføring med skriftmåla*. Kristiansand: Høyskoleforlaget.
- Torp, Arne (i kjømda). 'Skarre-r og "skjøttkaker" – barnespråk, talefeil eller språkforandring?'. I DNV, *Tidsskrift for Det Norske Videnskabselskab*.
- Trudgill, P. (1986). *Dialects in Contact*, Language in Society 10, Oxford: Basil Blackwell.
- Weinreich, U., W. Labov & M. I. Herzog (1968). 'Empirical foundations for a theory of language change'. I W. P. Lehmann, & Y. Malkiel (eds): *Directions for Historical Linguistics: A Symposium*. Austin: University of Texas Press.

Beskrive, forklare eller forstå i sosiolingvistikken

Av Magnhild Selås

Innleiande kommentarar

Innafor fleire greiner av lingvistikken og særleg innafor sosiolingvistikken er det interesse for språkending, dvs. korleis innovasjonar oppstår og blir spreidd. Innovasjonane og spreingane blir så beskrive, forklart eller forstått i ulike forskingsretningar og i terminologien til ulike teoretikarar. Ikkje alle forskarar har vore like opptatt av å presisere kva føremålet med undersøkinga er. Etter mitt syn er det viktig å vite om det er den språklege innovasjonen, evt. føresetnadene for innovasjon, ein undersøker, eller om ein undersøker spreinga (evt. føresetnadene for spreing). Dessutan må ein vite om målet er å beskrive, forklare eller forstå fenomenet. Slik er dette eit svar på utfordringa frå Gunnstein Akselberg (1993:83):

[D]en framtidige sosiolingvistikken må ha eit meir medvite tilhøve til ulike grunnhaldningane [sic] i vitskapleg gransking: særleg skildring, forklaring og forståing. I den labovske forskningstradisjonen har ein vel ofte blanda saman skildring og forklaring. Omgrepet forståing er det ofte ikkje reflektert over i det heile.

Innlegget er ein revidert versjon av det vitskapsteoretiske innlegget til dr.art-graden som eg heldt på TEIN-konferansen på Os 30.09.2000. Eg vil takke rettleiaren min Helge Sandøy, Gunnstein Akselberg, Gjert Kristoffersen, Endre Brunstad, Jørgen Sejersted og Birger Solheim for nyttige kommentarar.

Denne drøftinga går inn i ein større filosofisk diskusjon om kva beskriving, forklaring og forståing er, og kva som skal til for å kunne kategorisere noe som t.d. ei forklaring.

Ulike retningar i språkvitskapen har søkt og oppnådd kunnskap om kvifor og korleis språkendingar har skjedd. Det er vanleg å bruke termar som forklaring og forståing i slike arbeid, slik t.d. Kjetil Jensen og Agnete Nesse hevdar at samanfallet mellom /ʃ/ og /ç/ kan forklarast med at språkbrukaren har eit ønske om å vere urban og dermed attråverdig (2000:161f.). Andre har arbeidd med det utgangspunktet at det ikkje er råd å verken forklare eller forstå språkending. Til dømes drøftar April M. S. McMahon (1994:44ff.) jung-grammatiske, strukturalistiske og tidlege generative forsøk på å handsame lydending og kjem fram til at ingen av desse skulane har lykkast med å forklare endring. Grunnen er, slik ho ser det, at "...none successfully tackles either the problem of actuation (why sound change begins) or the issue of implementation or transmission (how the change spreads)" (1994:47). Her blir altså det som tidlegare har blitt rekna som forklaringar, forkasta. Dermed kan ein stille spørsmålet: Kva er det ein kallar forklaring, og kva er forståing? Og korleis oppnår ein det?

Det viser seg altså at det er ei rekke termar som er nødvendige å drøfte når ein skal studere språkending. I tillegg til *innovasjon*, *spreiing*, *variasjon* og *ending* er termane *beskrive*, *forklare* og *forstå* nødvendige å avklare. Eit viktig og omfattande spørsmål er kva som avgjør språk. Er språket resultat av natur- eller kulturgitte årsaker, slik som alder, kjønn og sosial klasse, interaksjon og kontakt, eller av personlege intensjonar, ønske og val? Og er det kognitive faktorar eller internspråklege tilhøve som avgjør språkendinga? Svara, som eg ikkje ser på som endelege, men som styrande innfallsvinklar i kvar enkelt undersøking, har konsekvensar for i kva grad ein tar sikte på å beskrive, forklare eller forstå språkbruk. Dei har i tillegg konsekvensar for kvar ein søker faktorar i beskrivinga, forklaringa eller forståinga av språk og språkending.

Termane beskrive, forklare og forstå er vitenskapsteoretiske termar som ikkje er reservert for språkvitskapen. Som arbeidsdefinisjon kan ein seie at *beskriving* er brukt om observasjonar og struktureringar av fenomenen, dvs. skildringar som ikkje har ambisjonar om å seie noe om *kvifor* stoda eller endringa er slik ho er. Ei språkleg beskriving gjer dermed greie for ein tilstand eller eit forhold i språket. *Forklaringar* kjem med hypotesar om føresetnadene i forskingsobjektet og/eller i ytre føresetnader for at stoda eller endringa kunne bli slik ho er. Det finst ulike slags forklaringar, som i større og mindre grad tilfredsstillar krav ulike teoretikarar har til kva ei fullverdig forklaring skal gjøre. Den tredje termen er *forståing*. Der John Stuart Mill (1806–1873) ønskte at humaniora skulle bruke naturvitskapens metodar for å bli rette vitenskapar, protesterte Wilhelm Dilthey (1833–1911). Han meinte at forståing er særlege for vitenskapar med menneske som forskingsobjekt. Forståing kan bli definert som innsikt i meiniga med noe. Dilthey meinte at det ikkje fanst mening i den fysiske naturen, og at han dermed ikkje kunne bli forstått (jf. t.d. Lübecke 1996:180). Det særlege for humanvitskapane var derimot at ein kan forstå menneskelege handlingar ved hjelp av intensjonane og motiva til dei handlande; ved å leve seg inn i sinna til dei handlande.¹ Ei mindre tradisjonell og kan hende meir naturalistisk tolking av termen, er den meir kvardagsspråklege: at ein kan bruke forklaringar for å forstå.

Innovasjon, spreining, variasjon og endring

Språkbrukarar tilpassar språket til situasjonen og rår over ulike språklege verkemiddel i ulike delar av språket. Sosiolingvistar ser på denne vekslinga i samanheng med sosiale faktorar. Det medfører at sosiolingvistar må arbeide med språk som eit overindividuell

1 Sjå elles Gunnstein Akselberg (1993:83, fotnote): "Populært sagt meiner eg med desse termane at: *skildring* gjeld å gjera greie for karakteristika ved dette objektet eller fenomenet (t.d. struktur), *for-klaring* gjeld å peika på årsakene til at objektet eller fenomenet er som det er, og *forståing* gjeld å gjera greie for kva verdet [sic] dette objektet eller fenomenet har for den einskilde eller grupper".

fenomen, det tilhører eit kollektiv av kommuniserande menneske og har stort rom for variasjon (jf. Dyvik 1999:3). Dette står i motsetnad til ein del lingvistiske retningar som fokuserer på system og einskap med utgangspunkt i individets språkevne. Variasjonen i språket kan oppstå på ulike måtar. Variasjon blir til endring når språkbrukarane har gått over til å bruke andre variantar enn tidlegare. Dette fokuset på variasjon og endring gjør at det ligg nær for denne vitskapen å dra inn diakrone perspektiv. Ein kan sette opp ein tidsakse med overgangen frå innovasjon til endring:

innovasjon → spreing / variasjon → gjennomført endring

Aksen går frå innovasjonsaugneblinken til endringa er gjennomført.

Spørsmålet om korleis ein innovasjon oppstår (The actuation problem), har fascinert språkforskarar. Det er vanlegast å seie at det i praksis ikkje er råd å observere sjølve innovasjonsaugneblinken hos den første språkbrukaren; det ein kan observere, er prosessen frå ein innovasjon har begynt å spreie seg til endringa er fullstendig (sjå t.d. Torp 2000, Lass 1980:95-96). James Milroy (1992:169f.) fokuserer på innovatøren snarare enn innovasjonen, og finn innovatøren blant personar med lause nettverk med mange lause endar. Desse innovatørane påverkar systemet, men dei gjør nytte av innovasjonar som alt eksisterer i språksamfunnet. Fokus er endra, men utgangspunktet er uendra: Innovasjonen kan ikkje observerast. Det ein kan observere, er spreinga og resultatet av spreinga, endringa. Spreinga kan ein tenke seg går frå at person nummer to for første gongen høyrer eit trekk, gjennom passiv aksept via aktiv bruk i større delar av språksamfunnet, den såkalte s-kurva for diffusjon (sjå t.d. Milroy 1992:170). Når spreinga er gjennomført i språksamfunnet, har ein fått ei språkendring. Ho kan anten vere i form av ein ny slags variasjon eller ein fullstendig overgang til eit nytt trekk. Det hender òg at innovasjonar døyr ut utan å ha fått fotfeste i språket (Andersen 1989:13f.).

Eit døme på denne prosessen er overgangen frå tungespiss-r til skarre-r. I dette tilfellet har ein ei opphavssegn om når innovasjonen

oppstod, historia om talefeilen ved det franske hoffet (jf. Sandøy 1988:163).² Opphavssegner er ikkje bestandig til å stole på, så det er kanskje betre å stø seg på observasjonar frå spreinga av skarre-*r* t.d. i Noreg i førre hundreår. Observasjonane viser at skarre-*r*-en spreidde seg slik at ein fekk variasjon mellom generasjonane. I tillegg fekk ein variasjon innafor aldersgruppene, somme kunne få allofonisk veksling mellom *r*-ane, og ein fekk geografisk variasjon, fordi ulike språksamfunn har ulike former for variasjon på vegen til gjennomført endring. Etterkvart er det ikkje lenger variasjon i området, endringa er gjennomført, og eit stort område fekk skarre-*r* (sjå Foldvik 1981). I eit grenseområde mellom rulle-*r* og skarre-*r*, Vegårshei, var det rundt 1900 ingen som skarra, i generasjonen fødd 1950 var det noen få som skarra, og blant informantane fødd 1970 skarra halvparten (Foldvik 1988). På desse 70 åra har ein gått frå ein stabil, homogen situasjon, via spreing til variasjon. Ennå er ikkje endringa gjennomført, noe data frå mitt materiale viser. På andre punkt i språket, t.d. viss ein ser på retroflektering, er ein sjølvsagt på andre stadier i utviklinga frå innovasjon til gjennomført endring.

Sjølv om ein finn variasjon mellom aldersgrupper i eit samfunn, vil denne variasjonen ikkje automatisk kunne bli brukt til å spå om språkutviklinga vidare, dvs. om kva resultatet av variasjonen vil bli. Variasjon t.d. mellom generasjonar viser ikkje nødvendigvis igjen i varige endringar. Språkbrukarar vil kunne endre på språket sitt når dei går over i nye livsfasar; språket kan bli meir likt språket til foreldregenerasjonen, eller dei kan endre språkbruken i retning av større ulikskap. Ein veit ikkje om ungdomsspråk er noe som høyrer ungdomstida til, eller om ungdommen vil ta med seg dei ungdommelege trekka inn i det vaksne språket sitt. Ein har brukt termen *age grading* om det fenomenet at eit individ endrar språket etterkvart som det blir eldre (sjå t.d. Eckert 1989:151). Ulike undersøkingar har konkludert ulikt, men ein del resultat tyder på at språket til dei som er unge nå, framleis vil vere deira språk når dei blir eldre, og at når dagens unge er gamle, er språkbruken deira den mest konservative språkbruken i samfunnet. Det vil seie at ein kan

2 For andre teoriar om opphavet til skarre-*r*: sjå Arne Torp 2000.

bruke undersøkingar i tilsynelatande tid til å få hint om endringar i reell tid. (For ei nærare drøfting: sjå Paunonen 1996.)

Forholdet mellom beskrive, forklare og forstå

Beskrivingar

At ein kan beskrive språkending, er tatt for gitt. For somme er beskriving eit legitimt mål for forskinga. Theodora Bynon skriv t.d.: "Historical linguistics seeks to investigate and describe the way in which languages change or maintain their structure in the course of time" (1977:1)³. I den tradisjonelle dialektologien har beskrivinga stått sterkt. Andre forskarar meiner beskriving er uinteressant og lite målretta; å sjå er i utgangspunktet ikkje interessant viss ikkje ein ser etter noe: "Videnskab skal ikke kun beskrive; videnskab skal også forklare" (Kjørup 1996:160). Det er heller ikkje allmenn semje om kva som er ei beskriving og kva som er ei forklaring. Ein del vitskapsteoretikarar har stilt slike krav til forklaringar at mye av det som har pretendert å forklare, blir devaluert til beskrivingar (jf. Mæhlum 1999 i forordet). Ein slik kritikk har til dømes råka Lesley Milroy og hennar bruk av korrelasjonar: "Er det ikkje berre skildring? Og kvar blir det av forståinga?" (Akselberg 1993:82.)

Jan Terje Faarlund (1987:18) deler det som har vore brukt som forklaringar inn i to:

1. Noe blir ført inn under ei generalisering
2. Noe blir relatert til noe anna og utaforståande

Av desse forkastar han den første typen, fordi han meiner dei er beskrivingar. Han står att med at noe blir relatert til noe utaforståande. Torbjørn Nordgård skriv om Faarlund sitt forklaringsbegrep (1993:33):

3 Nå kan 'investigate' gi rom for leit etter motiv eller årsak, og dermed ha eit vidare innhald enn å beskrive (sjå t.d. Webster's Dictionary, s. 749).

Faarlund hevder at generative grammatikker bare er beskrivelser og slett ikke forklaringer. Hans kritikk forutsetter et forklaringsbegrep man kan enes om, men en slik enighet eksisterer ikke [sic]. Jeg mener at han ikke treffer særlig godt fordi hans forklaringsbegrep er altfor strengt.

Brit Mæhlum (1999) går gjennom ein del forklaringar som har blitt gitt på språkendring. Etter å ha sett med kritisk blikk på språkeksterne forklaringar, det vil seie forklaringar som hentar den forklarande faktoren, eksplanans, frå område som anatomi, etnisitet, nasjonal psykologi, klima og geografi og "betydelige sosiale omveltningar", går ho vidare til å argumentere mot språkinterne forklaringar, og kritiserer dei for ikkje å vere forklaringar i det heile (op.cit.:157):

Den kanskje mest fundamentale innsigelsen mot disse forklaringene er at de i realiteten ikke er forklaringer, men i beste fall beskrivelser av visse regelmessigheter – i form av hyppig forekommende utviklinger, dokumentert i et visst antall av verdens språk.

Det er uklart om Mæhlum med dette også avviser samanhengar mellom endringar som forklaringsfaktorar. Eg meiner at når beskrivingane viser relasjonar, blir dei meir enn reine beskrivingar, dei går over til å bli forklaringar. Slike forklaringar viser kva for endringar som er meir sannsynlege enn andre under gitte vilkår, og må kunne kallast språkinterne forklaringar. Dette viser etter mitt syn ein grenseoppgang mellom beskrivingar og forklaringar.

Ei beskriving av overgangen frå rulle-*r* til skarre-*r* kan til dømes vere at ein har ein overgang frå ein apikoalveolar flap til ein dorso-uvular approksimant, eller ein kan beskrive spreiainga i samfunnet ved å seie kva for delar av landet som fekk skarre-*r* til kva tid. Eit anna døme på noe som må karakteriserast som beskriving, kjem frå Sagesund: "Foran R blir *a* til *ä*, en lysere *Æ*-lyd enn den østlandske *æ*. Årsaken til dette er den høye stillingen den bakre del av tungen har ved artikulasjonen av *ä*" (Eide 1947:31).

Forklaringar

Dei vanlegaste forklaringstypane er deduktiv-nomologiske, statistisk-probabilistiske og årsaksforklaringar, tre forklaringstypar som har ein del trekk felles. I tillegg kjem andre forklaringstypar, som vil bli presentert kort.⁴

Deduktiv-nomologiske (D-N) forklaringar tar utgangspunkt i lover, og deduserer ut frå dei. John Stuart Mill og fleire med han meinte at deduktiv-nomologiske forklaringar var det som kjenneteikna dei sanne vitenskapane. Ei D-N forklaring er eit logisk forhold mellom tre ting: ei lovmessigheit, dei konkrete omstenda og det forholdet som skal forklarast (Kjørup 1996:160).

Statistisk-probabilistiske (S-P) forklaringar tar utgangspunkt i statistiske samanhengar, i staden for i allmenne lover som i D-N forklaringar.

Årsaksforklaringar lar noe bli forklart ved at det er ein verknad av utløysande faktorar. D-N forklaringar har tidlegare blitt sett på som ein type årsaksforklaringar.⁵ Eit døme på ei raskt gjengitt årsaksforklaring der ein del ledd er hoppa over, ville vere at grunnen til at språket i Tyssedal blei endra i ei bestemt retning i byrjinga av det førre hundreåret, er at det flytta mange til staden som hadde visse andre dialektar. På eitt nivå kan ein seie at ei årsak (av fleire) til språkendinga er tilflytting og dialektkontakt.

4 Inndelinga er ikkje uproblematisk, men diskusjonane rundt grenseoppgangane mellom ulike forklaringstypar vil ikkje bli tatt opp her. Inndelinga er henta frå Lübcke (1996:172f.).

5 Årsaksforklaringar stiller lågare krav enn D-N og S-P forklaringar til at ei hending *a* skal medføre hending *b* viss og bare viss hending *b* følgjer umiddelbart etter hending *a* og dette skjer kvar gong etter ei hending av type *a*. Dette er Humes definisjon av årsaksomgrepet. Seinare vitenskapsfilosofi har meint at det at ein kan vise til regel-messige samanhengar eller vaneforestillingar, ikkje er *nok* til å påvise årsakssamheng, men at det kan vere det beste kriteriet ein har. Sjå t.d. Lübcke (1996:600f.).

Disposisjonsforklaringar forklarar hendingar med at noe har eit anlegg for at noe skal skje. Til dømes er det ikkje rart at ein dialekt slår saman noen av dei fremre vokalane. Språket er disponert for slike samanslåingar i og med at det krev meir av både talar og tilhøyrar å oppretthalde etter måten mange distinksjonar på eit lite artikulatorisk område. Slike forklaringar minner om funksjonalistiske forklaringar, som forklarar at noe er gunstig for noen fordi det har ein gunstig effekt, funksjon, følge eller liknande på noe. Ein må gå ut frå at denne 'noen' ikkje er medviten om effekten 'noe' har på han eller ho. Ei funksjonalistisk forklaring på overgangen frå rulle-r til skarre-r kan til dømes vere at ein har ein overgang frå ein apikoalveolar flap til ein dorso-uvular approksimant fordi den dorso-uvulare flapen er lettare å uttale. Når ein bruker internspråkelege argument til å forklare språkending, er det ofte disposisjons- og funksjonalistiske forklaringar ein kjem med.

Motivforklaringar forklarar ei handling ut frå motiva eller intensjonane til den handlande. Denne måten å oppnå kunnskap på liknar det som tradisjonelt har blitt kalt forståing, i det ein tar omsyn til intensjonar og motiv (von Wright 1969:23). Naboopposisjonen mellom lærdøler og årdøler på den eine sida og valdriser og hallingdøler på den andre kan stå som døme på ei foreslått motivforklaring i sosiolingvistikken. Ei forklaring på at indresogningar seier bj[ɔ]rk, kj[ɔ]t og sm[ɔ]r, er at dei – medvite eller umedvite – overdriv eit eksisterande skilje mellom dialektane for å markere avstand (Larsen 1917:43f.).

Det er altså ikkje allmenn semje om kva som er ei forklaring, og kva som dermed ikkje er det. Eit døme på usemje om innhaldet i termane kan ein sjå i kritikken av Noam Chomskys bruk av termen forklaring. Chomsky hevdar enkelt sagt at ein generativ grammatikk i hjernen til kvar språkbrukar kan forklare kvifor vi kan skilje mellom velforma og ikkje-velforma setningar i eit språk. Slik forklarar generativistar ved å lage modellar for korleis den menneskelege språkevna må fungere. Dette strir mot synet til Faarlund (1987) i pkt. 2 over; at generative grammatikkar er beskrivingar, ikkje forklaringar, fordi

forklaringar må relatere opplysingar om forskingsobjektet til eit anna domene.⁶ Viss ein reknar den menneskelege språkevna som ein del av biologien eller psykologien, kan ein likevel seie at generativ lingvistikk hentar eksplanans i eit anna domene.

Lass meiner at D-N forklaringar er dei einaste gyldige forklaringane, men at dei er uoppnåelege i lingvistikken (Lass 1980:xf.). Årsaka er at det ikkje finst lover av relevant slag. Kulturar er ikkje lovstyrte, dei er symbolske konstruksjonar som er norm- og regelstyrte (Lass 1980:3).

Ein tilsynelatande annleis måte å forklare på er å innføre usynleg-hand-forklaringar i lingvistikken.⁷ Etter ein slik tankegang er språkendingar resultatet av at mange enkeltindivid gjør intenderte handlingar. Desse handlingane får ein uintendert konsekvens. Eit døme er at mange menneske går i dei same spora mellom universitetsbiblioteket og kantina. Det gjør at det blir laga ein sti, sjølv om ingen av dei som gjekk denne vegen hadde tenkt å lage noen sti (Keller 1989:123f.). Språket er eit menneskeskapt, historisk produkt, som likevel ikkje er resultat av medvitne handlingar. Det bør, framleis etter denne tankegangen, handsamast som resultat av slike usynleg-hand-prosessar som stadig pågår. Det at enkeltmenneske kvar for seg handlar slik dei gjør, er resultat av rammefaktorar (som andre teoriar har tatt utgangspunkt i for å freiste å forklare). Fokuset i usynleg-hand-forklaringar ligg i den uintenderte konsekvensen av intenderte enkelthandlingar, på mange måtar det andre forskarar ville kalle variasjon og spreining. Til sist blir likevel desse prosessane freista forklart med D-N forklaringar. Innovasjonen forblir uforklart. Som ein illustrasjon av prinsippa kan ein sjå på ei usynleg-hand-forklaring av overgangen frå rulle-*r* til skarre-*r*. I denne overgangen ville noen av dei generelle lovene kunne formulerast slik:

V1. Lyden [r] finst

V2. Lyden [ʁ] er lettare å uttale enn [r]

6 For ein nærare drøfting: sjå Nordgård (1993:33f.).

7 For ei kort innføring: sjå Keller 1989.

V3. Å bruke [ʏ] i staden for [r] hindrar vanlegvis ikkje kommunikasjonen

L1. Av tilgjengelege alternativ vel språkbrukarar naturleg varianten som gir størst samla subjektiv fordel

L2. Viss majoriteten i ein populasjon avvik gjentatt og ofte frå den herskande konvensjonen, og avvik i same retning, vil ein få eit skifte i konvensjon i retning av avviket

E Ein får vanlegvis eit skifte frå [ʏ] til [r]

(Jf. Keller 1994:120.)

McMahon har ein annan måte å halde på forklaringane i lingvistikken. Ho meiner at dersom ein set andre og mindre vitenskapsteoretisk tilfredsstillande krav til forklaring enn Lass sine deduktiv-nomologiske kriterium, er det råd å snakke om forklaringar i lingvistikken. Føresetnaden er at vi omdefinierer forklaring til å bety "relief from puzzlement about some phenomenon" (definisjonen til Greenberg 1979:279) og aksepterer at det beste ein kan oppnå, er statistiske eller probabalistiske delforklaringar. Språkvitenskaplege forklaringar vil måtte spesifisere ei rekke omstende som gyldige eller ikkje gyldige i kvart tilfelle. Det er ikkje sikkert dette er svært ulikt naturvitenskapen, der deduktiv-nomologiske forklaringar kanskje er eit ideal snarare enn røyndommen (McMahon 1994:45f.). Dette blir den innfallsvinkelen eg kjem til å bruke. Forholdet mellom forklaring og forståing blir nærare drøfta i neste kapittel.

Forståing

Det positivistiske synet på kva vitenskapen kan og bør oppnå, har møtt motstand. Påstanden om at den einaste typen gyldige forklaringar er dei som tar utgangspunkt i allmenne lover, er blitt kritisert. Kritikken har mellom anna vore retta mot føresetnaden om at det som skal bli forklart (eksplanandum), og lovene som skal brukast i forklaringa, er logisk uavhengige av kvarandre (von Wright 1969:15). Kritikarane meinte denne føresetnaden gav eit for snevert forklaringsomgrep. I staden vil forskarane inkludere intensjonen til den handlande. Dette blir sett på som noe anna enn å forklare, og termen *forstå* blei brukt.

I tillegg fokuserte ein på at mens ein kan forklare allmenne fenomen, skal ein forstå enkelttilfelle.

For forskarar med ambisjonar om å inkludere intensjonar og motiv blir spørsmålet då korleis ein skal få innsikt i intensjonane og motiva forskingsobjektet har. I byrjinga av førre hundreår var William Dilthey den mest profilerte representanten for forståingsteorien. Han meinte at ein bare kan få tilgang til årsakene til menneskeleg handling gjennom innleving. I den tyske hermeneutiske tradisjonen som stammar frå Dilthey, tyder *Verstehen* 'innfølande forståing', eller kanskje 'innleving' eller 'empati'. Hovudoppgåva til humanvitenskapane er å forstå gjennom innleving (sjå t.d. Kjørup 1996:94). (Som eit ps er det interessant at Dilthey sitt prosjekt var å gje forståinga den same vitskaplege statusen som forklaringa hadde [Ricœur 1992:69]. Etter positivismekritikken i Noreg, og etter Brit Mæhlums og til dels Gunnstein Akselbergs forskingsinnsatsar innafør sosiolingvistikken, kan det til tider virke som om det snarare er sosiolingvistisk forskning utan ambisjonar om å forstå [etter denne tankegangen] som treng forsvar.)

Seinare hermeneutikarar som Hans Georg Gadamer (f. 1900) har vore opptatt av korleis forskaren tar med seg sin bakgrunn i møtet med det han ønsker å forstå, og korleis forskaren og objektet prøver å få forståingshorisontane sine til å smelte saman i det han oppfattar som forståing. Lesarar av Gadamer har kan hende gjort Gadamer meir optimistisk til at ei slik samansmelting er råd, enn det han eigentleg var. Kritikken Gadamer har blitt møtt med, om at trua på ei slik horisontsamansmelting er naiv, har dermed kanskje truffe betre på seinare lesarar av Gadamer enn på Gadamer sjølv.

Søren Kjørup (1996:160) kritiserer skiljet Dilthey skapte mellom forklaring og forståing: "Man kan mene at han hermed også skapte et lidt kunstigt skel mellom 'forklaring' og 'forståelse', for i hvert fald etter min sprogfornemmelse er forståelse netop det man henter ud af forklaringer – men det får så være." Om lag det same skriv Paul Ricœur (1992:74): "I den enkla dialogsituationen är förklara och forstå närbesläktade. När jag inte spontant förstår ber jag om en

förklaring. Förklaringen som jag får gör det möjligt för mig att bättre förstå." Her går både Ricœur og Kjörup i staden inn for ei meir kvardagsspråkleg tolking av ordet forståing, med Ricœur sine ord: "Analysen framstår då som en del av den hermeneutiska (tolkande) båge som leder från den naiva forståelsen till den lärda forståelsen via förklaringen" (1992:76). Denne termbruken reknar eg òg som meir fruktbar. *Forstå* blir dermed knytt til noe som er meir overordna eller abstrakt enn forklaring. Det som i tradisjonen etter Dilthey har blitt kalt forståing, kan reknast som motivforklaringar; forklaringar som hentar eksplanans i motiv og intensjonar. Slike forklaringar, og andre forklaringstypar, kan skape den bogen til forståing som Ricœur ønskjer seg; motivforklaringar kan inngå som delforklaringar saman med andre forklaringar med eksplanans henta i andre domene, og slik kan ein oppnå forståing.

Kvar kan ein søke forståing gjennom forklaringar?

Beskrivingar er teoriinterne. Derfor kan det vere vanskeleg å samanlikne og kople kunnskap som er oppnådd gjennom ulike beskrivingsmodellar. Beskrivingsmodellane er tolkingar og forsøk på å systematisere kunnskap ein har fått gjennom andre forsøk på å forklare og forstå. Slik står beskrivingar, forklaring og forståing i eit gjensidig hermeneutisk forhold til kvarandre, sjølv om ulike teoretiske beskrivingsretningar kan vere gjensidig utelukkande. Dersom freistnader på å forklare inkluderer beskrivingsmodellar som utelukkar kvarandre, kan det vere vanskeleg å bruke desse til å oppnå ei heilskapleg forståing. For å oppnå forståing er det likevel viktig å bruke fleire innfallsvinklar og fleire forklaringsmodellar.

I dette avsnittet vil eg skissere opp dei mest vanlege retningane lingvistar og særleg sosiolingvistar har fokusert på i leitinga etter faktorar til å forklare språkending. Til slutt vil eg presentere i kva for domene eg sjølv har tenkt å søke eksplanans, for gjennom forklariningane å oppnå forståing. Dei ulike teoriane om språkending blir som illustrasjon brukt på variabelen lågning av kort [y] til [ø]. I delar av

Aust-Agder har denne lågninga vore gjennomført, men foreløpige analysar viser at kort [y] er på veg inn igjen i språket i området.

Med ein forenklande og problematisk dikotomi har ein delt opp områda der ein har søkt forklaringsfaktorar på innovasjon og spreiding i to, språkinternt eller språkeksternt. Dikotomien er problematisk m.a. fordi det kan vere vanskeleg – og kanskje heller ikkje nødvendig – å sjå grensa mellom indre og ytre forklaringsfaktorar (sjå t.d. Anttila 1989:180). Blant dei som søker forklarande faktorar utafor språket, er det igjen to hovudretningar: Ein kan søke eksplanans i holdningar og intensjonar, eller i samfunnsmessige strukturar. Ein kan òg sjå at forskarar hentar forklaringar både internspråkleg og i omverda.

Som døme på forskning som søker forklaringane internspråkleg, kan ein sjå på utviklinga innafor delar av fonologisk teori dei siste 40 åra. Generativ fonologi av SPE-typen (The Sound Pattern of English, Chomsky & Halle 1968) var i stand til å beskrive alle slags lydovergangar gjennom å sette dei opp på ein standardformel. I prinsippet kunne ein stille opp alle slags lydendringar på formelen

$$A \rightarrow B / C_D$$

(sjå t.d. Kaye 1989:99). Fordi alle slags lydendringar kunne beskrivast på denne måten, kunne ein heller ikkje sette grenser for kva for lydendringar som kunne gå føre seg. Heller ikkje viste reglane noen samanheng mellom segmenta som blei endra. Modellen var vid, og forklaringskrafta tilsvarende lita. Med autosegmental fonologi fekk ein ein modell som var meir restriktiv med omsyn til kva for endringar som kunne formaliserast. Fonologien fekk auka forklaringskraft fordi han viste ein samanheng mellom segmentet som påverkar og det eller dei som blir påverka. Fonologien kan sannsynleggjøre kvifor ei lydendring skjer i visse omgjevnader og ikkje i andre. Internspråklege forklaringar kan òg sannsynleggjøre kvifor innovasjonar blir spreidd. Med dømet frå mi eiga undersøking ser ein korleis slike forklaringar fungerer: I delar av undersøkings-

området har ein ikkje hatt kort [y]. I posisjonar der ein kunne ha venta kort [y], finn ein i staden [ø] som t.d. i 'nytt', [nøt]. Ein autosegmental analyse av lågning ville ta utgangspunkt i at høge vokalar er einsidig assosiert med den monovalente faktoren HØG. Låge vokalar er assosiert med den monovalente faktoren LÅG, og mellomhøge vokalar er markert ved fråvær av faktorane HØG og LÅG. Vokalen [y] er assosiert med den monovalente faktoren HØG. Lågninga er då ei deassosiering av faktoren HØG, slik at vokalen ikkje lenger er markert for opningsgrad. Nå viser det seg at delar av undersøkingsområdet er midt i ei spreining omvendt av [y] for [ø]. Her har autosegmental fonologi eit problem med forklaringa, fordi språket er markert for eksistens av verdi, ikkje for verdi. Dialekten har vore negativt markert for eksistens av faktoren HØG, og kan då ikkje få faktoren HØG. Det restriktive med den autosegmentale fonologien, det som gir den forklaringskraft, skapar òg vanskar; restriksjonane gjør at denne fonologiske retninga ikkje kan forklare alle endringar som går føre seg. Dersom ein vil forklare denne nye overgangen, må ein ty til andre forklaringar, kanskje strukturalistiske, for å forklare korleis innovasjonen kunne finne stad, eller ekstern-språklege, for ei forklaring på korleis spreinga kunne gå føre seg.

Optimalitetsteori er ein annan teori som bygger på eit generativt rammeverk. I staden for reglar og avleiingar ser optimalitetsteoretikarar på universelle føringar (constraints) som gjør at overflatestrukturen blir optimalt velforma. Denne teorien har ennå ikkje funne ein tilfredstillande måte å handsame endring på, og kan dermed i første rekke sjå på synkrone utsnitt av språket. Sett frå ein optimalitetsteoretisk ståstad kan ein beskrive den eldre overgangen [y] > [ø] med at dialekten fekk eit velformvilkår som forbaud høge, korte, trykksterke vokalar. Det er lite kontroversielt å kalle dette for ei beskriving. Dersom ein kan påvise at slike velformvilkår opptrer regelmessig eller strukturert, altså dersom ein kan påvise eit sett med universelle føringar for korleis overflatestrukturar kan sjå ut, har ein ein mye meir restriktiv modell. Ei slik påvising av eit mønster eller

ein relasjon mellom uavhengig påviste einingar i språkstrukturen, vil nærme seg ei probabalistisk eller ei funksjonalistisk forklaring.

Ved å bruke fonologisk teori vil eg finne ut noe om føresetnadene for at innovasjonar kan finne stad. Fonologien vil kunne gje årsaksforklaringar på kvifor innovasjonar kunne oppstå, men vel og merke ikkje på kvifor dei faktisk oppsto. Uansett om ein vel å kalle dette beskrivingar eller aksepterer at ein kan oppnå forklaring i form av "relief from puzzlement about some phenomenon" (Greenberg 1979:279) gjennom slik teoretisering, vil dette gje verdifull kunnskap om forskingsobjektet.

I mange teoretiske retningar vil ein finne eksplanans, den forklarande faktoren, utafor språket sjølv. Jan Terje Faarlund meiner som sagt at for at ein teori skal ha forklaringsverdi, må han relatere fakta om sitt objekt til eit anna domene. Han finn to domene som ein kan ta utgangspunkt i for å forklare språkbruk: "Mentale strukturar i vår hjerne og allmenne vilkår for menneskeleg kommunikasjon", altså "det mentale og det sosiale domene" (1987:25). Nå kan ein som nemnt diskutere om ein ved å forklare med utgangspunkt i universell grammatikk går ut av språket sjølv og over i eit anna domene, det som var Faarlund sin føresetnad for at forklaringa er gyldig. Ei UG-forklaring på overgangen [y] > [ø] vil bygge på at det er få språk i verda som har så mange fremre, tronge vokalar som norsk, og at mange norske dialektar unngår vokaloppoppinga i denne delen av vokalfirkanten for å få ei mest mogleg rasjonell utnyttig av distansane i munnhola.

Weinreich, Labov & Herzog meiner som Faarlund at ein må gå ut av lingvistikken; dei trekkjer fram at sosiologiske faktorar har vist seg å kunne forklare veksling som autonome forskarar måtte avskrive som tilfeldig (1968:177). At fleire kvinner enn menn har den nyare overgangen [ø] > [y], kan bli forklart med at [y] har høgare status. Tradisjonelle stereotypiar hevdar at kvinner er meir vare for prestisjeformer og betre til å tilpasse seg språkleg, og at dei dermed endrar språket sitt i større grad enn menn.

Ein teori om spreiding, variasjon og endring er at endringar skjer gjennom kontakt med andre språkbrukarar med andre variasjonsrepertoar. Tanken er at dersom ein ofte nok bruker eit trekk frå eit anna språk i samspel med brukarar av det andre språket, vil ein til slutt bruke trekket i situasjonar der det ikkje er språkbrukarar frå det andre språket til stades. Då er tilpassingsprosessen fullenda (Trudgill 1986:40). Innovasjonane blir slik sett henta frå kontakt-språket, og oppstår ikkje i undersøkingsspråket. Språkkontakt kan dermed heller ikkje forklare innovasjon anna enn som lån, sjølv om ein med ein mindre streng definisjon av innovasjon kan hevde at eit lån inn i eit språk er ein innovasjon i dette språket. Ei språkkontakt-forklaring på den moderne utviklinga [ø] > [y] ville ta utgangspunkt i at dialektane i området har hatt kontakt med andre dialektar eller språk som har ei anna fordeling av dei korte, tronge, fremre vokalane.

Ein teori om korleis innovasjonar oppstår, er teorien om ufullstendig innlæring, som tar utgangspunkt i at ein yngre generasjon som skal lære språket til ein eldre, ikkje vil lære målspråket fullstendig likt med slik den eldre generasjonen brukte det. I desse generasjons-overgangane kan det oppstå innovasjonar som blir spreidd og som kan gje opphav til variasjon og etterkvart endring. Ei slik forklaring kan brukast på den gamle overgangen [y] > [ø] og på den nye, ikkje gjennomførte [ø] > [y].

Teoriane om ei usynleg hand, eit uintendert resultat av dei intenderte handlingane til enkeltmenneske, freistar å gje svar på korleis innovasjonar blir spreidd og variasjon og endring oppstår. Usynleg-hand-forklaringar legg ein del av dei tradisjonelle forklaringsfaktorane i "ecological conditions", i føresetnaden for handling på eit mikroplan (Keller 1989:123). Ei usynleg-hand-forklaring ville vise korleis enkeltindivid tar opp eit nytt trekk, det vere seg [ø] eller [y]. Individua kan ta opp det nye trekket fordi det ikkje er til hinder for kommunikasjonen og har andre positive sider.

Resultatet av ei rekke slike enkelthandlingar vil bli spreiring, variasjon og endring av trekket.

Viss ein vil bruke holdningar, intensjonar og motiv i forklaringa, kan ei motivforklaring på kvifor språkbrukarar i eit område går over frå å seie /et nøt bær/ til å seie /et nyt bær/ t.d. kunne innehalde argument som at språkbrukarane vil unngå [ø] for [y] for å virke urbane og attråverdige i motsetnad til gamaldagse og bondske, at dei har eit ønske om å signalisere nærleik med ei gruppe språkbrukarar som ikkje har trekket, eller avstand til ei gruppe som har det. Eit interessant spørsmål i samband med forklaringar som tar utgangspunkt i holdningar, er kvar holdningane kjem frå. Holdningane blir skapt i det individet møter samfunnet. Ved å undersøke samfunnet vil ein kunne finne ut ein del om kvifor individa har dei holdningane dei har. Ein føresetnad i denne tankegangen er at handlingane til språkbrukarane er eit uttrykk for holdningane deira. I kva grad det stemmer, vil eg vere avhengig av andre undersøkingar for å finne ut.

Oppsummering

To sett med omgrep har vore viktige i denne samanhengen. Gjennomgangen av termene *innovasjon*, *spreiing*, *variasjon* og *endring* var meint å klargjøre kvar i ein ustabil språksituasjon eg meiner sosiolingvistar kan få kunnskap. Fordi innovasjonsaugneblinken er uråd å oppdage, bør fokus for analysen ligge på to stader: på føresetnader for innovasjon, då ved internspråklege forklaringsmodellar, og på spreiiingsprosessen, på situasjonar der det er variasjon, som ein kan freiste å forklare ved ymse ytre faktorar.

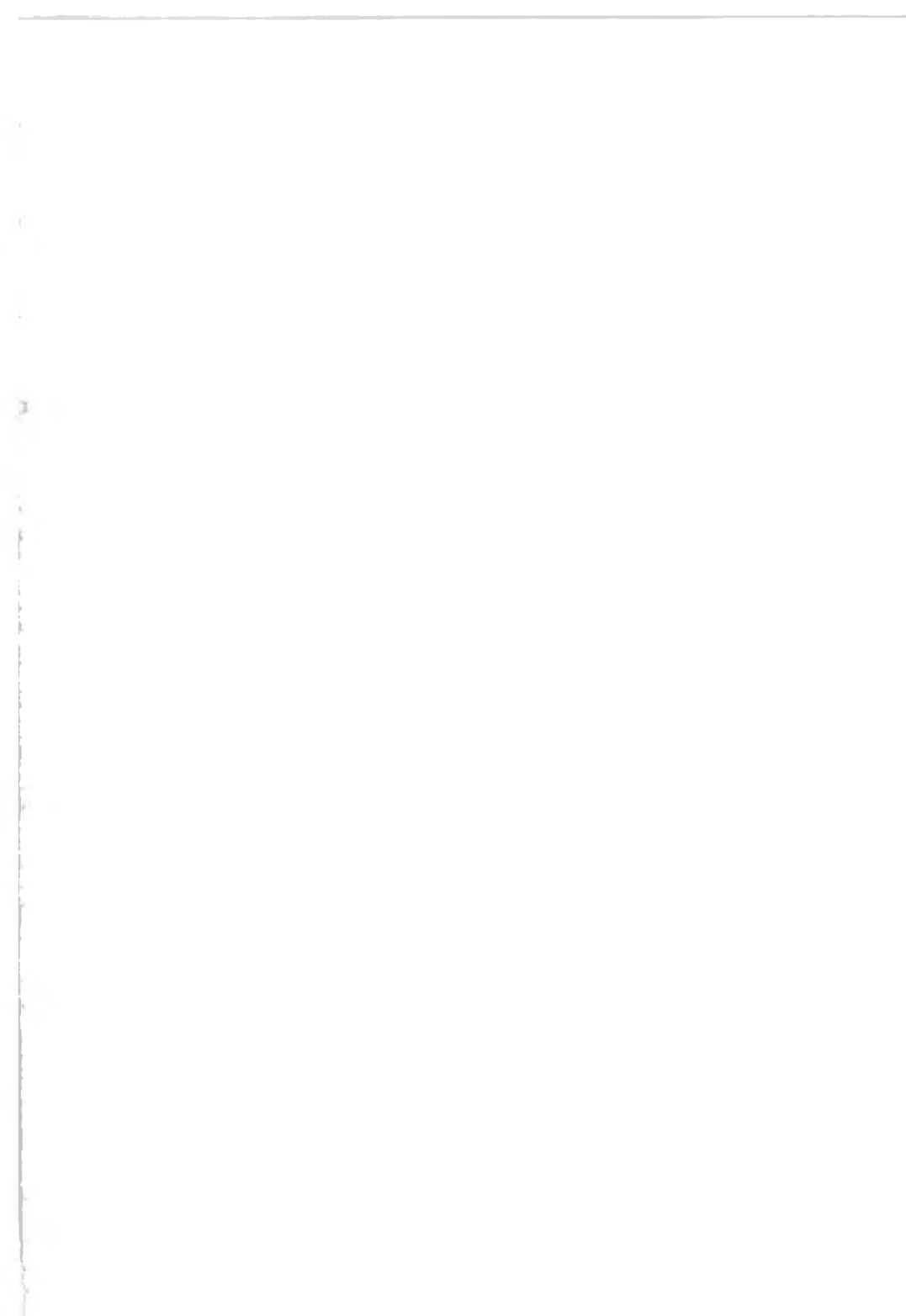
Beskrivingar strukturerer kunnskap ut frå ein teori, mens forklaringar fører ein over frå naiv forståing til vitskapleg forståing. Forklaringar kan ha mange innfallsvinklar, som alle gir sin del av bakgrunnen for å kunne forstå eit fenomen. Fordi ingen undersøkingar kan rekke over alle vinklar, må ein velje ut dei innfallsvinklane som ser ut til å vere mest relevante i kvart prosjekt. I mitt tilfelle ser det ut til at

forklaringar med eksplanans henta a) utafør språket og b) i den menneskelege språkevna er best eigna til å forklare spreiiing og variasjon. Forklaringar med utgangspunkt i t.d. den menneskelege språkevna eller i fysiologiske faktorar i taleorgana kan forklare korleis innovasjon *kunne* finne stad, men ikkje kvifor den faktisk gjorde det. Ein kombinasjon av internspråklege og språkeksterne forklaringsfaktorar vil dermed gje innsikt både i føresetnadene for at innovasjonen kunne finne stad, og for spreiiing. Ulike forklaringar vil då inngå i ei forståing av omgrepet språkendring.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 1993: Paradigmeutvikling i sosiolingvistikken. Om utviklinga mot ein post-labovsk sosiolingvistikk. I: Gilje, Nils og Oddvar Storebø (red.): *Vitenskap og lingvistikk: 11 vitenskapsteoretiske innlegg til dr. art.-graden*. Ariadne, Bergen.
- Andersen, Henning 1989: Understanding linguistic innovations. I: Breivik, Leiv Egil og Ernst Håkon Jahr (red.): *Language Change. Contributions to the Study of Its Causes*. Mouton de Gruyter, Berlin, New York. S. 5–28.
- Anttila, Raimo 1989: *Historical and Comparative Linguistics*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam-Philadelphia.
- Bynon, Theodora 1977: *Historical Linguistics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Chomsky, Noam & Morris Halle 1968: *The Sound Pattern of English*. Harper & Row, New York.
- Dyvik, Helge J. J. 1999: Er diakron syntaks mulig? <http://www.hf.uib.no/LiLi/SLF/Dyvik/DyvikMons99.htm>
- Eckert, Penelope 1989: *Jocks and burnouts: social categories and identity in the high school*. Teachers College Press, New York.
- Eide, Helge 1950: Lydsystemet i Sagesundsdiakten. Uprenta hovudoppgåve, Universitetet i Oslo.
- Foldvik, Arne Kjell 1981: Realisasjonen av r i norsk. I: Jahr, Ernst Håkon og Ove Lorentz: *Studier i norsk språkvitenskap. Fonologi*. Novus forlag, Oslo. S. 319–327.
- Foldvik, Arne Kjell 1988: Spredning av skarring i Norge i løpet av om lag 70 år. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1/2 1988 s. 55–61.
- Faarlund, Jan Terje 1987: Om beskriving og forklaring i lingvistisk teori. I: *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* 1/1987 s. 13–28.
- Greenberg, Joseph H. 1979: Rethinking linguistics diachronically. I: *Language* 55:275–90.
- Jensen, Kjetil og Agnete Nesse 2000: Språkhistoriske forklaringsmodeller sett i lys av teoriene rundt nåtidige endringsprosesser. I: *Nordlyd Tromsø University Working Papers on Language & Linguistics* no. 28-2000 s. 153–163.
- Kaye, Jonathan 1989: *Phonology: A Cognitive View*. Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, Hillsdale, New Jersey.
- Keller, Rudi 1989: Invisible-hand Theory and language evolution. I: *Lingua* vol. 77 s. 113–127.
- Keller, Rudi 1994: *On Language Change. The invisible hand in language*. Routledge, London-New York.

- Kjørup, Søren 1996: *Menneskevidenskaberne, Problemer og traditioner i humanioras videnskabsteori*. Roskilde universitetsforlag, Frederiksberg.
- Larsen, Amund B. 1917: Naboopposition – knot. I: *Maal og minne* s. 34–46.
- Lass, Roger 1980: *On explaining language change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Lübcke, Poul (red.) 1996: *Filosofileksikon*. Zafari Forlag, Oslo.
- McMahon, April M. S. 1994: *Understanding language change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Milroy, James 1992: *Linguistic Variation and Change. On the Historical Sociolinguistics of English*. Blackwell, Oxford.
- Mæhlum, Brit 1999: *Mellom Skylla og Kharybdis. Forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Novus Forlag, Oslo.
- Nordgård, Torbjørn 1993: Generativ lingvistik, parsingteori og mentale prosesser. I: Gilje, Nils og Oddvar Storebø: *Vitenskapsteori og lingvistik. 11 Vitenskapsteoretiske innlegg til dr. art-graden*. Ariadne, Bergen. S. 30–54.
- Paunonen, Heikki 1996: Language change in apparent time and in real time. Possessive constructions in Helsinki colloquial Finnish. I: Thelander, Mats (hovudred.): *Samspel och variation. Språkliga studier tillägnade Bengt Nordberg på 60-årsdagen*. Institutionen för nordiska språk, Uppsala Universitet, Uppsala. S. 375–386.
- Ricoeur, Paul (1977) 1992: Förklara och förstå. Text-handling-historia. I: Paul Ricoeur: *Från text till handling. En antologi om hermeneutik redigerad av Peter Kemp och Bengt Kristensson*. Brutus Östlings bokförlag symposion, Stockholm/Stehag.
- Sandøy, Helge 1988: Dialektane våre. I: Johnsen, Egil Børre: *Vårt eget språk* 2. Aschehoug, Oslo. S. 60–173.
- Torp, Arne 2000: Skarre-r – ingen talefeil likevel? Teorier om opphavet til skarring – og hvor langt skarringa vil gå. I: *Målbryting* 4:63–88.
- Trudgill, Peter 1986: *Languages in Contact*. Basil Blackwell, Oxford.
- von Wright, Georg Henrik 1969: Om förklaringar i historievitenskapen. I: *Studier i historisk metode*. Universitetsforlaget, Oslo. S. 7–24
- Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language*. 1994. Random House, New York, Toronto, London, Sydney, Auckland.
- Weinreich, Uriel, William Labov & Marvin I. Herzog 1968: Empirical Foundations for a theory of language change. I: Lehmann, Winfred P. & Yakov Malkiel (eds.): *Directions for Historical Linguistics*. University of Texas Press, Austin. S. 95–195.

Sproglig adfærd og identitetsopfattelser blandt danskere i Norge

Af Randi Benedikte Brodersen

1 Indledning

Denne artikel¹ bygger på mundtlige og skriftlige data fra en empirisk undersøgelse i 2001 (med 63 danske informanter fra tre norske bykommuner) som sammen med en pilotundersøgelse (med 11 danskere fra Bergen) (Brodersen 1998) indgår i mit ph.d.-projekt *Sproglig variation, sproglig akkommodation og sprogholdninger blandt danskere i Norge*.

De spørgsmål der er i fokus her, drejer sig om sproglig adfærd og identitet: Hvordan er forholdet mellem sproglig adfærd og identitetsopfattelser blandt danskere i Norge? Er der en

¹ Jeg takker mine vejledere Tore Kristiansen, Institut for Dansk Dialektforskning, Københavns Universitet, og Gunnstein Akselberg, Nordisk institutt, Universitetet i Bergen, for værdifulde kommentarer under arbejdet med denne artikel. Artiklen er en bearbejdet version af et indlæg om identitet og sprog på konferencen *Språkleg identitet og haldning*, Hardingasete, Norheimsund/Tørvikbygd 19.–21. oktober 2001. Konferencen var den fjerde og sidste knyttet til det nationale forskningsprojekt *Talemålsendring i Noreg (TEIN)*. Artiklen er også en bearbejdet og udvidet version af en tekst i *Nordica Bergensia* 26 (Brodersen 2002). I forhold til de to tidligere versioner fokuserer jeg mere på sproglig adfærd end på identitet, jeg inddrager flere skriftlige data og data om informanternes skriftsprog. Desuden har jeg tilføjet flere informantcitater og korrigeret og suppleret oplysningerne i de kvantitative oversigter.

sammenhæng mellem de danske informanternes sprogbrug og deres identitet som danskere? Hvad kendetegner deres sprogbrug, hvordan karakteriserer de deres talesprog, og kan deres sprogbrug og selvkarakteristik belyse deres identitetsopfattelser?

Artiklen består af 6 afsnit. Indledningsvis antyder jeg variationen i sprogbrug og identitetsopfattelser blandt danskere i Norge, definerer begreberne identitet og sproglig adfærd og præsenterer materiale, metoder og teoretisk baggrund. Derefter følger afsnit 2 om danskere i Norge. Afsnit 3 og 4 handler om de danske informanternes identitet og afsnit 5 om deres talesprog, skriftsprog og sproglige selvkarakteristik. I afsnit 6 slutter jeg af med en kort diskussion om forholdet mellem sproglig adfærd og identitet.

Det er en almindelig opfattelse at der er en klar sammenhæng mellem sprog og identitet. Men det betyder ikke at der er en sammenhæng mellem sproglig adfærd og national identitet. Den nationale identitet er bare én blandt mange identiteter, og ikke nødvendigvis den overordnede eller knyttet til sprog. For danskere i Norge er dansk identitet ikke altid og automatisk knyttet til dansk sprog. Nogle kan godt opfatte sig som danskere uden at snakke dansk og uden at være født eller opvokset i Danmark. Det gælder fx en af mine norsktalende informanter som på spørgsmålet om hun følte sig dansk eller norsk, svarede "Jeg føler meg mest norsk, men jeg føler meg en god del dansk også" (K52² i interviewsamtale 18.5.2001). Andre snakker norsk og føler sig norske, selv om de er født og opvokset i Danmark. Atter andre føler sig danske – "med stort D" som en anden dansk informant (K42) skrev til mig i sommeren 2001 – og markerer deres danskhed ved at snakke dansk. Mange føler sig både danske og norske og snakker dansk, blandingssprog eller både dansk og norsk eller bare norsk. Eksemplerne kan give et indtryk af variationen i sprogbrugen og identitetsopfattelserne blandt danskere i Norge.

Sproglig adfærd er sprogbrug, og gælder her både talesprog og skriftsprog. Ved at inddrage begge typer sprogbrug fremkommer der et mere nuanceret billede af danskeres sproglige situation i Norge end hvis der kun er fokus på det talte sprog, og der dukker uventede

² K32 er en informantkode med kønsbetegnelse og båndnummer.

sammenhænge og forklaringer op, idet mange informanter kobler de to typer sprogbrug sammen, fx ved at sammenligne eller kontrastere dem. Desuden er der stor forskel på om informanterne helst vil skrive om deres erfaringer og oplevelser eller hellere vil fortælle om dem i en interviewsamtale. Nogle kan lide at berette om deres sprogbrug og sproglige erfaringer i både brev og samtale.

Det er også en fordel at kunne sammenligne skriftlige og mundtlige data, for samsvarende og evt. modstridende oplysninger og indtryk kan da give en bedre helhedsforståelse, og det bliver klart at der er mange individuelle og personlige forskelle, præferencer og andre påvirkningsfaktorer som spiller ind og som vi ikke kan have kontrol over når forskningsobjektet er mennesker og sproglig adfærd.

Identitetsbegrebet er komplekst og kompliceret. Identitet opfatter identitetsforskere i dag som en dynamisk og ambivalent størrelse som er forbundet med de sociale roller vi har, og de grupper vi tilhører eller identificerer os med. Identitet kan siges at omfatte mange delidentiteter eller underkategorier. Til de sociale roller og grupper hører bestemt adfærd, herunder også sproglig adfærd, meninger og holdninger, som kommer til udtryk både eksplicit og implicit. Vores adfærd påvirkes og styres af vores roller, og af hvordan vi opfatter os selv i disse roller, hvordan andre opfatter os og hvordan vi tror andre opfatter os. Rollerne og de sammenhænge de opstår og udvikler sig i, varierer og forandrer sig livet igennem. Derfor er også vores identitet eller identiteter – i et postmodernistisk perspektiv – hele tiden afhængige af vores forhold til andre og de grupper og roller vi bevæger os ind i og ud af i løbet af vores liv (jf. også Cargile, Giles og Clément 1995: 200).

Jeg opfatter identitet som et dynamisk, relationelt og processuelt begreb der her rummer dels danskeres forståelse af sig selv i en norsk kontekst i forhold til både nordmænd og andre danskere og af deres placering i forskellige sociale roller, dels hele deres forståelseshorisont sådan som den er præget af og har udviklet sig gennem kontakt og kommunikation med andre mennesker. Deres identiteter konstrueres i samspillet mellem dem selv og deres omgivelser, og både det individuelle og det sociale aspekt er i stadig udvikling og

bevægelse (jf. fx Eckert 2000: 41, Erikson 1992: 20 og Steinset 1975: 55–57).

Den empiriske undersøgelse som mit materiale stammer fra, består af to dele. I den første del har 63 danske informanter udfyldt et skema og skrevet en sprogbiografisk beretning om deres liv som danskere i Norge. Det skriftlige materiale omfatter dels 63 registreringsskemaer med baggrundsoplysninger og sproglige oplysninger, dels 59 sprogbiografiske bidrag om livet som dansker i Norge med fokus på sproglige forhold. Der er 4 informanter som har returneret deres registreringsskema uden sprogbiografisk bidrag, fordi de har skriveproblemer. De 59 sprogbiografiske bidrag varierer fra nogle få linjer til flere tætbeskrevne sider og udgør i alt 70 sider.

I anden del, som er en interviewundersøgelse, har 60 informanter deltaget i et kvalitativt orienteret telefoninterview (Brodersen 2000). Desuden er der i denne del gennemført en gruppesamtale hvor fire informanter har medvirket, og tre af de 60 informanter er udvalgt til at deltage i et opfølgningsinterview. Alle typer samtaler handler om informanternes sprogbrug, sproglige erfaringer og sprogholdninger. Det mundtlige materiale består af 60 telefoninterview, hvoraf 50 er gennemført af en norsktalende interviewer og 10 af en dansktalende interviewer. Samtalerne, som er optaget på bånd, varierer i omfang fra ca. 25 til ca. 90 minutter. I alt er der næsten 50 timers samtale. Data fra interview i pilotprojektet, gruppesamtale og opfølgning-interview er ikke behandlet her.

I hovedudvalget er der 60 informanter som har medvirket i både den skriftlige og den mundtlige del. Den skriftlige opgave var helt åben, og der var ingen krav om bestemte emner som skulle behandles, men instruksen rummede nogle forslag til hvad informanterne kunne fortælle om:

Skriv om dit liv som dansker i Norge

Fortæl f.eks. om vigtige sproglige erfaringer og oplevelser fra din første tid i Norge eller senere, fortæl om nordmænd har problemer med at forstå dansk, hvordan du tilpasser dig til norsk, gerne med eksempler, hvad du synes om norsk og *om du føler dig dansk eller norsk og hvorfor* [kun kursiveret i denne artikel]. Skriv som du er vant til, på dansk, bokmål, nynorsk eller en blanding. Skriv på maskine eller med tydelig håndskrift. Hvis du synes det er vanskeligt at skrive en side, så skriv

bare nogle stikord eller nogle få sætninger, så kan vi vende tilbage til dem per telefon. Hvis du vil skrive mere end en side, kan du bruge bagsiden af arket.

Også i interviewsamtalen blev informanterne spurgt om de følte sig danske eller norske. Desuden blev de spurgt om de mente deres danskhed havde noget med deres sprog at gøre. Deres svar fra brev og samtale citerer og kommenterer jeg i afsnit 3, 4, 5 og 6.

Der findes ingen undersøgelser om dansk og danskere i Norge³, men svenskeres sproglige situation i Norge er præsenteret i en svensk doktorgradsundersøgelse fra 1979 (Nordenstam 1979). Der findes også en række andre nabosprogs-undersøgelser (Bø 1978, Haugen 1953, Haastrup og Telemann 1978, Maurud 1976, Uhlman 1991 og 1994). Alle disse empiriske undersøgelser har på forskellig vis haft betydning for mit arbejde.

Metodisk er jeg inspireret af William Labovs, Helge Omdals og Mats Thelanders telefoninterviewundersøgelser (Labov 1984 og 1999, Omdal 1994 og Thelander 1980) og af psykologen Steinar Kvaales arbejde med det kvalitative forskningsinterview (Kvale 1997). Især Labovs metodiske kreativitet har jeg oplevet som stimulerende (Labov 1984).

Den teoretiske ramme i mit projekt er dels den *labovske sociolingvistik* (Labov 1966 og 1972), men med stærkere fokusering på sprogbrugerne i sprogsamfundet end på sproget i samfundet, dels *akkommodationsteorien*, som er udviklet af Howard Giles og hans medarbejdere. En kort præsentation af akkommodationsteorien findes i Shepard, Giles og Le Poire 2001. Om termen akkommodation se note 4.

³ Der findes en række litterære fremstillinger af danskeres møde med Norge og danskeres oplevelser i Norge, især af danske forfattere (se fx Brønsted 1953 og Nielsen 1990). Det sproglige møde mellem dansk og norsk er kort berørt i H.C. Andersens eventyr "Laserne" hvor vi træffer en dansk las i samtale med en norsk. Samtalens norske særtræk kommer tydeligt frem i Bodil Udsens oplæsning af eventyret (Andersen 1995). Når den norske las har ordet, giver hun den nogle udtaletræk hun oplever som markant norske træk, idet bl.a. de lyse danske *a*'er bliver skiftet ud med mørke norske *a*'er og de "bløde" konsonanter med "hårde".

Teoretisk inspiration har jeg også fundet i bidrag inden for interaktionel sociolingvistik (Gumperz og Cook-Gumperz 1982), akkulturationsteori (Bourhis 2001 og Liebkind 2001), identitetsforskning (Erikson 1992, Feldbæk 1992, Fink 1991, Teigen 1993, Kjøppe m.fl. 1997 og Østergård 1991), filosofisk hermeneutik (Gadamer 1972), kontaktlingvistik (Kerswill 1994, Trudgill 1986 og Weinreich 1974) og perceptuel dialektologi (Preston 1999).

2 Danskere i Norge: Hvem er de?

Som Statistisk sentralbyrå har jeg defineret danskere i Norge som danske statsborgere. Ifølge Statistisk sentralbyrå var der per 1. januar 2001 registreret i alt 19 405 danske statsborgere i Norge. I år 2000 var der 170 danskere som skiftede statsborgerskab og blev norske (Statistisk sentralbyrå 2001: 106–107).

Danskere var i 2001 den andenstørste gruppe af udlændinge i Norge. Den største gruppe er svenskere: 25 170. Den tredje største gruppe er fra Bosnien-Hercegovina: 11 611. Og den fjerdestørste kommer fra Storbritanien: 11 074 (Statistisk sentralbyrå 2001: 106).

Danskere i Norge bor spredt rundt omkring i alle dele af landet, som andre indvandrede nordboere, og mange er kommet til Norge alene eller sammen med familie eller på grund af andre familiemedlemmer som allerede boede i Norge. Nogle er flyttet til Norge på grund af en norsk kæreste, andre på grund af arbejde, eventyrlyst eller et behov for nye udfordringer, norsk natur eller en kombination af arbejde og familieforhold – eller tilfældigheder.

Der er ingen tæt sammensvejsede grupper af danskere i Norge, men der findes danske foreninger i bl.a. Bergen og Oslo. Danskere har de samme rettigheder som nordmænd, men har ikke stemmeret ved stortingsvalg. Men som andre nordboere i andre nordiske lande har de ifølge en fællesnordisk aftale fra 1973, *Nordisk Sprogkonvention*, ret til at bruge dansk i alle offentlige og juridiske sammenhænge. Men ingen af mine informanter eller andre danskere i Norge jeg har mødt, har kendt til denne aftale.

Danskere i Norge har vidt forskellig baggrund:

a) Nogle er født og opvokset i Danmark og har danske forældre

- b) Nogle er født i Danmark og har danske forældre, men er opvokset i Norge
- c) Nogle er født og opvokset i Norge og har danske forældre eller en dansk far/mor og en norsk forælder
- d) Nogle er født i Danmark, har danske forældre, men har tilbragt en del af deres barndom eller ungdom i udlandet
- e) Nogle er færing

Foruden disse er der en lille gruppe eksdanskere – eller naturaliserede nordmænd – som har skiftet til norsk statsborgerskab. I år 2000 var der som nævnt i alt 170 personer.

De fleste informanter i mit udvalg hører til de tre første kategorier. Enkelte har tilbragt en del af deres barndom eller ungdom uden for Danmark og Norge. Én informant er færing, og én er eksdansker. I pilotundersøgelsen og hovedundersøgelsen medvirker der i alt 74 danske informanter over 18 år.

Mit hovedudvalg er et statistisk tilfældigt udvalg, leveret af en norsk datacentral. Oprindeligt blev der trukket et udvalg på 90 danske statsborgere over 18 år, og 10 i reserve. Der var lige mange mænd som kvinder, de var geografisk jævnt fordelt på kommunerne Bergen, Kristiansand og Oslo, og med hensyn til civilstatus var 1/3 af dem dansk gift, 1/3 norsk gift og 1/3 aleneboende.

Det endelige udvalg er på 60 danske statsborgere, hvoraf 9 informanter er "håndvalgt" af mig da en del af de udvalgte af forskellige grunde ikke deltog i undersøgelser (bl.a. var der en del breve som blev returneret af postvæsenet, fordi adressaten var ukendt, der var mange enlige som ikke responderede, og der var uventet mange som ikke responderede trods tilsagn efter en telefonisk henvendelse). Af de 60 informanter er 25 fra Bergen, 18 fra Kristiansand og 17 fra Oslo. Der er 34 kvinder og 26 mænd. Aldersspredningen er stor; den yngste informant er 21 år, den ældste 76. Gennemsnitsalderen er 45 år. Nogle har været i Norge i over 40 år, andre bare i nogle få år. Med hensyn til civilstatus er der 33 informanter der har en norsk partner, 17 har en dansk partner, 6 bor alene, 3 har partnere eller samboere fra andre lande (Færøerne, Irland og Tyskland), og 1 informant bor sammen med sin danske familie.

Uddannelses- og erhvervsmæssigt repræsenterer informanterne et bredt udsnit af befolkningen i Norge.

Med til beskrivelsen af danskere i Norge – som gruppe – hører også en kort karakteristik af forholdet mellem Danmark og Norge, mellem "dem" og "os", og vores opfattelse af hinanden, eftersom vi identificerer os med hver vores gruppe i nogle sammenhænge og ser os selv i kontrast til "de andre", og også bliver påvirket af hvad "de andre" mener om os og af hvad vi tror de mener om os. Forholdet mellem danskere og nordmænd er præget af gensidig sympati og velvilje og i visse sammenhænge en fælles animositetsfølelse over for svenskerne. Da sidder nordmænd og danskere i samme båd, og svenskerne er "de andre". De fleste informanter kontrasterer disse forhold helt uopfordret.

Ifølge nordmænds stereotype opfattelser er danskere "hyggelige", "blide" (glade), joviale, frimodige, frisindede og udadvendte. Nordmænd genkender danskere sprogligt allerede efter at have hørt nogle få danske ord – i modsætning til danskere der ofte ikke kan høre forskel på norsk og svensk – og ifølge mange af informanterne synes nordmænd at danskere lyder som om de har "en potet i halsen" når de snakker. Det er ikke godt at vide hvor denne karakteristik stammer fra eller hvordan den er opstået, men den kan måske have noget med danske træk som konsonantsvækkelse, trykfordeling, stød og bagtungelyd at gøre.

3 Dansk identitet?

Ole Feldbæk skriver i *Den Store Danske Nationalencyklopædi* at "[d]ansk identitet forstået som en persons eller en gruppes identifikation med Danmark og det at være dansk er et fænomen med et stærkt tids- og situationsbetinget indhold" (Feldbæk 1997: 234). Også flere af mine danske informanter kommer ind på at deres oplevelse af at føle sig dansk er situationsafhængig eller er knyttet til sted og ændrer sig med tiden (jf. citat 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15 og 16 nedenfor).

Også det videnskabelige fokus på identitet og danskhed varierer, men især fra omkring 1990 er der kommet en strøm af bidrag inden

for dansk identitetsforskning: bl.a. firebindsværket *Dansk Identitetshistorie* (Feldbæk 1991–92), de tre antologier *Identiteter i forandring* (Fink og Hauge 1991), *Dansk Identitet?* (Østergård 1992) og *På sporet af dansk identitet* (Lundgren-Nielsen 1992), en lille bog om *Identiteter i Europa* med nogle sider om dansk identitet (Knudsen 1989) samt den indiske socialantropolog G. Prakash Reddys empiriske bidrag *Sådan er danskerne* (1991). I kølvandet på alle disse identitetsudgivelser er der nu også kommet en række danske sproglige undersøgelser som inddrager identitet og identitetsforhold (fx Hansen, Pedersen og Schack 2002, Ladegaard 2002, K. M. Pedersen 2000, Quist 1998). – I nordisk sammenhæng er det i øvrigt Norge der kan skilte med at have flest eksempler på sproglige undersøgelser som gør brug af identitetsbegrebet (Pedersen I. L. 2001).

I en artikel om identitet i dagbladet *Information* i december 2001 bliver sociologen Peter Gundelach refereret for at nå frem til at dansk identitet – i Danmark – er et resultat af Grundtvigs indflydelse og de mange tab og nederlag som har reduceret Danmark fra et stort rige til et lille land. Gundelach mener at "(v)i har en særlig kombination af at være kritiske over for indvandrere og samtidig være enormt stolte af at være danskere [...]" (Villadsen 2001). Det er vanskeligt at vurdere om danskere er mere stolte af deres nationale ophav end folk er i lande vi kan sammenligne os med, men det vigtige er at kontrasten mellem "dem" og "os" først kommer tydelig frem når de andre kommer tæt på. Det sker fx i en situation hvor der et konkurrence- eller et trusselement inde i billedet, eller når vi opholder os i udlandet. Flere af mine informanter bemærker at de fx holder med Danmark i sportskampe når Danmark og Norge spiller mod hinanden, og at de er blevet mere bevidste om og opmærksomme på deres danskhed og dansk adfærdstil og omgangstone efter at de er kommet til Norge (se fx citat 7 nedenfor), men de allerfleste oplever at de er med i et norsk fællesskab, og føler ikke behov for at opsøge andre danskere i Norge, fx gennem danske foreninger. I øvrigt er der kun få af informanterne som er medlem af danske foreninger. Flere bemærker at de ikke er kommet til Norge for at være sammen med andre danskere og hvis de kommer sammen med

andre danskere, så er det ikke på grund af den fælles danske baggrund, men mere et spørgsmål om personlig kemi og interesser.

I hovedudvalget er der 60 informanter som har sendt et registreringsskema og et brev med en beretning om deres sproglige erfaringer (3 har kun sendt skema, ingen beretning), men 17 af de 57 kommer ikke ind på identitetsproblematikken. Det kan betyde at emnet ikke er så vigtig for danskere i Norge eller måske netop er vanskeligt at forholde sig direkte til og skrive om. Informanternes brug af modalpartikler som *vel* og *nok*, deres tøven og deres metakommentarer i samtalerne (fx "Det er et vanskeligt spørgsmål" (K32) og "Ja, det var et godt spørgsmål" (K33)) kunne tyde på at mange oplever identitetsproblematikken som kompliceret.

De danske informanter der giver udtryk for at de føler sig danske eller mere dansk end norsk, knytter deres danske identitet eller danskhed til en af disse kategorier:

- nationalitet (dansk statsborgerskab og dansk pas)
- fødested; fædreland; opvækst og rødder; rødder
- opdragelse og "arv og miljø" (K50); "det ligger i sjælen" (K42)
- traditioner
- gemyt
- humor
- "lynne, sprog, mat ..." (M9)
- kultur
- sprog som del af kulturen; "sprog og kultur" (K12)

De fleste informanter nævner bare en enkelt faktor som "forklaring" på om de føler sig danske eller norske – ofte er det nationalitet eller statsborgerskab – og de kommer af sig selv ind på at de ikke ønsker at skifte statsborgerskab, selv om de ikke har stemmeret ved stortingsvalg fordi de ikke er norske statsborgere. Den nationale identitet opleves som en vigtig etiket med stor symbolværdi.

Det er også interessant at flere ser sig selv som danskere i kontrast til nordmænd, de definerer dansk som ikke-norsk, ved at fremhæve "typiske" norske omgangsformer som de ikke værdsætter eller

forstår, men sådanne kritiske vurderinger kommer næsten kun frem i interviewsamtalerne.

Det kan måske undre at sprog ikke er en national identitetsfaktor som ret mange informanter nævner. Det kan måske hænge sammen med den sproglige lighed mellem dansk og norsk som gør at danskere kan snakke dansk i Norge, om end i mere eller mindre modificeret form. Det kommer nogle informanter ind på i interviewsamtalerne hvor de fx siger at dansk og norsk er "som dialekter" (jf. citat 33 nedenfor). Det kan også være tænkeligt at sproget hører sammen med eller er indlejret i andre kategorier, som en underordnet "selvfølgelighed" der måske ikke kræver særlig omtale. Og endelig kan det være at det er det nationale identitetsbegreb der er noget i vejen med, både på den måde at det for informanterne ikke er et begreb som altid er knyttet til sprog, eller som sprog giver indhold, og fordi det kan have nogle negative konnotationer – og ofte ender i stereotyper (Østergård 1991:176) og har et andet indhold i Danmark end i Norge.

I de citerede informantsvar i dette og de følgende afsnit står der en informantkode med en kønsbetegnelse (K/M) og et båndnummer (1–60). I svarene står der efter informantkoden også en henvisning til brev eller samtale for at vise hvor citatet stammer fra. I nogle tilfælde bliver informanternes skriftlige svar uddybet eller modificeret i interviewsamtalen. I andre tilfælde findes der kun mundtlige svar. I et par tilfælde er der ikke samsvar mellem de skriftlige og de mundtlige svar. Mange gange er informanterne mere åbenhjertige og meddelssomme i samtalen end i deres skriftlige svar. Alt dette viser både kontekstens og mediets betydning, men også at der kan ske en udvikling fra beretning til interview samtale, og at samtalen er et projekt som informant og interviewer i høj grad er fælles om.

De skriftlige svar er gengivet med informanternes originale ortografi og tegnsætning. Citater fra interviewsamtalerne er skrevet på dansk eller norsk, alt efter hvilken norm informanterne orienterer sig mod. Hvis deres talesprog er overvejende dansk, er det transskriberet på dansk, og hvis der er et mere norskpræget sprog, er det på norsk. Særnorske gløser og udtryk er skrevet på norsk uanset om udtalen er norsk eller dansk.

Mange informanter skriver og siger uden tøven at de føler sig danske, men kun få bruger begrebet identitet. Fx skriver en af de kvindelige informanter der bor i Norge sammen sin danske mand, og som har børn der er født i Norge:

(1) Jeg føler mig dansk og ved, at jeg aldrig kommer til at føle mig norsk [...]. Men selv om jeg og min mand sprogligt og på anden måde bevarer vores identitet som danskere, har vi været optaget af ikke at pålægge vores børn at skulle lære sig det danske (K21 i brev).

En ung kvindelig informant der flyttede til Norge sammen med forældrene da hun var 3 år, skriver:

(2) Det er vanskelig å si om jeg føler meg dansk eller norsk. Jeg føler meg nok som en blanding, men mest norsk [...]. Det er ikke ubevisst at jeg har valgt å holde på mitt danske statsborgerskab. Jeg synes det er fint å fortsatt få lov til å være litt dansk. Det er en del av min identitet (K57 i brev).

En anden informant, som er dansk gift, og som siger han føler sig både dansk og norsk, skriver:

(3) Vi er stadig danske statsborgere og ønsker ikke å kutte våre røtter (M24 i brev).

Det er også interessant at bemærke at mens mange af informanterne selv ikke oplever at deres danske identitet er knyttet til dansk sprog, så bliver de af nordmænd identificeret som danskere så snart de siger noget på dansk.

Informanterne reagerer forskelligt på nordmænds syn på dem som danskere. Når det gælder nordmænds forsøg på at immitere dansk, fortæller mange informanter at det irriterer dem. De fleste synes det er positivt at kunne score "nogle point" på at være dansk, og nogle forstår at spille med på nordmænds stereotype opfattelser, som fx M4 der under underskrift og navn skriver "En glad dansker i Norge", mens andre tager afstand fra at blive sat i bås som "glad", "hyggelig" og "frisindet" og vil være "sig selv" og ikke bare dansker. Enkelte markerer dette ved at akkommodere så meget de kan i retning af

norsk, eller ved at tilegne sig norsk, så det ikke er muligt at lokalisere dem som danskere på grund deres sprog:

(4) Etter en tid [...] ble det et problem at det danske som opprinnelse ble mer interessant enn hva jeg faktisk sa. Det var nok en av hovedårsakene til at jeg begynte å legge om det muntlige språket (K1 i brev).

(5) Det som jeg fant ut av at altså det der danske det vil jeg ikke ha hengende på meg fordi jeg synes det er litt diskriminerende, uansett om du sier svenske eller danske eller nordlending. Det er diskriminerende. Folk har et navn (K41 i samtale).

4 Dansk eller norsk identitet?

På spørsmålet om de føler sig danske eller norske, svarer omtrent halvdelen af informanterne at de føler sig danske, men næsten 1/3 siger de føler sig både danske og norske. Oversigten nedenfor sammenfatter de skriftelige svar og interviewsvarene og viser fordelingen på og forholdet mellem de 5 kategorier som materialet rummer: dansk identitet, både dansk og norsk identitet, norsk identitet, andet og ved ikke.

De informantsvar der entydigt hører under kategorierne dansk identitet og norsk identitet, er opført der, mens både-og-kategorien indeholder dels de eksplicitte både-og-svar, dels svar af typen "mest" dansk og "mest" norsk". I de tilfælde hvor informanterne har svaret både skriftligt og i samtalen, er der samsvar mellem informanternes skriftlige og de mundtlige svar.

Identitet blandt danskere i Norge

Dansk identitet:	27
Dansk og norsk identitet:	18
Norsk identitet:	10
Andet ("skandinavisk", "europæer", "udenlandsdansker")	4
Ved ikke:	1
I alt	60

Citater om *Dansk identitet*

Næsten halvdelen af de 60 informanter giver i interviewsamtalen udtryk for at de føler sig danske.

(6) Jeg føler mig dansk og ved, at jeg aldrig kommer til at føle mig norsk [...] Forholdet mellem det danske og norske skifter igennem de år, man er her: først er afstanden stor, så mindsker den, og så øger den igen (K21 i brev).

(7) Jeg føler mig meget dansk sikkert mere end da jeg boede i Danmark (K26 i brev).

(8) Jeg føler mig som dansk og jeg kommer altid til at forblive dansk statsborger (K40 i samtale).

(9) Om jeg føler mig dansk, jo med stort D, det ligger nok i sjælen (K42 i brev).

(10) På tross av at jeg har levd det meste av livet i norge, så føler jeg meg dansk. Nærmest umiddelbart når jeg kommer til danmark føler jeg meg hjemme. Hvorfor er ikke lett å si, lynne, språk, mat... (M9 i brev).

Citater om *Dansk og norsk identitet*

Ser vi på svar fra nogle af de 18 informanter som føler sig *både* danske og norske, kommer der forklarende faktorer som tid, sted og situation ind i billedet:

(11) Jeg føler mig nok mest som dansker, men når jeg er i Danmark føler jeg mig alligevel ret norsk [...]. Jeg er nok blevet en blanding (K6 i brev).

(12) Om jeg føler meg dansk eller norsk er vel etter hvert blitt situasjonsbestemt" (K16 i brev).

(13) Jeg føler meg norsk i noen situasjoner, dansk i andre [...] det er også sikkert derfor du – vi var med i danske foreningen der i begynnelsen – at du er jo litt sånn du blir mer patriotisk når du reiser vekk du blir litt mer dansk og man markerer det på en eller annen måte måske, men altså akkurat det føler jeg ikke noe behov for lengre altså [...] du blir nok mer norsk med årene selv om jeg ikke ønsker å skifte statsborgerkskap (M17 i samtale).

(14) Jeg føler mig anderledes i Danmark. Jeg føler mig stadig fremmed her [efter 5 år i Norge]. I perioder føler jeg mig mere norsk, taler mere norsk. F.eks. på Finsehytta, DNT's hytte på Finse hvor jeg har arbejdet periodesvis de sidste 4 år [...]. I perioder når jeg har opholdt mig meget i Danmark snakker jeg meget dansk (K49 i brev).

(15) Når jeg er her, så føler jeg mig som dansk og når jeg er i Danmark, så føler jeg mig nogle gange mere som norsk (K49 i samtale).

Den ældste informant, på 76 år, skriver:

(16) Vi føler os mest som Norsk nu efter så mange År her [dvs. efter 32 år] (M31 i brev).

En af de tosprogede informanter som er født og opvokset i Norge, siger:

(17) Når jeg gik på børne- og ungdomsskolen så tror jeg nok jeg følte mig nogle gange mest som dansk [...] det blev vældig fremhævet at jeg var dansk (K57 i samtale).

Citater om Norsk identitet

De 10 informanter der føler sig norske, er dem der enten har "arvet" deres statsborgerskab efter deres far eller er født i Norge eller har boet i Norge hovedparten af deres voksne liv og evt. er norsk gift og har børn der går eller har gået i norsk skole.

(18) Egentlig så har jeg hele livet vært og følt meg norsk. Statsborgerskap følger faren i 1962 (M37 i brev).

(19) Er ikke lett å skrive om mitt liv som danske i Norge når jeg føler meg som nordmann (K54 i brev).

(20) På spørsmålet om jeg føler mig dansk eller norsk, må jeg nokk si at jeg er norsk selv om jeg har dansk statsborgerskab (M55 i brev).

Der er også en af de ældre informanter som oplever et misforhold mellem det at være dansk statsborger og føle sig norsk. Han har været i Norge i 37 år og skriver at han er "mer dansk enn norsk når det kommer til stykket", men i interviewet siger han:

(21) Det er fælt å si det; jeg er dansk statsborger, men jeg føler meg som norsk (M5 i samtale).

En anden skriver at det er "vanskelig" at sige om han føler sig dansk eller norsk, men i interviewsamtalen siger han:

(22) Jeg er jo helt klart dansk og ville aldrig bytte statsborgerskab. Det er et vanskelig spørsmål [...] jeg føler mig både som norsk og dansk altså (M38 i samtale).

Citater om *Andet*

Under *Andet* er der fire informanter; to føler sig "skandinavisk", én som "europæer" og én som "udenlandsdanser":

(23) Jeg føler meg ikke som norsk, men jeg har heller ikke følelsen av å være danske strandet i Norge [...] spesielt dansk føler jeg meg ikke, mer sånn skandinavisk med ikke lokal bakgrunn (M46 i brev).

En af informanterne ønsker ikke at tage stilling til identitets-spørgsmålet og siger:

(24) Men det er mer sånn prinsipielt. Jeg liker ikke å tenke i de baner [...] føler meg mer som europæer enn som dansk eller norsk (M39 i samtale).

Citatet om *Ved ikke*:

Der er kun en enkelt informant som giver udtryk for at han ikke ved om han føler sig dansk eller norsk:

(25) Ja, det er vanskelig at tage stilling til, ikke? Fordi du må som sagt tilpasse dig det land du lever i, men jeg tror ikke jeg vil opgive mit danske statsborgerskab. Det tror jeg ikke jeg har nogen intentioner om (M2 i samtale).

5 Hvad kendetegner informanternes sproglige adfærd?

Det teoretiske udgangspunkt her er akkommodationsteorien som forsøger at forklare hvordan og hvorfor mennesker akkommoderer sprogligt, dvs. tilpasser deres sproglige adfærd i forhold til andres adfærd, og hvad de får ud af det, og hvad det koster dem. Sproglig akkommodation er et grundvilkår når mennesker interagerer. Når danskere flytter til Norge og får kontakt med nordmænd og reaktioner på deres talesprog – og deres danskhed – så kommer der gang i en akkommodationsproces. Resultatet af denne proces er ændret sproglig adfærd, og det er denne adfærd og informanternes motiver for at akkommodere som har interesse her.

Informanternes sproglige adfærd skal dels relateres til bl.a. sociale faktorer som alder, antal år i Norge, civilstatus, kontakt med andre danskere og erhverv, dels sammenholdes med socialpsykologiske faktorer som bl.a. motiver for akkommodation og holdninger til dansk, norsk og blandingsprog.

Danskeres sproglige akkommodation⁴ og akkulturation⁵ i Norge kan ikke sammenlignes med hvad vi finder andre steder i verden,⁶

4 Akkommodation er en socialpsykologisk term som bruges om den tilpasning der finder sted imellem mennesker i interaktion. Jeg har defineret sproglig akkommodation som en sprogbrugers sproglige tilpasning i forhold til en anden sprogbrugers talesprog og som en kommunikationsstrategi som en sprogbruger ofte kombinerer med andre kommunikations-strategier (Brodersen 1998:58). I min undersøgelse drejer det sig først og fremmest om sproglig langtidsakkommodation blandt danskere i Norge som resultat af direkte kontakt med norsktalende sprogbrugere.

5 Akkulturation er en antropologisk term som bruges om den gensidige forandringsproces som finder sted når grupper med forskellig kulturel baggrund kommer i kontakt med hinanden og som implicerer en tilpasning for de involverede grupper og individer. Akkulturationsprocesser drejer sig både om kulturelle og sproglige forandringer (Bourhis 2001:6). I akkulturation indgår forskellige former for akkommodation.

6 Når det gælder danskhed og dansk sprog blandt danskere der er udvandret til forskellige dele af verden, er der stor forskel på hvordan og hvor hurtigt den sproglige tilpasningsproces foregår; danskere i USA har skiftet sprog forholdsvis hurtigt, mens den danske koloni i Argentina har holdt mere fast ved dansk. Også danskere i Grønland har som regel kun snakket dansk og ikke lært sig grønlandsk (Holm og Laursen 1997:38).

dels fordi mange sociale, politiske og kulturelle forhold i Danmark og Norge på mange måder er temmelig ens, og dansk og norsk er så nært beslægtede nabosprog at de kan bruges i mere eller mindre modifieret form i nabolandet, dels fordi der er mange former for kontakt, samarbejde, udveksling og færge- og flyforbindelser mellem Norge og Danmark osv. som giver muligheder for direkte kontakt med familie og venner i Danmark, ferierejser til Danmark og for at følge med i samfundsudviklingen i større eller mindre grad.

Der er blandt voksne danskere i Norge tale om en forholdsvis hurtig og meget pragmatisk motiveret akkommodation til norsk, ofte på flere sproglige niveauer samtidig. Leksikalsk og udtalemæssig akkommodation er mest udbredt og forekommer som regel i kombination, mens morfologisk og syntaktisk akkommodation er mere sporadisk og ofte mindre gennemført.

Der er stor forskel på hvilken betydning dansk sprog har for danskere i Norge, og hvor vigtigt det er for dem at bruge og "bevare" deres danske talesprog, at akkommodere til norsk i større eller mindre grad – "lægge om" som mange siger – eller at tilegne sig et norsk talesprog og/eller skriftsprog.

Mange af de informanter der er kommet til Norge som voksne, taler dansk med et mere eller mindre norskpræget leksikon og nogle udtalemæssige tilpasninger, og mange taler blandingssprog. Forholdsvis få er norsksprogede eller tosprogede, og de er da enten kommet til Norge som barn eller ung eller tidligt i deres voksne liv, eller de er andengenerationsdanskere. En kvantitativ oversigt nedenfor viser forekomsten og fordelingen af de forskellige sprogformer.

Når informanterne fortæller om deres motiver for deres talesproglige akkommodation til norsk, eller deres tosprogethed (dansk og norsk eller dansk og blandingssprog), er der tre hovedmotiver der går igen:

- Kommunikations hensyn og undgåelse af forståelsesproblemer (se fx citat 27, 28 og 29 nedenfor)
- Afstandtagen fra blandingsprog (se fx citat 30)
- Afstandtagen fra at blive "reduceret" til dansker (se fx citat 4 og 5 ovenfor)

Når det gælder informanternes skriftsproglige akkommodation eller tilegnelse af norsk skriftsprog, kommer der flere andre motiver ind i billedet:

- Forventninger på arbejdspladsen
- Egne ambitioner og mål
- Et ønske om at være sproglig anonym
- Et krav fra en offentlig instans:

(26) Det kom også pålegg fra Jus.dep. om at det skulle skrives på norsk i officielle brev (K1 i brev).

Nogle eksempler kan illustrere hvad der har sat gang i informant-ernes akkommodation eller fået dem til at begrænse den mest muligt:

(27) Språk problemene startet med en gang, og spesielt tal vakte store problemer begge veier [...]. Under samtaler og forhandlinger med Norske kunne man oppleve at tilhører tilkjennegav å ha forstått, men svaret retur beviste at så ikk var tilfellet. Løsningen blev ganske fort å bytte flest mulig gloser ut med Norske (M4 i brev).

(28) Mine første erfaringer samt til dels en ting som opleves selv efter ca. 9 år I landet, er nordmænds problemer med at forstå Dansk, det er derfor meget nødvendigt delvis at tilpasse sig Norsk sprogbrug – dvs. at bruge en del Norske ord og vendinger, noget der kan gøre det enklere for personer du har kontakt med at forstå det du siger, det er desuden altid nødvendigt at tale langsomt og tydeligt, så du undgår at skulle repetere alt hvad du siger (M34 i brev).

(29) Der var ingen av kunderne som forstod hvad jeg sa, så først da begynte jeg at ligge helt om. Bode vel i Oslo i ca 8 år tilsammen hvor jeg i 7 år la veldig mye om (K40 i brev).

(30) Mit møde med en dansk kollega i Tromsø (1975) bevirkede at jeg valgte at tale dansk. Kollegaen talte halv norsk-dansk – hvad der var uforståeligt for stort set alle (M7 i brev).

I de fleste tilfælde kombinerer informanterne deres sproglige akkommodation med andre kommunikationsstrategier, og mange nævner at de gør sig umage for at snakke langsomt og tydeligt:

(31) Som dansk kan du "klare" dig uden at forandre dit sprog – men du må tale langsomt og tydeligt. Enkelte danske/norske ord har divergerende betydning [...], og man må derfor være opmærksom på ordvalg (M2 i brev).

Mange danskere ønsker eller havde i begyndelsen af deres ophold et ønske om at lære at snakke og skrive norsk, men kun ganske få af dem der er kommet til Norge som voksne, opnår en så god beherskelse af et norsk talesprog at de af nordmænd vurderes som norsktalende, men samtidig bliver deres danske talesprog udtyndet og får et norsk islæt. En af unge informanter der kom til Norge som barn, omtaler denne udvikling og fortæller at hendes danske forældre nu snakker "flytende norsk":

(32) Dansken min har etter hvert blitt utvisket en del. Vi snakker en slags blandings dansk hjemme. Foreldrene mine har også glemte mye av dansken. De snakker nå flytende norsk begge to, og det er kun få som kan høre at de ikke er norske (K57 i brev).

Mange kommer ind på at det er vanskeligt at lære at snakke norsk som voksen, men en del mener heller ikke at det er nødvendigt eftersom dansk og norsk er som dialekter i forhold til hinanden:

(33) Jeg opplever det er veldig vanskelig i min alder [50 år] å lære seg norsk, men jeg opplever også at jeg på sin vis prater en form for "dialekt" (dansk), og derfor ikke har noe ønske eller behov for å lære meg norsk talespråk (K10 i brev).

Mange fortæller også at de bruger dansk eller et mere dansk-præget sprog i Danmark og når de er sammen med danskere, og norsk eller et norskpræget sprog i Norge og sammen med nordmænd. En del oplever altså sig selv som tosproget, eller brugere af to sprog, uanset om det er dansk og norsk de snakker, eller dansk og et dansk-norsk blandingsprog.

Informanternes sproglige adfærd er forsøgt sammenfattet i to sprogoversigter nedenfor. De tre sprogformer i talesprogsoversigten – dansk med tilpasninger til norsk, blandingsprog og norsk – udgør et kontinuum. Blandings sproget dækker et bredt midterparti på en skala med dansk i den ene ende og norsk i den anden.

Dansk med tilpasninger til norsk⁷ – er en sprogform med overvejende leksikalsk og ringe og sporadisk udtalemæssig og evt. morfologisk og syntaktisk akkommodation. Norsk kan også hos nogle informanter have et svagt dansk præg (fx på grund af forekomsten af enkelte danske gloser, en dansk bøjningsform eller evt. sporadisk stød m.m.). Som tosprogede har jeg regnet både de informanter der bruger dansk og norsk, og de informanter der bruger dansk og et dansk-norsk blandingsprog.

Blandingsprog er her brugt i neutral betydning om en norsk-dansk sprogform eller varietet med varierende akkommodation på flere sproglige niveauer samtidig. Det er kendetegnet ved en kombination af flere af følgende varierende træk:

⁷ Der mangler en dækkende betegnelse for det norskpåvirkede danske talesprog som danskere i Norge bruger. I sin sproghistorie kalder Henrik Bertelsen "det (norskfarvede) danske Sprog i Norge" for "Dansk-norsken" (Bertelsen 1927), og Verner Dahlerup bruger beskrivelsen "et temmelig norskfarvet Dansk" (Dahlerup 1921:78). I Peter Skautrup's sproghistorie har jeg ikke fundet nogen omtale af det danske sprog i Norge.

- Norskpræget leksikon (enkeltord, udtryk, vendinger og diskurspartikler)
- Norske ord med dansk udtale fx *kanske* og *tull*
- "Mørke" norske *a*'er i stedet for af de "lyse" danske *a*'er
- De "hårde" konsonanter *p*, *t* og *k* i stedet for de såkaldt "bløde" konsonanter *b*, *d* og *g* og diftonger der er opstået af svækkede konsonanter
- Norsk *u*-agtig lyd i stedet for dansk bagtunge-*u*
- Palatalisering efter *g*, *k* og *sk* foran vokal
- Initial *sj*-lyd i fx *generelt*
- Blandingsudtaler: fx *bruke* og *kanskje* med dansk vokal og norsk konsonant
- Blandingsformer: fx *jobbe* med dansk udtale og norsk form
- Norske præteritums- og participiumsformer: fx *svarte* og *forstått*
- Dobbelt bestemthed (sporadisk): fx *de første årene* og *mannen min*
- Negation før lette led: fx *jeg så ikke det*
- Gentagelse af subjekt som nominalt led i slutfelt: fx *det er helt greit det*
- Subjektform i pronominale objekter: fx *jeg har nok læst de på dansk*
- Subjektform i præpositionelle objekter: fx *de passer jeg på*
- Subjektform efter præposition: fx *nogle stykker af de*

Grænsen mellem dansk og blandingsprog og mellem blandingsprog og norsk er flydende og varierer afhængig af situation. Variationen er mest udpræget i situationer hvor der er både en dansker og en nordmænd til stede. Hvor grænsen går, afhænger også af om det er indfødte norske eller danske ører der lytter og vurderer. I norske ører lyder mange danskere i Norge meget danske, men i hjemlandsdanskere ører lyder de samme danskere dog meget norske. Blandt nordmænd er det især de tilflyttede danskere danske intonation der er i ørefaldende, men for hjemlandsdanskere er det deres norske gloser. Mange informanter er bevidste om og kommenterer denne kontrast, og enkelte får forskellige perspektiver med i deres skriftlige svar:

(34) Når jeg snakker med norske som jeg kjenner, siger de, at jeg snakker dansk. Når jeg snakker med ukjendte, spør de ofte om hvilket dialekt jeg snakker. Når jeg snakker med danske i Norge, siger de, jeg snakker dansk med norske ord og ordstilling. Når jeg snakker med danske i Danmark, siger de, jeg snakker norsk med dansk dialekt (K28 i brev).

(35) Efter et årstid besluttede jeg mig til at skrive og snakke norsk. Det indebar både en udskiftning af danske ord og udtryk, noget som man gør helt automatisk vil jeg tro, og en ændret ordstilling og stavemåde [...]. Jeg snakker en slags halvnorsk, hvor ordene og sætningsbygningen for det meste er norsk men selve lyden noget udefinerlig. Nordmændene tror jeg snakker dansk, og de synes det er underligt at andre danskere er så svære at forstå! [...] jeg er mig altid bevidst, at mit sprog er en hybrid: norske ord og sætninger i en halvdansk indpakning (K20 i brev).

(36) Jeg har for så vidt forsøgt fra første færd at gøre mig forståelig men [...] det norske tonefald har jeg aldrig det har jeg ikke fået til [...] jeg får det i hvert fald ikke til at snakke rigtig norsk nu er det jo vanskelig for mig selv at høre hvor [...] norsk jeg snakker [...] hvor dansk jeg snakker. Hvis jeg snakkede sådan som jeg gør nu i Danmark så ville de sige jeg snakkede norsk (M24 i samtale).

Mange forbehold er nødvendige når vi ser på tallene i oversigterne nedenfor, og de kan kun give et indtryk af forholdet og fordelingen imellem de forskellige sprogformer. Informanternes talesprog, som er samlet i oversigt 2 (fra interviewsamtalerne), er enklere at vurdere end deres skriftsprog, både fordi det mundtlige datamateriale er mere ensartet, større og delvis mere struktureret, og fordi det er et mere spontant produkt end de skrevne tekster.⁸

Når det gælder skriftsprogs-oversigten, kan det være vanskeligt at vurdere informanternes skriftsprog på en tilfredsstillende og fyldestgørende måde, både fordi de enkelte tekster varierer meget i omfang, og fordi nogle måske er blevet korrigeret af eller skrevet med

⁸ I interviewsamtalerne kommenterer informanterne både deres talesprog og deres skriftsprog og fortæller bl.a. om de er tilfredse med deres skrift- og talesprog som det er, om deres problemer med norsk ortografi, udtale og grammatik, med at udtrykke sig på norsk, deres sproglige usikkerhed og de kommentarer de får på deres sprog, både her og i Danmark.

hjælp fra en nordmand. Måske er der også flere blandingsprogsbrugere. Måske er der flere som bruger to forskellige skriftsprog.

Ser vi først på identitetsoversigten, som også stod i afsnit 4, og talesprogsoversigten, er der bedst samsvar mellem tallene når det gælder norsk talesprog og norsk identitet, men det er ikke sådan at alle der føler sig norske, også snakker norsk. Kombinationen blandingsprog eller to sprog og norsk identitet forekommer også. Dansktalende føler sig danske eller både danske og norske. Blandingsprogtalende føler sig danske, norske eller både danske og norske, eller som skandinav eller udenlandsdanser. Og tosprogede føler sig både norske og danske, danske eller norske. Jeg vender tilbage til forholdet mellem sprogbrug og identitet i afsnit 6.

1. Identitet blandt danskere i Norge

Dansk identitet:	27
Dansk og norsk identitet:	18
Norsk identitet:	10
Andet*	4
Ved ikke:	1
I alt	60

* "skandinavisk", "europæer", "udenlandsdanser"

2. Informanternes talesprog

Dansk med tilpasninger til norsk	15
Blandingsprog	27
Tosproget	9
Norsk	9
I alt	60

3. Informanternes skriftsprog

Dansk	13
Blandingsprog	11
To sprog	9
Norsk	24
Skriver ikke	3
I alt	60

Mange oplever det norske talesprog som vanskeligt og vanskeligere at lære end norsk skriftsprog og fremhæver i den sammenhæng dels norsk udtale som vanskelig, dels sprogenes lighed som problematisk, fordi det giver stor usikkerhed omkring hvad der er dansk og hvad der er norsk. En del har erfaret at deres tale- og skriftsprog langsomt er blevet mere og mere norskpræget, "af sig selv", uden at de har kunnet påvirke udviklingen (fx K1 og M11). Andre fortæller at de især har problemer med prosodiske træk på norsk ("melodien", "tonefaldet", "intonation"), enkelte kommer ind på at udtalen af nogle norske vokaler er problematiske:

(37) Jeg kan ikke "ramme" den rigtige intonation [...]. Jeg kan simpelthen ikke udtale et norsk "u", og "o" og "e" er heller ikke let. F.eks. når jeg nævner navnet "Eva", tror flere jeg mener "Ivar" (det opdager jeg, når de omtaler Eva som "han") (K6 i brev).

Mange fortæller at de har store problemer med at udtrykke sig skriftligt og oplever at skriftsproget er "det værste". Enten fordi de oplever at de ikke længere kan skrive dansk og ikke synes de behersker norsk skriftsprog godt nok, eller fordi de føler sig utilfredse med deres blandingsprog. Flere nævner også "de små skriftlige forskjellene" som vanskelige og priser stavekontrollen på deres pc. Gennemgående fylder de sproglige problemer som mange oplever som danskere i Norge, meget i deres breve og i samtalerne.

Alle informanter har givet en sproglig selvkaraktæristik på et registreringsskema med baggrundsplysninger⁹. Disse karakteristikker er samlet nedenfor i en oversigt med kategorier som rummer informanternes betegnelser alt efter om de tager udgangspunkt i dansk eller norsk som norm, bruger betegnelsen blandingsprog eller et synonym eller nævner to sprog eller en form for norsk. De bruger både neutrale betegnelser og mere malende og vurderende beskrivelser.

⁹ Bl.a. alder, føde- og opvækststed, antal år i Norge, civilstatus, antal børn og børnenes alder, deres egen, forældres og ægtefælles ud-dannelse og arbejde, ægtefælles/samboers og barns/børns hjemme-sprog.

Karakteristikkerne kan sige noget om informanternes syn på og vurdering af deres eget sprog, deres identitetsopfattelse – eller måske ønsket identitet? For at kunne sammenligne deres selvkarakteristikker med deres talesprog (i interviewsamtalen med en norsk interviewer), har jeg efter hver informantkode noteret informantens talesprog.

Dansk med norsk præg: 20 informanter

- *Dansk (evt. med tilpasninger til norsk)* (K6 som snakker dansk);
- *Dansk med norsk tilpasning* (M7 som snakker dansk);
- *Dansk så rent som muligt, men med islett av norske ord* (K8 som snakker dansk);
- *Dansk med visse tilpasninger* (K10 som snakker dansk);
- *Dansk med norske ord og vendinger* (K12 som snakker blandingsprog);
- *Når jeg taler med nordmænd tilpasser jeg sproget (gloser/udtryk/grammatik)* (K15 som snakker dansk);
- *Dansk med noen norske ord* (K16 som snakker dansk);
- *Dansk, men som de fleste andre danskere her, ændrer jeg mit sprog lige præcis så meget som skal til for at have en (sprog-)problemfri hverdag* (K21 som snakker dansk);
- *Dansk, men med tilpassede norske ord og vendinger* (M22 som snakker dansk);
- *Dansk med norske ord og ordstillinger* (M24 som snakker blandingsprog);
- *Dansk med lidt norsk (siger folk i Danmark)* (K25 som snakker dansk);
- *Dansk* (K26 som snakker blandingsprog);
- *Dansk tilpasset norsk* (K30 som snakker dansk);
- *Dansk med enkelte norske ord og vendinger* (M34 som snakker blandingsprog);
- *Dansk lidt norsk* (M36 som snakker dansk);
- *Dansk med sterkt norsk innslag* (M39 som snakker dansk);
- *Dansk med lidt krydder av sørlandsk* (K42 som snakker dansk);
- *litt norsk, men mest dansk* (M43 som snakker dansk);
- *vridt dansk* (M46 som snakker blandingsprog);

- *Dansk med norsk islæt (dorsk)* (K50 som snakker blandingssprog).

Blandingssprog: 13 informanter

- *Dansk/norsk* (M2 snakker blandingssprog);
- *Norsk, litt bergensdialekt, avlepet dansk, en mellomting mellom norsk og dansk* (K3 som snakker norsk);
- *Norsk eller noe blandet* (M5 som snakker norsk);
- *Norsk/dansk, et sammensurium, verken det ene eller det andet!* (M13 som snakker blandingssprog);
- *Dansk/norsk efter så mange år – tilnærmet norsk* (K20 som snakker blandingssprog);
- *Et blandingssprog dansk/norsk* (K23 som snakker blandingssprog);
- *En blanding av norsk og dansk* (K29 som snakker norsk);
- *Ganske almindelig, med både dansk-norsk* (M31 som snakker dansk);
- *Blanding mellom dansk og norsk* (K33 som snakker blandingssprog);
- *Norsk-dansk* (M35 som snakker blandingssprog);
- *Utrolig blandet alt efter humør prøver at snakke dansk blir lidt sørlandsdialekt* (K40 som snakker blandingssprog);
- *Blanding af norsk/dansk* (M44 som snakker blandingssprog);
- *Cirkussprog!!! En salig blanding af norsk og dansk* (K49 som snakker dansk).

Norsk med dansk præg: 11 informanter

- *Norsk med dansk accent* (M4 som snakker blandingssprog og M14 som snakker blandingssprog);
- *Flytende norsk, men det bærer preg av flere dialekter og enkelte danske ord* (M9 som snakker to sprog);
- *Norsk med tydelig dansk accent og tonefall* (M11 som snakker blandingssprog);
- *Norsk med danske ord og vendinger* (M17 som snakker blandingssprog);
- *Norsk med innslag av danske toner* (K19 som snakker blandingssprog);
- *Norsk i en dansk udgave* (K28 som snakker blandingssprog);

- *Norsk, men udtalen lyder dansk* (K32 som snakker blandingssprog);
- *Norsk med lidt dansk indimellem* (M38 som snakker blandingssprog);
- *Norsk med dansk aksent* (M45 som snakker blandingssprog);
forsøger å tale norsk så godt jeg kan (M47 som snakker blandingssprog).

To sprog: 10 informanter

- *Østlandsk norsk, dansk, fransk feilfritt* (K18 som snakker dansk og norsk);
- *Dansk + et pseudo norsk/dansk* (M27 som snakker blandingssprog og dansk);
- *Norsk i Norge med spor av dansk, dansk med feil ordstilling i Danmark* (M37 som snakker norsk);
- *Rent norsk og rent dansk* (K41 som snakker norsk og dansk);
- *Dansk/norsk hjemme og på arbejde, dansk med danskere* (K48 som snakker blandingssprog og dansk);
- *Norsk i Norge, men dansk (flytende) i Danmark* (K56 som snakker norsk og dansk);
- *Norsk når jeg er sammen med norske, dansk med foreldre, fam. fra Danmark* (K57 som snakker norsk og dansk i Danmark);
- *Norsk og et efterhånden dårligere dansk til feriebrug eller sammen med danske venner* (K58 som snakker dansk – og norsk eller blandingssprog?¹⁰);
- *Tospråklig, snakker flytende norsk og dansk* (M59 som snakker norsk og dansk);
- *Tror jeg klarer begge dele* (K60 som snakker norsk og dansk).

Norsk: 6 informanter

- *Norsk/sørlandsk* (K1 som snakker norsk);
- *Norsk, forholdsvis bra* (K51 som snakker norsk);
- *Norsk* (K52 som snakker norsk);
- *Norsk – bergensdialekt* (M53 som snakker norsk);

¹⁰ Usikkerheden skyldes at K58 ved en fejltagelse er interviewet af en dansk interviewer. Derfor er det ikke muligt at vurdere om hendes sprog er overvejende norsk eller blandingssprogspræget.

- *Sørlandsdialekt, altså norsk* (K54 som snakker norsk);
- *Norsk med typisk bergensdialekt* (M55 som snakker norsk).

Som vi ser, er der i langt de fleste tilfælde samsvar mellem informanternes sproglige selvkaraktistikker og deres talesprog i interview-situationen hvor de snakker med en norsk interviewer. Det betyder at deres vurdering af eget talesprog er realistisk.

De fleste danskere i Norge snakker blandingssprog eller dansk med tilpasninger til norsk og føler sig danske eller både danske og norske. De fleste karakteriserer deres talesprog som dansk med tilpasninger til norsk eller blandingssprog. Desuden er der en lille gruppe norsktalende danskere som føler sig norske eller både norske og danske, og der er en lille gruppe tosprogede som føler sig både danske og norske. Endelig er der nogle få informanter som snakker blandingssprog, to sprog eller norsk og som ikke føler sig dansk eller norsk, men skandinavisk, som europæer eller udenlandsdanske.

6 Sproglig adfærd og identitet

Sprog regnes for et vigtigt identitetslement (jf. fx Gumperz og Cook-Gumperz 1982, Steinset 1975 og Tabouret-Keller 1997). Gumperz og Cook-Gumperz skriver at social identitet etableres og opretholdes gennem sprog (1982: 7), og Tabouret-Kellers budskab er at talehandlinger er identitetshandlinger.

Når det gælder de danske informanternes identitetsudsagn og -opfattelser, kan det give mening at skelne imellem to slags identiteter; på den ene side er der deres nationale identitet, deres identifikation med Danmark og det at være dansk, hvor en dansk identitet kan være lig med at være vokset op i Danmark eller i en dansksindet familie i Norge, at være dansk statsborger og føle sig hjemme i Danmark. Her spiller sproget ikke den afgørende rolle, men er knyttet til danske kulturudtryk. På den anden side er der deres sociale identitet, deres tilhørsforhold til en social gruppe eller sociale grupper i Norge, fx norske kolleger eller både norske kolleger og norsk familie, og her vil det norske sprog have stor betydning. Selv om tidsfaktoren (antal år i Norge) spiller en vigtig rolle, er der en klar

tendens til at informanter som er dansk gift og har meget kontakt med andre danskere, også føler sig mere danske og snakker mere dansk end informanter der er norsk gift eller alene. Deres danske identitet har mange af informanter på en måde med sig og i sig, mens deres norske identitet opstår og udvikler sig i kraft af deres omgang med nordmænd og norsk kultur.

Der er forskellige opfattelser blandt mine danske informanter om hvad dansk sprog betyder for deres identitet som danskere. Nogle mener at der er en sammenhæng, andre er usikre og atter andre mener at der ikke er en sammenhæng. De forskellige synspunkter kommer frem i disse citater:

(38) Ja det har det vel siden sprog er en del af kulturen (K48, som føler sig dansk, i samtale).

(39) Ja det er klart at så længe mit sprog er som det er så føler jeg mig ikke som norsk (M46, som føler sig skandinavisk og snakker blandingssprog, i samtale).

(40) Ja det har det vel litt kanskje [...] det er vanskelig å si (M38, som føler sig norsk, i samtale).

(41) Jeg tror det har lite med språk å gjøre (M27, som føler sig dansk, i samtale).

(42) Nej der er ingen sammenhæng med sproget. Nej det er sådan jeg er. Jeg er dansk statsborger (K41, som føler sig dansk, i samtale).

(43) Nej jeg tror det er simpelthen opdragelsen. Det er arv og miljø. Det er hvor du er vokset op de første tyve år (K50, som føler sig dansk, i samtale).

For oversigtens skyld kan vi dele informanterne i fire hovedgrupper med forskellige kombinationer af sproglig adfærd og identitetsopfattelser (6 af de 60 informanter falder dog uden for de fire grupper):

Gruppe 1: Dansk tilpasset norsk – dansk identitet eller både dansk og norsk identitet (13 informanter)

Her finder vi de informanter som synes det er vigtigt at *tale* dansk, eller evt. både at tale og skrive dansk, og som gør en bevidst indsats for det, men som også akkommoderer leksikalsk og udtalemæssigt til norsk. De føler sig danske, eller både danske og norske.

Gruppe 2: Blandingsprog – dansk identitet, norsk identitet eller både norsk og dansk identitet (25 informanter)

I denne gruppe finder vi de danskere der snakker – og evt. skriver et dansk-norsk blandingsprog. De føler sig danske, norske eller en blanding.

Gruppe 3: To sprog – både dansk og norsk identitet (8 informanter)

Her er der en lille flok med tosprogede informanter som snakker dansk og norsk. De føler sig både danske og norske.

Gruppe 4: Norsk talesprog – norsk identitet eller både dansk og norsk identitet (8 informanter)

Denne gruppe består af informanter som kun snakker norsk og som føler sig norske eller både norske og danske.

Det samlede billede vi får ved at sammenligne informanternes identitetsopfattelser, deres talesprog og sproglige selvkaraktistik, viser samsvar i mange tilfælde, men også som forventet variation.

Generelt er der på gruppeniveau samsvar mellem informanternes sproglige adfærd og deres selvkaraktistik, men med den undtagelse at blandingsprogsgruppen omfatter flere end dem der karakteriserer sig selv som blandingsprogstalende. Det betyder dog alligevel at svarene på de indledende spørgsmål er overvejende bekræftende: der er en sammenhæng mellem informanternes opfattelse af sig selv som danske, norske, begge dele eller bare norske og deres sproglige adfærd, og deres selvkaraktistik er i ret god overensstemmelse med deres sproglige adfærd og deres identitetsopfattelse, men der er også en række undtagelser. Nogle af dem kommer frem i citaterne ovenfor.

Ser vi nøjere på hver enkelt informants identitetsopfattelse, selv-karakteristik og talesprog, så der er på individniveau både en klar sammenhæng i mange tilfælde og variation i andre tilfælde. Mange af informanterne føler sig danske, men snakker blandingssprog, men kalder det dansk tilpasset norsk eller norsk med danske træk. Måske både fordi blandingssprog er en ringeagtet varietet, især blandt andre danskere i Norge, og fordi en del af informanterne ikke selv oplever at de snakker blandingssprog, men norsk med danske træk. Det fremgår tydeligt når vi sammenligner deres sproglige selv-karakteristik og deres talesprog. Men det er ikke til at vide om det er betegnelsen blandingssprog de undgår, eller om de mener at de snakker mere norsk end blandingssprog.

Mange af de danske informanter fortæller at de gerne ville være bedre til at snakke norsk, og flere fortæller også at de oprindeligt havde en ambition om at lære norsk som de måtte opgive fordi det blev for vanskeligt, især på grund af den sproglige nærhed mellem dansk og norsk. Mange giver udtryk for sproglig usikkerhed og utilfredshed med deres talesprog. Det gælder især dem som føler sig både danske og norske og snakker blandingssprog. For nogle er den sproglige usikkerhed så stor at de har skriveproblemer eller helt undgår at skrive. Mange blandingssprogstalende oplever både de mange forståelsesproblemer når nordmænd ikke forstår dansk – eller blandingssprog – og de kommentarer de får fra nordmænd og andre danskere som frustrerende og irriterende, og dette kan tænkes at have betydning på den måde at det forstærker eller svækker deres danske identitet og/eller gør det modsatte ved deres norske identitet. Under alle omstændigheder ser det ud til at sociale identitetsopfattelser spiller en anden og større rolle for informanternes sproglige akkommodation til norsk end deres nationale identitetsopfattelser.

En omfattende analyse hvor sociale, psykologiske og personlige faktorer bliver relateret til danskeres sproglige adfærd i Norge, herunder deres akkommodation til norsk, vil kunne fortælle os mere

om både identitetsopfattelser og -faktorer og den sociale betydning af informanternes sproglige akkommodation.

Litteratur

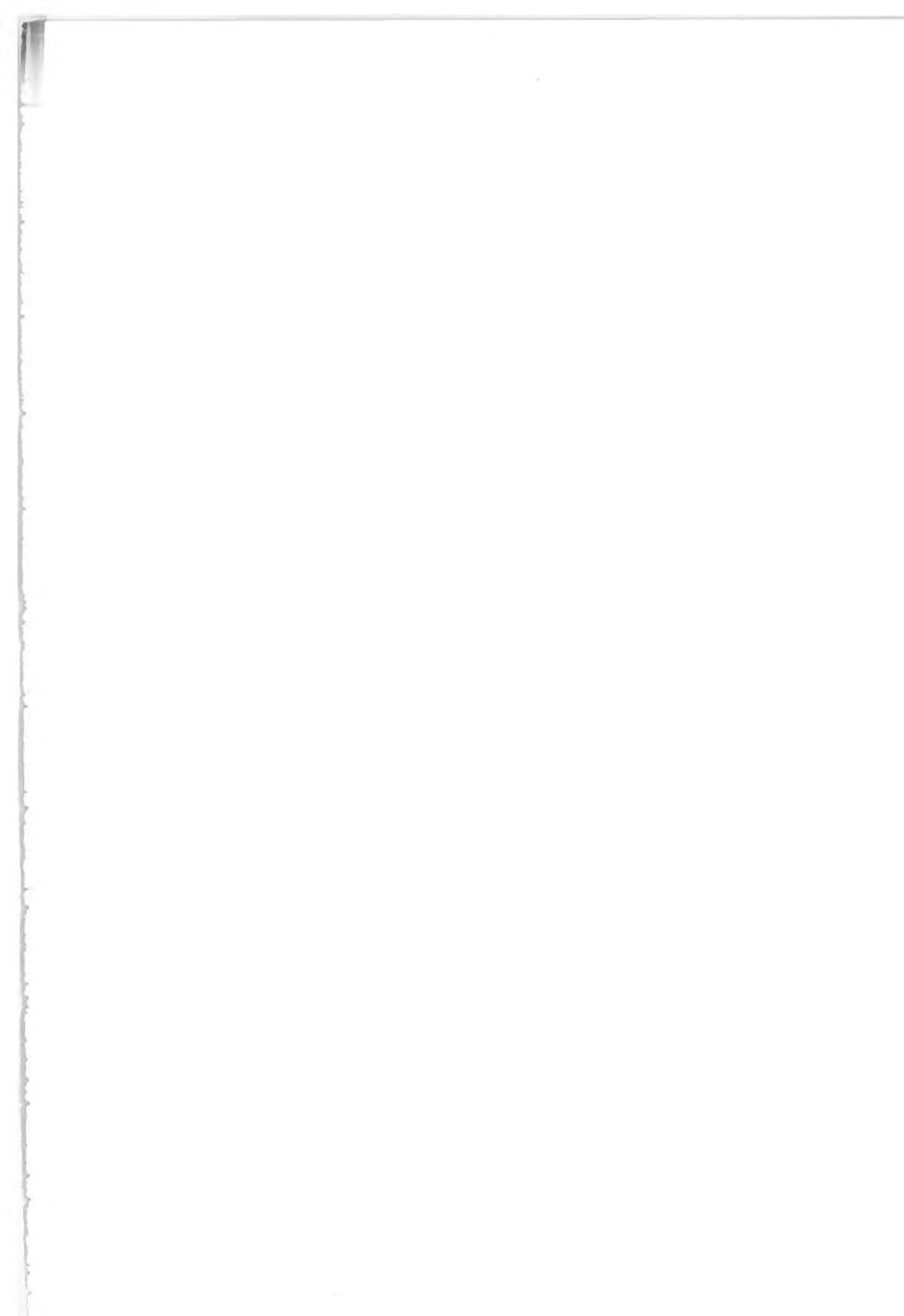
- Andersen, H. C. 1995. Bodil Udsen læser 11 eventyr af H.C. Andersen. Reitzel, København [lydbånd].
- Bertelsen, Henrik 1927. Dansk Sproghistorie til Skolebrug. Gyldendal, København [2. udg.].
- Bourhis, Richard Y. 2001: 5–35. Acculturation, language maintenance, and language shift. I: Klatter-Folmer, Jetske og Piet Van Avermaet (red.): Theories on maintenance and loss of minority languages. Towards a more integrated explanatory framework. Waxmann Verlag, Münster.
- Brodersen, Randi Benedikte 1998: 57–78. Leksikalsk akkommodation blandt 11 danskere i Norge. I: Akselberg, Gunnstein og Jarle Bondevik (red.): Ord etter ord. Heidersskrift til Oddvar Nes. Norsk bokreidingslag, Bergen.
- Brodersen, Randi Benedikte 2000. Det kvalitative telefoninterview og andre interviewmetoder i socioling-vistikken. I: Målbryting 4. Universitetet i Bergen, Bergen.
- Brodersen, Randi Benedikte 2002: 139–159. "Jeg føler meg mest norsk, men jeg føler meg en god del dansk også". Om national identitet og sproglig adfærd blandt danskere i Norge. I: Nordica Bergensia 26.
- Brønsted, Mogens 1953. Danske i Norge. En rejse gennem rejseskildringerne. Gyldendal, Oslo/Rosenkilde og Bagger, København.
- Bø, Inge 1978. Ungdom og naboland. En undesøkelse av skolens og fjernsynets betydning for nabospråksforståelsen. Rogalands-forskning Rapport 4, Stavanger.
- Cargile, Aaron, Howard Giles og Richard Clément 1995: 189–208. Language, Conflict, and Ethnolinguistic Identity Theory. I: Research in Human Social Conflict I. JAI Press, London.
- Christiansen, Palle O. og Uffe Østergård 1992: 13–56. Folket, landet og nationen. I: Østergård, Uffe (red.).
- Dahlerup, Verner 1921. Det danske Sprogs Historie i almenfattelig Fremstilling. Schultz, København [7. udg.].
- Eckert, Penelope 2000. Linguistic Variation as Social Practice. Blackwell, Oxford.
- Erikson, Erik H. 1992. Identitet, ungdom og kriser. Reitzel, København. [1. udg. 1968].

- Feldbæk, Ole (red.) 1991–92. Dansk Identitetshistorie 1-4. Reitzel, København.
- Feldbæk, Ole 1992: 57–77. Dansk Identitet 1740–1992. Et rids. I: Østergård, Uffe (red.) 1992.
- Feldbæk, Ole 1997: 234–237. Dansk identitet. I: Den Store Danske Nationalencyklopædi 9. Gyldendal, København.
- Fink, Hans 1991: 204–226. Om identiteternes identitet. I: Fink, Hans og Hans Hauge (red.).
- Fink, Hans og Hans Hauge (red.) 1991. Identiteter i forandring. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- Gadamer, Hans-Georg 1972. Wahrheit und Methode. Grundzüge einer Philosophischer Hermeneutik. Mohr, Tübingen. [1. udgave 1960].
- Gumperz, John J. og Jenny Cook-Gumperz 1982: 1–21. Introduction: language and the communication of social identity. I: Gumperz, John J. (red.): Language and social identity. Cambridge University Press, Cambridge/London/ New York/New Rochelle/Melbourne/ Sydney.
- Hansen, Carsten Yndigegn, Karen Margrethe Pedersen og Michael Schack 2002. Unges holdninger til nabolandet. Institut for Grænseregionsforskning, Aabenraa.
- Haugen, Einar 1953: 225–249. Nordiske sprogproblemer – en opinionsundersøgelse. I: Nordisk Tidsskrift 29.
- Holm, Lars og Helle Laursen 1997: 35–39. Rødder og fødder. Om identitet, sprog og tosprogethed. I: Fællesskrift 97. Sproglig opdagelse. Sproglig opdragelse. Dansk lærerforening, København.
- Haastrup, Niels og Ulf Telemann 1978. Svensk, dansk eller skandinavisk? En interviewundersøgelse af svenske læreres sproglige situation ved et dansk universitet. ROLIG-papir 14. Roskilde Universitetscenter, Roskilde.
- Kerswill, Paul 1994. Dialects Converging. Rural Speech in Urban Norway. Clarendon Press, Oxford.
- Knudsen, Anne 1998. Identiteter i Europa. Eilers, København.
- Kvale, Steinar 1997. InterView. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview. Reitzel, København.
- Køppe, Simo, Uffe Østergård, Ole Feldbæk og Jørn Lund 1997: 232–237. Identitet. I: Den Store Danske Nationalencyklopædi 9. Gyldendal, København.
- Labov, William 1966. The Social Stratification of English in New York City. Center for Applied Linguistics; Washington D.C.
- Labov, William 1972. Sociolinguistic Patterns. University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

- Labov, William 1984: 28–53. Field methods of the Project on Linguistic Change and Variation. I: Baugh, John og Joel Sherzer (red.): *Language in Use. Readings in Sociolinguistics*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
- Labov, William 1999. The organization of Dialect Diversity in North America. University of Pennsylvania [Udskrift af internetartikel 1.9.1999].
- Ladegaard, Uffe 2002. *Sprogholdninger og etnisk identitet*. Odense Universitetsforlag, Odense.
- Liebkind, Karmela 2001: 388–406. Acculturation. I: Rupers Brown og Sam Gaertner (red.): *The Blackwell Handbook of Social Psychology: Intergroup Processes*. Blackwell, Massa-chusetts/ Oxford.
- Lundgreen-Nielsen, Flemming (red.) 1992. På sporet af dansk identitet. *Spektrum*, København.
- Maurud, Øivind 1976. *Nabospråksforståelse i Skandinavia. En undersøgelse om gjensidig forståelse av tale- og skriftspråk i Danmark, Norge og Sverige*. Nordisk Råd, Stockholm.
- Mæhlum, Brit (red.) 1993. Hva er "identitet"? Rapport fra et tverrfaglig seminar ved Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø 7.–8. mai 1992. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Nielsen, Erling 1990. *Vor mand i Oslo. En tekstmosaik af Erling Nielsen. Redigeret af Werner Svendsen*. Gyldendal, Oslo.
- Nordenstam, Kerstin 1979. *Svenskan i Norge. Språklig variation hos svenska invandrare i Bergen*. Göteborg universitet, Göteborg.
- Nordberg, Bengt 1971: 7–15. En undersökning av språket i Eskilstuna. I: *Språkvård. Tidskrift utgiven av Nämnden för svensk språkvård*. Nr. 3.
- Nordberg, Bengt 1982: 92–119. Sociolingvistisk dataindsamling. I: Thelander, Mats (red.): *Talspråksforskning i Norden. Mål – material – metoder*. Studentlitteratur, Lund.
- Omdal, Helge 1994. *Med språket på flyttefot. Språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand*. Uppsala universitet, Uppsala.
- Pedersen, Inge Lise 2001: 41–55. *Talesprog som identitetsskaber og identitetsudtryk*. I: Nordlit. *Arbeidsskrift i litteratur* 10. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Pedersen, Karen Margrethe 2000. *Dansk sprog i Sydslesvig. Det danske sprogs status inden for det danske mindretal i Sydslesvig 1–2*. Institut for Grænseregionsforskning, Aabenraa.
- Preston, Dennis 1999: xxiv–xi. Introduction. I: Preston, Dennis (red.): *Perceptual Dialectology I*. Benjamins, Amsterdam/ Philadelphia.

- Quist, Pia 1998. Ind i gruppen, ind i sproget. En undersøgelse af sammenhænge mellem andetsprogstilegnelse og identitet. Danmarks Lærerhøjskole, København.
- Reddy, Prakash G. 1991. Sådan er danskerne! En indisk antropologs perspektiv på det danske samfund. Grevas, Mørke.
- Shepard, Carolyn A., Howard Giles og Beth. A. Le Poire 2001: 33–56. Communication Accommodation Theory. I: W. Peter Robinson og Howard Giles (red.): *The New Handbook of Language and Social Psychology*. Wiley, Chichester/New York/Weinham/Brisbane/Singapore/Toronto.
- Skautrup, Peter 1968. *Det Danske Sprogs Historie*. I–IV. Gyldendal, København.
- Statistisk sentralbyrå 2001. *Statistisk årbok 2001*. Oslo.
- Steinset, Åge 1975: 7–60. *Språk og identitet*. I: Steinset, Åge og Jo Kleiven: *Språk og identitet*. 1975. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Tabouret-Keller, Andrée 1997: 315–326. *Language and Identity*. I: Coulmas, Florian (red.): *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell, Oxford.
- Teigen, Karl Halvor 1993: 13–19. *Identitetsbegrepet – noen psykologiske refleksjoner*. I: Mæhlum, Brit (red.): *Hva er "identitet"? Rapport fra et tverrfaglig seminar ved Institutt for språk og litteratur, Universitetet i Tromsø, 7.–8. mai 1992*. Universitetet i Tromsø, Tromsø.
- Thelander, Mats 1980: 43–73. *Telefoninspelning som metod för språksociologisk datainsamling*. I: Widmark, Gun (red.): *Talspråksstudier. Insamling och analys*. Studentlitteratur, Lund.
- Thelander, Mats 1981. *Språklig variation och förändring — om sociolingvistiska metoder att belysa språkets nutidshistoria*. FUMS Rapport nr. 100. Uppsala universitet, Uppsala.
- Thelander, Mats 1983: 265–280. *På tal om språk kan man väl inte bygga en beskrivning av naturligt talspråk?* I: Andersson, Erik, Mirja Saari og Peter Slotte: *Struktur och variation*. Festskrift til Bengt Loman 7.8.1983. Åbo Akademi, Åbo.
- Trudgill, Peter 1986. *Dialects in Contact*. Blackwell, Oxford.
- Uhlmann, Ulla Börestam 1991. *Språkmöten och mötesspråk i Norden*. Nordisk Sprogsekretariat, Oslo.
- Uhlmann, Ulla Börestam 1994. *Skandinaver samtaler. Språkliga och interaktionella strategier i samtal mellan danskar, nörman och svenskar*. Uppsala universitet, Uppsala.
- Villadsen, Jeppe 2001. *Grundtvig og Dybbøl skabte os*. I: *Information*. 7.12.2001.

-
- Weinreich, Uriel 1974. *Languages in Contact. Findings and Problems.* Mouton, Haag/Paris [først udgivet i 1953].
- Østergård, Uffe 1991: 144–184. National og etnisk identitet. I: Fink, Hans og Hans Hauge (red.).
- Østergård, Uffe (red.) 1992. *Dansk Identitet?* Aarhus Universitetsforlag, Århus.

Åsdølmålet 90 år etter Didrik Arup Seip

Noen refleksjoner omkring det å sammenlikne to synkrone dialektstudier

Av Silje Johannessen

I 1910/11 gjennomførte Didrik Arup Seip en undersøkelse av dialekten i Åseral. Dialektbeskrivelsen fikk navnet *Lydverket i åsdølmålet* og var Seips hovedoppgave til hans "sproglishistoriske embedseksamen". Arbeidet ble trykket i 1915.

I min hovedoppgave tar jeg utgangspunkt i Seips beskrivelse av Åsdølmålet. Med denne som bakgrunn har jeg undersøkt om talemålet i Åseral har endret seg i løpet av de 90 årene som er gått siden Seip gjorde sine undersøkelser. Målsetningen for oppgaven min har med andre ord vært å finne gjennomgående endringstendenser i dette målføret de siste 90 årene. Jeg har også ønsket å finne mulige årsaker til språklige valg hos individet og til språkendring i språksamfunnet Åseral som helhet.

1 Didrik Arup Seip og Åseral

Didrik Arup Seip er en markant skikkelse i den norske språkhistorieforskninga. Da han døde i 1963, etterlot han seg en betydelig produksjon som vitner om bredt faglig engasjement. Det er de

Takk til Martin Skjekkeland for hjelp og nyttige innspill i forbindelse med denne artikkelen.

Målbryting 5 (2001): 173–185

<https://doi.org/10.7557/17.4766>

CC BY 4.0

språkhistoriske arbeidene han er mest kjent for, og her lå også hans hovedinteresse. Han var nytenkende, og flere av hans arbeider kom til å kaste nytt lys over etablerte sannheter innen fagtradisjonen. Seip var en engasjert person; som en av hans viktigste fanesaker bør riksmålssaken nevnes (se Jahr 1992). Men Seips første store vitenskapelige arbeid dreide seg altså om hans barndoms dialekt, åsdølmålet.

Didrik Arup Seip ble født i Hobøl i Østfold i 1884. Faren hans var prest, og da han fikk et prestekall i Åseral i 1885, flyttet hele familien dit. Innlandsbygda Åseral er en av de nordligste kommunene i Vest-Agder fylke. Arealmessig er kommunen stor, men ubebodde hei- og fjellområder utgjør mye av arealet. 15 år etter at prestefamilien Seip flyttet til Åseral, bodde det omkring 1300 mennesker i bygda (jf. folketellingen i 1900), de aller fleste av disse var bønder. Det var et isolert samfunn familien kom til i 1885. Bygdefolket hadde liten kommunikasjon med omverdenen, og Seip kommenterer selv at flere voksne kvinner i 1910 ikke hadde vært utenfor bygda (Seip 1915:6).

Seip vokste opp på prestegården i Åseral, og familien bodde i bygda til han var 13 år. Oppveksten må ha vært ei fin tid for barna, både Didrik og søsknene hans var nært knyttet til Åseral også etter at familien hadde flyttet derfra.

Hjemme på prestegården snakket familien riksmål, men med vennene sine i bygda snakket barna åsdølsk. Didriks bror, Henrik Seip, skrev senere:

Vi barn satte vår ære i å "være åsdøler". Vi talte åsdølsk, jeg tror jeg kan si likså godt som åsdølene selv. Men det målet brukte vi bare oss imellom og når vi snakket med bygdens folk. Til mor og far og til byfolk som gjestet prestegården, talte vi riksmål. (Seip 1966:70)

Åsdølmålet var altså Seips barndomsdialekt, og dialekten så han på som "sin" resten av livet. Han snakket mer enn gjerne åsdølsk når han besøkte bygda eller traff folk derfra.

Mye har skjedd i Åseral siden Seip vokste opp og senere gjorde sine dialektologiske undersøkelser der. Fra å være et isolert samfunn er Åseral i dag et levende bygdesamfunn med daglig kontakt med omverdenen både på det regionale, nasjonale og internasjonale plan.

Selv om en relativt høy prosent av de ca. 900 innbyggerne i kommunen fremdeles er sysselsatt i primærnæringer, representerer dagens åsdøler mange ulike yrkesretninger. Økonomisk baserer kommunen seg i dag hovedsakelig på kraftproduksjon og turisme, og mange er sysselsatt i disse næringene.

2 Metodiske problemstillinger omkring en sammenlikning av to synkrone studier

Utgangspunktet for oppgaven min er Seips beskrivelse av åsdølmålet fra 1910. Selv mener jeg at dette utgangspunktet gjør det mulig for meg å måle endringer i åsdølmålet. Ved å gå inn på konkrete dialekttrekk hos Seip og sammenlikne dem med egne undersøkelser av de samme trekkene i dag, har jeg muligheten til å undersøke om talemålet i Åseral faktisk *har* endret seg i løpet av de siste 90 årene.

Jeg mener med andre ord at det er nødvendig å vite hvordan de språklige forholdene var på et tidligere stadium, for å kunne måle *endring* til et senere stadium. For i det hele tatt å kunne snakke om talemåls*endring*, må vi ha et utgangspunkt å basere våre studier på (jf. Romaine 1989:201 og Vikør 1999:18f.). Jeg regner altså med at en studie basert på "real time"-observasjoner av språklige forhold er mer troverdig som et mål på talemålsendring enn en studie basert på kartlegging av forhold i "apparent time". (Om endringer i "real time" og "apparent time" se bl.a. Labov 1994:43ff.) Etter min mening gir en sammenlikning av to synkrone studier slik en unik mulighet til å måle endringer i "real time".

Å ta utgangspunkt i eldre studier er ikke noe nytt i språkforskningen. Den historiske lingvistikken tok ofte utgangspunkt i gamle skrifter i sine undersøkelser, og dokumenterte ved hjelp av dem utviklingstrekk og utviklingslinjer i språket gjennom lange tidsepoker. Fra nyere tid har vi flere eksempler på arbeider der endringer over kortere perioder står i fokus. Suzanne Romaine (1989) nevner Gauchat og Hermanns arbeider fra henholdsvis 1905 og 1929 fra den sveitsiske landsbyen Charmey som det første arbeidet av sitt slag. Her ble Hermanns egen undersøkelse sammenliknet med Gauchats arbeid, og det ble på denne måten mulig for Hermann å påvise språkendring (Romaine 1989:200f.). To andre beslektede

sammen-likninger som kan nevnes, er William Labovs "Department Store Study" fra New York 1966, som fikk sin oppfølger i Joy Fowlers studie fra 1986, og Peter Trudgills to studier av språkbruk i Norwich fra 1974 og 1988 (jf. Labov 1994:86ff.). Vi har også eksempler på slike undersøkelser i norsk sammenheng. Anders Steinsholts undersøkelser av målet i Hedrum må her nevnes spesielt (Steinsholt 1964 og 1972). Steinsholt undersøkte målføret i forbindelse med sin hovedoppgave i 1940, og i 1972 gjorde han en tilsvarende undersøkelse av talemålet, og kunne dermed dokumentere endringer som hadde skjedd i dette tidsrommet.

2.1 Et reelt sammenlikningsgrunnlag?

I en sammenlikning av språkstudier fra to ulike perioder, er det viktig å være klar over de begrensningene selve *tidsaspektet* setter for sammenlikningen. Enhver språkforsker vil arbeide ut fra den fagtradisjonen han selv er en del av. Han vil derfor preges av sin tradisjons vitenskapsidealer og faglige målsetninger, og han vil arbeide med de metodiske framgangsmåtene som er innarbeidet i tradisjonen. Denne teoretiske og metodiske overbygningen vil styre språkforskeren i hans vurderinger, og i stor grad vil det derfor være umulig å løsrive et språkvitenskapelig arbeid fra den fagtradisjonen det er utformet i tråd med. Dette metaperspektivet er det etter min mening viktig å ha klart for seg ved en sammenlikning av to synkrone språkstudier som er utført i ulike tidsepoker.

Da Seip gjorde sine undersøkelser av åsdølmålet, lå det *junggrammatiske paradigmet* til grunn for hans studium. Alle vurderingene hans hadde sitt fundament i denne fagtradisjonen. Hans faglige idealer, hans målsetting med arbeidet og hans konkrete framgangsmåte var slik vidt forskjellige fra den tradisjonen jeg selv arbeider ut fra. Forholdet gjør at vi kan spørre oss om sammenlikningen som utgjør selve grunnlaget for oppgaven min, i det hele tatt er troverdig. Er det mulig å bruke en sammenlikning av to synkrone studier for å beskrive talemålsendring i et målføre, eller finnes det for mange metodiske betenkeligheter ved dette? Gjør de teoretiske og metodiske ulikhetene mellom de to studiene sammenlikningsgrunnlaget så spinkelt at en jmføring blir umulig, iallfall om man

ønsker et pålitelig resultat? Som nevnt mener jeg at en sammenlikning av den typen jeg selv har gjort, er metodisk forsvarlig. Men siden de metodiske og teoretiske ulikhetene mellom to i tid fjerntliggende studier alltid vil være tilstede, mener jeg det er nødvendig å problematisere en slik sammenlikning noe. Jeg vil nå mer generelt ta for meg enkelte metodiske og teoretiske forhold der to slike synkrone studier vil representere ulike standpunkt. Problemstillingen vil jeg knytte nært opp til mitt eget utgangspunkt: sammenlikningen mellom Seips undersøkelse og min egen.

2.2 Vitenskapsideal og faglig målsetning

Den teoretiske strømmingen som dominerte språkforskningen på Seips tid, og som dermed gjennomsyret hans arbeid, var den historisk orienterte junggrammatikken. I Europa var denne fagtradisjonen herskende fra omkring 1850 til ca. 1920, mens junggrammatiske teorier dominerte i Norge i nærmere 100 år, fra omkring 1870 til 1970.

I stor grad var den junggrammatiske fagtradisjonen basert på naturvitenskapelige og positivistiske idealer, tanker og ideer. Darwins utviklingslære sto som et ideal for de fleste vitenskapsmenn i siste halvdel av 1800-tallet, og dette kom også til å sette sitt preg på språkforskningen. Som en følge av den naturvitenskapelige og positivistiske orienteringen, ønsket junggrammatikerne å vitenskapeliggjøre språkvitenskapen ytterligere gjennom systematikk, nøyaktighet og presisjon.

Selve *språksynet* til junggrammatikerne var også inspirert av naturvitenskapen. Språket ble sett på som en organisme som gjennom fødsel, vekst, aldring og død hadde et livsførløp på linje med alt annet levende. Språket var på denne måten altså i stadig lineær bevegelse, og man kunne derfor følge språkets utvikling fra ett gitt utgangspunkt. Når språket endret seg fra ett stadium til et annet, mente junggrammatikerne at dette skyldtes unntaksløse lydlover som virket på enkeltlyder i visse omgivelser. Fonologi var hovedinteressefeltet for de junggrammatiske forskerne.

Som en følge av ideen om språkets lineære utvikling fra ett gitt utgangspunkt var junggrammatikerne opptatt av å dokumentere de

språkformene som stod i nærmest forbindelse med dette eldre utgangspunktet. De ønsket derfor å beskrive de mest opprinnelige og stedsgenuine dialektformene i sine studier, i norsk sammenheng vil dette si de formene som sto i nærmest forbindelse med norrønt.

Da Seip skrev *Lydverket i åsdølmålet*, var hans interessefelt og målsetning med arbeidet preget av de junggrammatiske strømningene i tida. Seip la et organisk språksyn til grunn for studien og så på åsdølmålet som en organisme i lineær utvikling fra norrønt. Ved hvert enkelt dialekttrekk trakk han linjene tilbake til det norrøne språket, og han opererte med lydlover som *beskrev* hvordan de ulike norrøne formene hadde utviklet seg fram mot realiseringen i samtidas åsdølsmål.

Et eksempel på Seips språksyn finner vi i hans syn på fornorskningsprosessen etter 1814. Ernst Håkon Jahr diskuterer i sin artikkel fra 1993 ulike forklaringsmodeller i nyere norsk språkhistorie, og her vier han stor plass til den forklaringsmodellen som var dominerende i norsk forskning fram til ca. 1960, "Seip-modellen". Jahr sier:

I arbeid etter arbeid bruker Seip uttrykket "naturnødvendig" (se Bleken 1966:28f) om utviklinga av skriftspråket fra dansk til norsk. I det hele tatt gir Seip en klart teleologisk kausalforståelse av utviklinga. Det som skjedde, *måtte* skje, og akkurat slik det også skjedde. Ingen kan sette seg opp imot noe naturnødvendig, og følgelig kunne heller ingen egentlig gjøre noe med den utviklinga som skjedde fra dansk til norsk etter 1814. (Jahr 1993:128)

Jahr mener altså at Seips forskning er preget av den junggrammatiske tanken om linearitet og "naturnødvendighet" også i synet på språkutviklinga etter 1814. Selv om språkendring nok kan *settes i gang* av ytre eksterlingvistiske krefter, vil språket endres i kraft av seg selv, og det vil endre seg i en "naturnødvendig" retning.

Sosiolingvistikken og språksosiologiens frammarsj fra 1960-åra til i dag har åpnet for et videre samfunnsmessig perspektiv på språkforskningen og dermed en større interesse for *forklaring* og *forståelse* av ulike språklige utviklingstendenser. Denne språksosiologiske tradisjonen er det som preger meg i mitt arbeid. Det språksynet og synet på språklig endring som jeg selv har lagt til

grunn, er derfor et helt annet enn Seips. Jeg har valgt å definere språk som et sosialt fenomen, et fenomen som eksisterer i et sosialt rom, og som også er grunnlaget for det sosiale fellesskapet. Jeg ser derfor på språket som noe som formes av de forholdene det eksisterer i, og av de formålene det skal tjene. Språklig endring forklares dermed ikke med en lineær organisk utviklingstanke i min studie. Jeg mener at de endringene som har skjedd og som stadig skjer i samfunnet vårt, er av en slik art at de må ha hatt innvirkning på språket på liknende måte som de har vært av betydning for andre former for menneskelig atferd. Min diskusjon omkring årsaker til talemålsendring må derfor ses på som en diskusjon av forhold som er relatert til samfunnet og til brukerne av språket: "Det [språket] er ikke sin egen årsak, *causa sui*, men må relateres til de som faktisk anvender dette språket – til ulike kommunikative, interaksjonelle formål" (Mæhlum 1999:166). Talemålsendring skal derfor etter min mening ses på som et resultat av endrede sosiokulturelle forhold.

Som nevnt ovenfor, stod Seip midt i de junggrammatiske strømningene som rådde ved overgangen til det 20. århundret. Hans målsetning i granskningsarbeidet var derfor å beskrive utviklingen fra norrønt og fram til samtidas åsdølmål. *Min* målsetning må derimot ses i nær forbindelse med den kvantitative og kvalitative sociolingvistikken som er den fagtradisjonen jeg arbeider ut fra: Jeg ønsker å finne generelle endringstendenser i åsdøl smålet og i tillegg forsøke å forklare eller forstå hvorfor disse endringene har oppstått både i språksamfunnet som helhet og hos enkeltindividet. Der Seip ønsket å dokumentere den mest arkaiske og opprinnelige dialektformen i Åseral, har jeg ønsket å vise et bredere og mer representativt spekter av dialektbruken i bygda. Seips *Lydverket i åsdølmålet* må på denne måten regnes som en *beskrivelse* av målføret og de utviklingstendensene det hadde gjennomgått fra norrønt og fram til 1910, mens min egen undersøkelse i tillegg til å være en beskrivelse av endringer i åsdølmålet fra 1910 og fram til i dag, må kunne kalles et forsøk på *forklaring* eller *forståelse* av disse endringene.

Er det likevel mulig at de språkformene som Seip beskriver, kan regnes som representative for dialektbruken i Åseral i 1910? For å

kunne svare på dette spørsmålet er det nødvendig å peke på at det junggramatiske paradigmet var en tradisjon basert på et positivistisk vitenskapsideal. Forskerne var opptatt av vitenskapelighet og presisjon, og det er lite trolig at Seip eller andre på hans tid, ville beskrive en dialektform som ikke lenger var i bruk hos store deler av befolkningen. Vi må i tillegg kunne regne det for sannsynlig at et dialektsamfunn som det åsdølske i 1910, var et mye mer homogent dialektsamfunn enn det vi finner samme sted i dag. Bygdesamfunnet var isolert, og innbyggerne fikk derfor ikke i samme grad som dagens åsdøler språklige impulser utenfra som kunne påvirke språkbruken deres. Det fantes nok likevel en viss intern varisjon i befolkninga.

Det junggrammatiske paradigmet som Seip arbeidet ut fra, var basert på presisjon og nøyaktighet. Naturvitenskapen sto som et overordnet vitenskapelig ideal, og man ønsket å nærme språkvitenskapen den systematikken som naturvitenskapen representerte. Tradisjonen som danner basis for min studie, har derimot på en helt annen måte respektert den forskjellen som finnes mellom naturvitenskap og humaniora: De to retningene har ulike studieobjekter og kan derfor ikke benytte seg av de samme vitenskapsidealene og metodene. Man har respektert at naturvitenskapen ved hjelp av empiri kan bevise forhold som det aldri vil være mulig å bevise i humaniora. Mens naturvitenskapen kan beskrive og forklare, vil humaniora derfor forsøke å forstå.

Labov peker på at forskjellige fagtradisjoner har ulike *forståelser* av sine studieobjekter og det innsamlede materialet de har hatt å forholde seg til. På denne måten kan det være problematisk for oss å sette oss inn i tidligere studier, rett og slett fordi vi ikke har full kunnskap om den *forståelsen* som lå til grunn for vurderingen av disse dataene: "Though we know what was written, we know nothing about what was understood" (Labov 1994:11). Problemstillingen dreier seg *ikke* om vår kunnskap om forskningsidealene og faglige interesser som har ligget til grunn for ulike fagtradisjoners arbeid, men om vår innsikt i tidligere fagtradisjoners *forståelse*, i hermeneutisk forstand, av sitt studieobjekt, en forståelse som i stor grad har styrt dem i faglige valg, og som på den måten har styrt deres faglige betraktninger og vurderinger. Jeg mener det er umulig å

oppnå en slik *fullstendig* innsikt i tidligere tradisjoners forståelse. Etter min mening blir det derfor vanskelig å sette likhetstegn mellom *det vi regner med* ble forstått i den aktuelle fagtradisjonen, altså det vi vet om fag- og forskningshistorie (vår "forforsåelse av forståelsen"), og den forståelsen forskerne i fagtradisjonen faktisk hadde av sitt materiale. Jeg mener problemstillingen er relevant også for meg i mitt prosjekt. Selv om jeg kjenner til Seips interesser bak studiet og de forskningsidealene som lå til grunn for arbeidet hans, kan jeg ikke uttale meg med sikkerhet om Seips *forståelse*, i hermeneutisk forstand, av sitt studieobjekt. På denne måten blir det vanskelig for meg å oppnå en *fullstendig* innsikt i de forholdene som styrte Seip i hans faglige valg.

2.3 Representative informanter

Informantene er viktige i en hver dialektologisk undersøkelse. Det er informantene og deres språkbruk som danner grunnlaget for studien. Ønsker man å sammenlikne to synkrone studier, bør det derfor være en forutsetning at informantene i de to studiene er sammenliknbare.

Når junggrammatikerne skulle ut og gjøre sine undersøkelser, var det som nevnt naturlig for dem å finne fram til de informantene som brukte de eldste og mest opprinnelige språkformene. Valget falt på få, men stødige eldre dialektbrukere fra området, dvs. informanter som oftest ikke hadde oppholdt seg i lengre perioder utenfor bygda. Chambers og Trudgill bruker begrepet *NORM* om disse dialektbrukerne, "nonmobile, older, rural males" (Chambers og Trudgill 1980:33). Vi må regne med at også Seip har brukt dette idealet i utvelgelsen av sine 'informanter'. Dette informantutvalget gjør at vi kan regne med at de formene Seip beskriver, er gyldige også *før* 1910. Det er derimot ikke sikkert at formene er gyldige for den yngre delen av befolkningen i 1910 (se nedenfor).

Selv har jeg valgt ut informantene mine på et annet grunnlag. Jeg har i hovedsak konsentrert meg om å studere språket til *unge* dialektbrukere, og allerede her skiller mitt informantutvalg seg fra Seips. Når jeg i tillegg har vært opptatt av å finne et så representativt utvalg dialektbrukere i bygda som mulig, sier det seg selv at min utvelgelse er gjort på en helt annen bakgrunn enn Seips.

Informantene i de to studiene som jeg vil sammenlikne kan altså ikke regnes som "like". Både alder og representativitet varierer, og vi må også, av nokså naturlige årsaker, regne med at informantenes sosiale bakgrunn er forskjellig i de to studiene. Vi kan på denne måten sette et stort spørsmålstegn ved om informantene som er brukt i de to undersøkelsene, er sammenliknbare.

Selv mener jeg at de to informantgruppene likevel må kunne settes opp mot hverandre fordi begge gruppene må kunne regnes som *representative dialektbrukere* i bygda. Som nevnt har jeg basert min informantutvelgelse på nettopp dette kriteriet. Spørsmålet blir om vi kan si det samme om Seips informanter. Som jeg har nevnt tidligere (punkt 2.2), må vi regne med at det positivistiske idealet Seip og hans samtidige arbeidet ut fra, gjorde at forskerne var opptatt av presisjon og vitenskapelighet. Det er derfor lite sannsynlig at de ville beskrive språkformer som ikke var i bruk hos store deler av befolkningen. Vi må også regne datidas språksamfunn som mye mer homogent enn dagens. Den dialektformen Seip beskriver, må på denne måten kunne regnes som representativ for større deler av befolkningen enn om de samme idealer for informantutvelgelse hadde ligget til grunn for undersøkelser i dag. På denne bakgrunnen mener jeg at Seips informanter må kunne regnes som representative, og at talemålet til informantene i de to undersøkelsene derfor må regnes som sammenliknbare størrelser.

I *Dialectology* (1980) sier Chambers og Trudgill at en sammenlikning av den typen jeg selv vil gjøre, ideelt sett er vanskelig, men:

it is possible to make a comparison of the data for a population in real time by lowering the standards somewhat from the ideal situation outlined above. If the same population cannot be located, it is still possible to locate a population in the survey area which is comparable to it. Thus one can control the independent variables by selecting a sample with the same numbers of males and females as the original survey, the same ethnic and social background, and even the same occupation, all in exactly the same survey area. The results from the group can then be compared to the results obtained from the original group with a high level of confidence that any significant discrepancy between them is the result of linguistic change in progress. By

correlating the data with the greatest discrepancies and the independent variables, one can determine which linguistic elements are carrying the innovation, and which districts within the survey area form the beach head of the innovation. In other words, one can study the mechanism of diffusion. (Chambers og Trudgill 1980:164)

En sammenlikning kan altså forsvares dersom man i oppfølgingsstudiet går inn for å finne en informantgruppe som likner mest mulig på den som ble brukt i den opprinnelige undersøkelsen.

2.4 Den konkrete "innsamlingsmetoden"

Når det gjelder konkret metodisk framgangsmåte, er det klart at det finnes store forskjeller mellom to studier gjort med 90 års mellomrom. En del metodiske forhold er det imidlertid vanskelig å dokumentere. Det er blant annet vanskelig å si med sikkerhet hvordan Seip samlet inn materialet sitt (for eksempel gjennom intervju eller gjennom mer generelle observasjoner av språkbruk). Vi vet imidlertid at Seip ikke hadde muligheten til å dokumentere materialet sitt på noen annen måte enn gjennom nedskrivning av de språkformene han hørte. Der Seip måtte stole fullstendig på egen hukommelse og egen nedskrivning av dialektformer, har jeg hatt kassettpiller og kassetter å falle tilbake på.

2.5 Etterprøvbarehet

William Labov peker på vanskeligheten ved å etterprøve de dataene vi har dokumentert i tidligere studier. Han sier det slik:

Our knowledge of what was distinctive and what was not is severely limited, since we cannot use the knowledge of native speakers to differentiate nondistinctive from distinctive variants. (Labov 1994:11)

Jeg støtter Labov i det han her gjør seg til talsmann for. Vi har ingen mulighet til å kontrollere de språklige forholdene det refereres til i eldre beskrivelser. Dette gjelder også for meg. Jeg kan ikke etterprøve de forholdene Seip beskriver, det blir derfor umulig for meg å si sikkert om de aktuelle dialektformene var allment i bruk eller bare i bruk hos en del av befolkninga i 1910. Som nevnt ovenfor, må vi likevel gjøre regning med at dialektsamfunnet i Åseral i 1910 var et

mye mer homogent språklig fellesskap enn det vi finner i dag, og at de formene Seip refererer derfor var representative for store deler av befolkningen.

3 Konklusjon

Ved en sammenlikning av to synkrone språkstudier, bør en, som drøftingen ovenfor viser, være klar over de ulike forskningsidealene som ligger til grunn for studiene og de metodiske betenkelighetene som en slik sammenlikning derfor vil innebære. På tross av dette mener jeg at en sammenlikning av den typen jeg selv har utført, har sine klare fordeler. En slik sammenlikning gir meg muligheten til å undersøke det som har vært en av målsetningene med arbeidet mitt: å finne endringstendenser i åsdølmålet. En slik sammenlikning er også den eneste mulige når en ønsker å følge en dialekt gjennom de siste 90 årenes store samfunnsmessige omveltninger. Om det finnes metodiske betenkeligheter, bør vi derfor etter min mening legge dem til side og se på sammenlikningen som "the art of making the best use of bad data" (Labov 1994:11).

Ettersom jeg regner en studie basert på "real time"-observasjoner som mer troverdig som mål på talemålsendring enn en studie basert på observasjoner i "apparent time" der problematikken omkring "age-grading" blir et viktig ankepunkt, mener jeg en sammenlikning av den typen jeg selv har utført, både er metodisk forsvarlig samtidig som den er en fruktbar innfallsvinkel til fenomenet "talemålsendring". Jeg støtter meg til Suzanne Romaine i dette, Romaine sier:

The only way to establish that patterns of age-grading represent a stage in real long-term change is by comparison of observation from two different points in time. (Romaine 1989:201)

Litteratur:

- Chambers, J. K. og Peter Trudgill (1980): *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jahr, Ernst Håkon (1992): Didrik Arup Seip som språknormerer og språkpolitiker. I: Ernst Håkon Jahr: *Innhogg i nyare norsk språkhistorie*, 133-143. Oslo: Novus.
- Jahr, Ernst Håkon (1993): Forklaringsmodeller i nyere norsk språkhistorie. I: Ann-Marie Ivars og Mirja Saari (red.): *Språk och social kontext. Festskrift til Mirja Saari på 50 årsdagen*, 121-136. Helsingfors: Helsingfors Universitet.
- Labov, William (1994): *Principles of Linguistic Change. Internal factors*. Oxford: Blackwell.
- Mæhlum, Brit (1999): *Mellom Skylla og Kharybdis. Forklaringsbegrepet i historisk språkvitenskap*. Oslo: Novus.
- Seip, Didrik Arup (1915): *Lydverket i åsdølmålet*. Kristiania: Kristiania Universitet.
- Seip, Henrik (1966): Åseral prestegård. I: Elisabeth Christie (red.): *Prestegårdsliv I. Minner fra norske prestegårder*, 54-83. Oslo: Land og Kirke.
- Romaine, Suzanne (1989): The role of children in linguistic change. I: Leiv Egil Breivik og Ernst Håkon Jahr (red.): *Language Change. Contributions to the Study and Its Causes*, 199-225. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Steinsholt, Anders (1964): *Målbrytning i Hedrum*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Steinsholt, Anders (1972): *Målbrytning i Hedrum 30 år etter*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vikør, Lars S. (1999): Austlandsmål i endring. I: T. Kleiva m.fl.: *Austlandsmål i endring*, 13-48. Oslo: Samlaget.

Hedmarksdialekten i dag

En undersøkelse av språket til 12 ungdommer fra bygd og by på Hedmarken

Av Ann Kjersti Holland

Innledning

Av de mange undersøkelsene som er gjort om språkbruk og språklig variasjon de siste årene, er det antydnet, og til dels konkludert med, at den språklige utviklinga i Norge i dag går mot en språklig regionalisering. Man ser med andre ord en tendens til at lokale dialekttrekk forsvinner, mens andre trekk brer seg til større områder eller regioner. Det er særlig dialekttrekk fra bymål som brer seg til bygdene rundt. Utviklinga av østlandske talemål er blant annet undersøkt av Skolseg (1994), nærmere bestemt talemålet på Romerike. Denne undersøkelsen viser at det er det som tradisjonelt er omtalt som oslo-øst-dialekten som sprer seg i dette området. Følger vi jernbanelinja enda litt nordover fra Skolsegs Romerike, kommer vi til Stange og Hamar. Denne regionen fungerer som undersøkelsesområde i hovedoppgava mi. I dette innlegget vil jeg presentere noen resultater fra analysen av materialet mitt. Aller først vil jeg imidlertid gi en kort beskrivelse av Hedmarken og talemålet i området.¹

1 Innholdet i dette arbeidet er noe bearbeidet i forhold til det innlegget jeg holdt på TEIN-konferansen på Os 29.09–1.10.00. Takk til konferansedeltakerne for klargjørende og verdifulle tilbakemeldinger!

Litt hedmarksgeografi

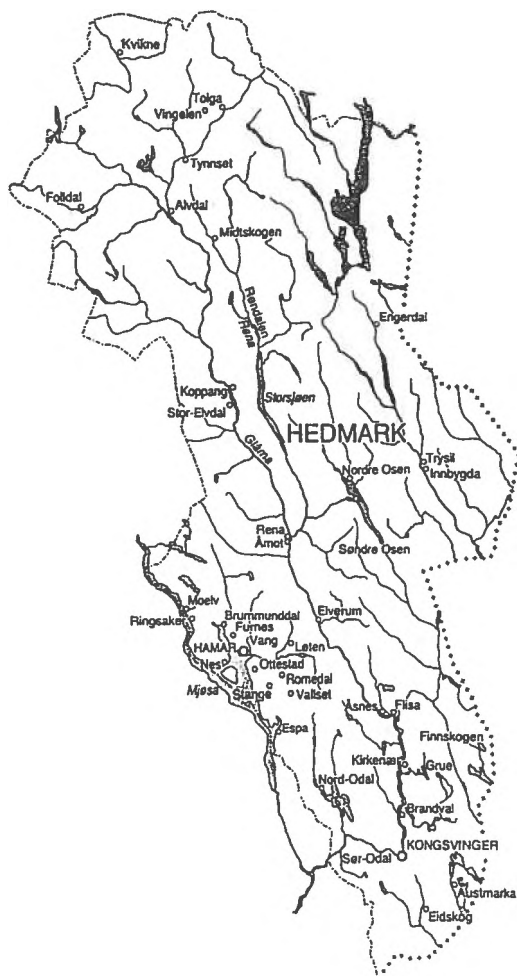
Distriktet Hedmarken består av bykommunen Hamar og bygdekommunene Ringsaker, Stange og Løten (se kart)². Regionen ligger på Mjøsas østre bredd, 10 - 12 mil nord for Oslo. Hamar er det administrative og kulturelle sentret i regionen.

Stange kommune består av mange bygder, blant annet Romedal, som er et av undersøkelsesområdene mine. Romedal ligger sørøst for Hamar. Bygdebyen Stange er kommunens administrasjonssenter og ligger ca. 15 kilometer sør for Hamar. De to stedene Stange og Romedal ligger i avstand omtrent like langt fra Hamar, men Stanges funksjon som administrasjonssenter, og stedets beliggenhet langs E6 og jernbanelinja, gjør Stange mer preget av urbane forhold enn tilfellet er for Romedal.

De fleste ungdommene i Hedmarksregionen drar til Hamar for å gå på videregående skole. Stange fikk imidlertid en videregående skole på begynnelsen av 1990-tallet hvor de fleste skoleelever fra kommunen nå havner.

Området som er utgangspunkt for undersøkelsene mine, har altså ei sentral plassering på Østlandet. Avstanden mellom Hedmarken og hovedstaden er liten. Den nye hovedflyplassen på Gardermoen har brakt med seg utbygging av jernbane og motorveier. Mulighetene til å forflytte seg raskt over store områder på det indre Østlandet er store. Samtidig arbeider kommunene på Hedmarken med å profilere Hamar og bygdene rundt som et alternativ til Oslo, både for boligsøkere og for næringslivet. Man forsøker å sette området på

2 Det er uenighet om skrivemåten til navnet på dette område. Kartverket i Hedmark fylke har vedtatt skrivemåten *Hedemarken*, etter press fra politisk hold, mens Norsk Språkråd anbefalte en skrivemåte uten e, *Hedmarken*, etter det gamle Heimork. To lokale historielag er imidlertid enig med Språkrådets anbefaling, og har sendt inn klage på Kartverkets vedtak. Saken er nå under behandling hos Norsk Språkråd (private opplysninger fra Terje Larsen, ansatt i Norsk Språkråd). Jeg har valgt skrivemåten uten e, Hedmark, da den ligger nærmest det opprinnelige navnet.

kartet som en sentral plass på Østlandet, med kort vei til Oslo. En språklig regionaliseringsprosess skulle derfor ha gode muligheter til å virke også på Hedmarken. Hedmarksbygdene har byen Hamar som et urbant senter i nærheten, i tillegg til hovedstaden.

Litt om hedmarksdialekten

Dialektene på Hedmarken hører språklig sett til målføregruppa opplandsk. Denne gruppa omfatter talemåla på Hadeland, Toten, Hedmarken (distriktet, ikke fylket), Land, Solør og Odal.

Karakteristiske språkdrag for opplandsken er, i tillegg til de felles østlandske formene «tjukk l» (både av gammelnorsk l og r: /stu:t/, /ga:t/) og kløyvd infinitiv med vokalreduksjon av historiske overvektsord (*å kaste*), vokalreduksjon i svake hunkjønnsord (*ei vise*), i ubestemt form flertall (*biler*) og presens, preteritum og perfektum partisipp av *a*-verb (*kaste–kaste–kaste*). Videre har svake verb tradisjonelt *r*-bortfall i presens (*kaste*), mens sterke verb er enstavet med omlyd i denne verbforma (*søv*). Typisk for det fonologiske er overgangen fra norrøn *a* og *e* til *æ* (*en mann = en mænn, en hest = en hæst*), og *o* til *ø* (*et lodd = et lødd*). Opplandsken har som de andre østlandske talemåla trykk på første stavelse i fremmedord (*'stasjon, 'banan*). Talemålet i området jeg undersøker, skiller seg språklig fra området nord for Brumundelva i Ringsaker og talemåla på vestsida av Mjøsa, ved at det har monoftongering av de norrøne diftongene *øy* og *ei*. Det heter altså *ben* (*bein*) og *å røke* (*å røyke*). På grunn av dette skillet synger Prøysen om *Steinrøysa neri bakken*, mens man sør for Brumundelva ville sagt *stenrøs*.

Talemålet i Hamar

Talemålet i Hamar er som bymål ellers i landet mer normalisert enn talemålet i de omkringliggende bygdene. Den nære forbindelsen til landets hovedstad, Oslo, som også fungerer som et administrativt og kulturelt sentrum på Østlandet, kan nok settes i sammenheng med at språkbrukere på Hamar i dag ikke har mye igjen av den tradisjonelle hedmarksdialekten i språket sitt. Dette gjelder særlig de unge, men

de fleste av dagens foreldregenerasjon, født og oppvokst på Hamar, har også det vi ville kunne kalle et normalisert østnorsk talemål. Mjøsbyen er selv en forholdsvis stor by med sterke tradisjoner som kultursentrum. Språket i Hamar har nok derfor i lang tid skilt seg ut fra den bredere dialekten på bygdene ved å være mer preget av normaliserte former. Trygve Bull (1980: 14–15) framhever særlig den *folkelige* talemålsvarianten i Oslo som ekspanderende:

[...] Vika-målet er den eneste østlandsdialekt som har noen virkelig ekspansiv tendens. Den påvirker ikke bare språket i Lillestrøm og andre satelittpregede byer eller «sovebyer» ikke altfor langt vekk, men også mer fjerntliggende tettsteder, ja et gammelt bysamfunn som Hamar, hvor ungdommen i dag i overveiende grad sier «jæ har kasta stein» og i mindre og mindre grad «je kaste sten», slik som i Hedmarksbygdene i nærheten (Stange, Vang, Løten, Romedal, Furnes).

Som nevnt i innledninga, er det den såkalte oslo-øst-dialekten som også i dag sprer seg på Romerike. Er så dette tendensen for utviklinga av dagens talemålet på Hamar også? Og hva med «Hedmarksbygdene i nærheten», sier ungdommen der fremdeles «je kaste sten», eller har de også overtatt «kasta», eventuelt «kastet»? I det følgende skal vi se at informantene mine i ulik grad benytter former fra oslodialektene og former fra den tradisjonelle hedmarksdialekten. Om de nye formene som tas opp opprinnelig tilhører en oslo-øst-dialekt eller en oslo-vest-dialekt, varierer noe fra variabel til variabel. Dette kommer jeg tilbake til mot slutten av denne artikkelen.

Informantene og studiet av språket deres

Jeg har i hovedoppgava mi valgt å ta for meg talemålet til den oppvoksende generasjon i det utvalgte området, nærmere bestemt tre ungdomsgrupper fra tre geografiske områder, Hamar, Stange og Romedal. Jeg studerer språket *til* ungdom *blant* ungdom, *i* ungdomsgruppa. Informantene er i alderen 18–20 år. Det er to gutter og to jenter fra hvert av de tre geografiske områdene, til sammen tolv informanter. Alle informantene er oppvokst på det aktuelle stedet, og minst en av foreldrene er fra samme sted. Jeg forsøker å beskrive

hedmarksdialekten slik den framstår blant informantene. Hva skjer med hedmarksdialekten i ungdomsgjengen? Språket til informantene fra Hamar vil i denne sammenheng fungere som et slags sammenlikningsgrunnlag. Jeg venter ikke å finne mange trekk fra den tradisjonelle hedmarksdialekten hos disse informantene (jf. beskrivelsen av talemålet i Hamar ovenfor). I tillegg ønsker jeg å finne ut av om man kan si noe om i hvilken retning den språklige utviklinga på Hedmarken går. Kan man si noe om endringene går mot den såkalte oslo-øst-dialekten, eller blir talemålet på Hedmarken preget av et «finere» og mer prestisjefylt talemål, det jeg i oppgava kaller en oslo-vest-dialekt? Her blir også språket til hamarinformantene viktig.

Ungdommenes språk vil i hovedsak studeres i forhold til tidligere beskrivelser av hedmarksdialekten, som blant annet Arve Borg (1974) har foretatt.

De fire ungdommene fra hvert sted er plukket ut med utgangspunkt i sosiale nettverk, basert på Lesley Milroys (1980) rekrutteringsprosedyre i hennes undersøkelser i Belfast. Ulempen ved å studere informanter fra samme nettverk, særlig når antallet informanter er lite, er at man bare får undersøkt en liten del av den språklige virkeligheten i et område, og at språket man observerer er svært homogent. I dag er de fleste mennesker imidlertid med i flere sosiale nettverk, også mennesker fra mindre steder. Siden jeg har informanter fra begge kjønn fra hvert område, regnet jeg i forkant av rekrutteringsprosessen med at det var små sjanser for at båndene mellom *alle* informantene i et nettverk skulle være svært sterke. På denne måten håpet jeg å skaffe meg informasjon og kunnskap om språket til ulike grupper i området, gjennom informantenes utsagn om tilhørighet og om deres inntrykk av den språklige virkeligheten de lever i. Siden jeg hadde et sterkt ønske om å studere ungdommenes språk slik det framtrer blant ungdom, ble opptakene foretatt gruppevis. Som kjent kan språkbrukere lett akkomodere språket sitt etter situasjon og mottaker. Når jeg studerer språket til ei gruppe av ungdom som kjenner hverandre, mener jeg sjansen er stor

for at det språket jeg observerer, ligger nær det språket ungdommene bruker blant venner til daglig.

Metode

Metoden i mine undersøkelser er overveiende kvalitativ. Jeg har få informanter og jeg forsøker gjennom samtalene å få et innblikk i informantens syn på egen dialekt og språket i samfunnet rundt dem. Innholdet i det de sier er derfor viktig. Jeg har også en intensjon om å gi en best mulig beskrivelse av språket til informantene, og har av den grunn funnet det naturlig å foreta ei kvantifisering av materialet i tillegg. Jeg er interessert i å påvise variasjon mellom informantene og finner det derfor formålstjenlig å kombinere en kvalitativ metode med en kvantitativ. Det er den kvantitative delen av analysen som er sentral i dette innlegget.

Språklige varieteter og variabler

Når det gjelder språklige varieteter, skiller jeg i denne undersøkelsen hovedsakelig mellom to varieteter, en hedmarksvarietet som tilsvarer den tradisjonelle hedmarksdialekten, og en oslovarietet, som tilsvarer talemålet i Oslo. Da det som kjent er to eksisterende talemål i hovedstaden, et tradisjonelt knyttet til Oslo vest og et tradisjonelt knyttet til Oslo øst, kan oslovarieteten i enkelte tilfeller bestå av to ulike former. Det er derfor viktig å presisere at det først og fremst vil være det dannede talemålet i Oslo, som her omtales som oslo-vest-dialekt, som oslovarieteteten består av. Dette forholdet er særlig relevant i de tilfellene der hedmarksdialekten og oslo-øst-dialekten har felles former. Dette gjelder for eksempel trykk på første stavelse i flerstavesord av fremmed opphav (jf. variabelen TRK nedenfor), og delvis jamvektsprinsippet (jf. variabelen JAM nedenfor). I andre tilfeller har alle de tre dialektene ulike varianter av det samme språklige elementet. I disse tilfellene vil jeg operere med tre ulike varieteter, en hedmarksvarietet (hd-varietet) tilsvarende hedmarksdialekten, en oslo-øst-varietet (oø-varietet), tilsvarende den folkelige oslodialekten, og en oslo-vest-varietet (ov-varietet),

tilsvarende talemålet i Oslo vest. Jeg presiserer til slutt at når jeg i det følgende bruker begrepene «oslovarietet» eller «oslovariant», er det først og fremst den såkalte oslo-vest-dialekten jeg viser til. I de fleste tilfellene er det imidlertid ingen opposisjon mellom de to oslodialektene.

Fonologiske variabler:

1. "TJUKK L": bevaring av /r/ (eller retrofleks flap) av gammelnorsk /rð/ ~ /r/ av gammelnorsk /rð/.
2. TRK³: trykk på første leddet i flerstavelsesord av fremmed opphav ~ trykket kommer på siste eller nest siste staving i ordet: /'banan/ ~ /ba'na:n/.
3. MÆ: (rot)vokalisme /æ/ ~ (rot)vokalisme /a/: /mæn/ ~ /man/.
4. RÆ: (rot)vokalisme /æ(:)/ ~ (rot)vokalisme /e(:)/: /ræ:v/ ~ /re:v/, /hæst/ ~ /hest/.
5. OM: Uttale av skriftspråkets *o* for norrøn *u* /u/ ~ /ɔ/: /um/ ~ /ɔm/ (konj.), /up/ ~ /ɔp/ (prep).

Morfologiske variabler:

1. JAM: fullvokalen er bevart ved opprinnelige jamvektsformer ~ svekkelse av alle endingsvokaler til schwa: /læ:va/ ~ /le:və/ (inf.), /ha:na/ ~ /ha:nə/ (m.sg).
2. PRES: enstavete presensformer av svake "ja-verb" og sterke verb (delvis med omlyd) ~ tostavete presensformer (uten omlyd): /leg/ ~ /legər/, /fɪnn/ ~ /fɪnər/, /sø:v/ ~ /sɔ:vər/.
3. PRET: bøyningssallomorfen *-e* i preteritum av svake verb i kaste-klassa ~ bøyningssallomorfen *-a* ~ bøyningssallomorfen *-et*: /kastə/ ~ /kasta/ ~ /kastət/.

3 De forkortede formene vil bli benyttet senere i analysen.

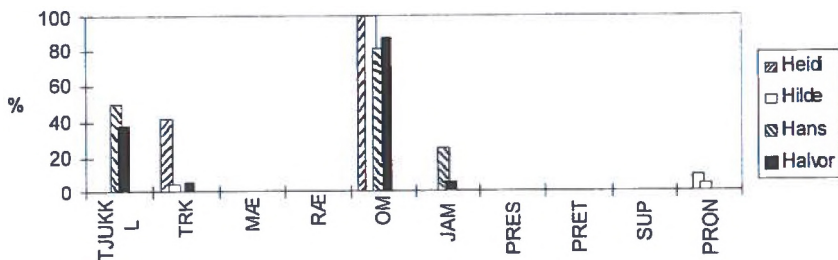
4. SUP: bøyningsallomorfen *-i* og rotvokalen */ø/* i de fleste tilfeller⁴
~ bøyningsallomorfen *-i* og rotvokalen i infinitiv er bevart ~
bøyningsallomorfen er dental: */føni/* ~ */fini/* ~ */fanøt/*.
5. PRON: personlig pronomen 3. person plural */dum/* ~ */dem/*,
/døm/ ~ */di:/*.

Foreløpige resultat av analysen

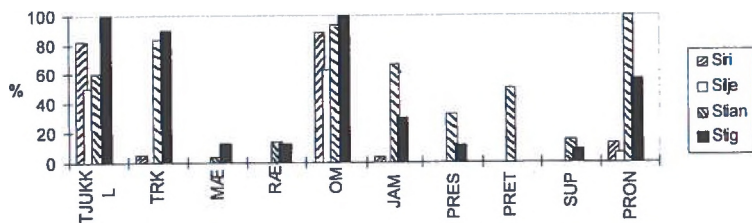
Opptellinga av informantenes belegg for de ulike variantene viser en stor språklig heterogenitet innenfor gruppene. Spesielt gjelder dette innenfor gruppene fra Stange og Romedal. I beskrivelsen av området Hedmarken og hedmarksdialekten ovenfor, kom det fram at talemålet i Hamar skiller seg klart ut fra talemålet i bygdene rundt byen. Jeg forventet derfor ikke store utslag av hedmarksvarianten hos informantene fra Hamar. Dialekten til disse informantene vil i første rekke fungere som et sammenlikningsgrunnlag i beskrivelsen av dialekten hos informantene fra de to bygdene Stange og Romedal. Ungdommene fra Stange og Romedal forventet jeg derimot ville benytte hedmarksvarianten ved de fleste variablene i langt større grad enn ungdommene fra byen. Det interessante vil derfor være å se hvor store forskjellene er mellom ungdommenes talemål. Tabellene nedenfor viser hvordan de ulike informantene forholder seg til hedmarksvarianten av de ulike variablene. For å synliggjøre informantenes individualitet, og for å kunne vise til de enkelte informantene på en oversiktlig måte, har jeg gitt dem navn. Jeg understreker at dette ikke er informantenes egentlige navn.

4 Enkelte supinumformer av sterke verb i hedmarksdialekten har en annen rotvokal enn *-ø*, som supinum av *å skrive* og *å bite*: */skre:vi/*, */be:ti/*. Disse formene vil allikevel regnes med som belegg for hedmarksvarianten, da de har bøyningsallomorfen *-i* og rotvokalen er en annen enn i infinitiv.

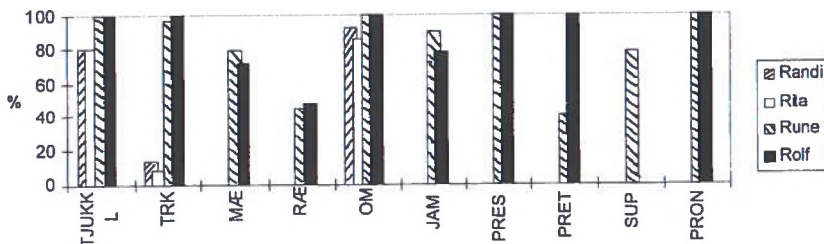
Figur 1: Hedmarksvarianten i prosent hos hamarinformantene

Figur 2: Hedmarksvarianten i prosent hos stangeinformantene

Figur 3: Hedmarksvarianten i prosent for romedalsinformantene

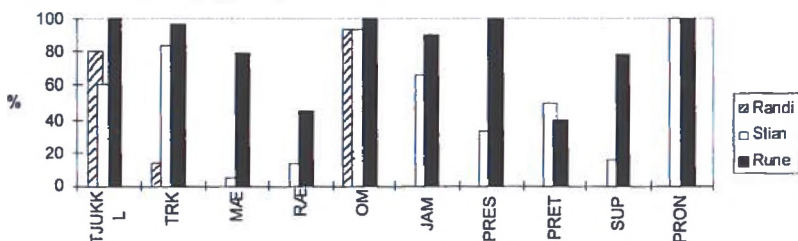
Stian og *Stig* (jf. figur 2) og *Rune* og *Rolf* (jf. figur 3) er de informantene som har belegg for hedmarksvarianten ved alle variablene. De åtte andre informantene har tilsynelatende en forholdsvis lik språklig atferd. Denne ligger svært nær det som her er

kalt oslovarieteteten. I informantgruppene fra Stange og Romedal har altså jentene en betydelig mindre bruk av lokale former enn guttene fra samme sted. Kategorien kjønn har vært en vanlig utenomspråklig variabel i sosiolingvistiske undersøkelser. Det har i flere undersøkelser vist seg at menn bruker flere lokale dialektformer enn kvinner. Denne tendensen viser seg også i disse resultatene, selv om forskjellene mellom kjønnene er betydelig større enn forventet for gruppene fra Stange og Romedal. Den språklige atferden *innenfor* hvert par av samme kjønn er på den annen side forholdsvis homogen. Ser vi på nettverksstrukturen i de ulike gruppene, kan vi se forholdet i et annet lys. De to jentene og de to guttene fra hvert område er nært knyttet til hverandre, mens forholdet mellom de to kjønnene ikke er like tett. De fire informantene i hver gruppe tilhører samme nettverk, men et nettverk preget av såkalte «weak-ties» (Milroy 1993: 226). Hvert par av kjønn innenfor hver gruppe er også del av andre nettverk. Jeg mener at det er disse andre nettverkene, og informantenes forhold til dem, som er med og styrer informantenes valg av språkform.

På bakgrunn av det resultatet som kom fram i kvantifiseringa, mener jeg det er mulig å se tre ulike språklige strategier blant informantene. Informantene med en språklig atferd som ligger nær oslovarieteteten, det vil si *Siri, Silje, Randi* og *Rita*, i tillegg til informantene fra Hamar, representerer en strategi. På den andre siden har vi *Rune* og *Rolf* som viser en sterk tendens til å bevare former fra den tradisjonelle hedmarksdialekten. Til slutt har vi *Stian* og *Stig* som språklig befinner seg et sted mellom de to varietetene. De representerer med andre ord en slags blandingsdialekt.

Hvordan endres hedmarksdialekten?

I figur 4 nedenfor har jeg plukket ut én representant for hver av de tre språklige atferdsmønstrene jeg mener finnes blant de tolv informantene mine. Figuren viser tydelig hvordan forholdet mellom valg av variant ved de ulike variablene varierer. De enkelte variablenes styrke som hedmarksvariant kommer fram av dette.

Figur 4: Tre språklige atferdsmønstre: *Randi, Stian og Rune*

Randi har bare belegg for hedmarksvarianten av variablene TJUKK L, TRK og OM. Den første og den siste av disse, TJUKK L og OM, står svært sterkt hos *Randi*. Disse to trekkene er de som får flest belegg for hedmarksvarianten hos samtlige av informantene mine. Talemålet til *Randi* har altså få drag fra den tradisjonelle hedmarksdialekten. De trekkene hun har realisert som hedmarksvariant, må en da regne med står svært sterkt på Hedmarken.

Jeg vil nå se på beleggfordelinga for variablene hos de to informantene med et talemål betydelig mer preget av hedmarksdialekten enn det *Randi* har. Det relative forholdet mellom beleggene for hver variabel hos disse informantene, mener jeg kan si noe om *hvordan* hedmarksdialekten endres. Med andre ord vil jeg hevde at endringene skjer raskere ved de variablene der forskjellen mellom de to guttene er stor, enn de gjør ved de variablene der guttene har en mer lik fordeling av belegg. Tanken er basert på at *Stian* er kommet lenger i en språkendringsprosess enn *Rune*. Måten disse to guttene forholder seg til de ulike variablene på, er selvfølgelig ikke et godt nok grunnlag til å trekke generelle konklusjoner om hvilke språktrekk som i en endringsprosess endres tidlig og sent på Hedmarken. Språkbruken deres vil allikevel kunne antyde noe om endringsforløpet.

De to informanter har en svært høy andel av hedmarksvarianten av variablene TJUKK L, TRK, OM og PRON. Disse språktrekkene må en da regne med endres forholdsvis sent i en endringsprosess. Overfor

de resterende variablene forholder *Stian* og *Rune* seg ulikt. Sistnevnte har en hyppigere bruk av hedmarksvariantene. Variasjonen er størst mellom guttene ved variabelen PRES og variabelen SUP. Dette kan tyde på at disse språktrekkene endres forholdsvis raskt når endringene først inntreffer. Det samme kan gjelde for variabelen MÆ.

Endringene skjer tilsynelatende mer gradvis ved variabelen JAM. Her har de to guttene benyttet begge variantene, men hovedvekten ligger for begge på hedmarksvarianten. Variabelen PRET ser også ut til å endres gradvis, med tanke på at også *Stian*, som har et talemål mer preget av oslovarietetet enn *Rune*, har en jevn fordeling av belegg på de to variantene. Det interessante ved denne variabelen er at *Stian*, som ved de andre variablene har flere innslag av oslovarianten enn *Rune*, her har like mange belegg for begge variantene (50 % for hedmarksvarianten og 50 % for oslo-øst-varianten), mens *Rune* har flere belegg for oslo-øst-varianten enn hedmarksvarianten (60 % mot 40 %). Flere jeg har snakket med om endringer i hedmarksdialekten, har nevnt at de har lagt merke til at a-ending i preteritum av svake verb, altså oslo-øst-varianten av variabelen PRET, har fått innpass i talemålet til mange språkbrukere som ellers har bevart mange trekk fra den tradisjonelle hedmarksdialekten. Dette forholdet gjelder også for *Rune*. Av dette skulle en tro at *Stian*, som har et talemål som har mange trekk fra begge variantene, skulle hatt prosentvis færre belegg for hedmarksvarianten enn *Rune*. Ser vi på beleggfordelinga ved denne variabelen hos den andre mannlige informanten fra Stange, *Stig*, som jeg også har plassert under kategorien «blandingsspråk», har han bare benyttet oslo-øst-varianten av variabelen. Dette kan tyde på at *Stian* har bevart hedmarksvarianten av variabelen PRET i større grad enn man skulle vente i forhold til hvordan han har forholdt seg til de andre variablene.

Så gjenstår variabelen RÆ. Også ved denne variabelen ser ei endring ut til å virke relativt gradvis.

Variabelen RÆ er ved siden av variabelen PRET, den eneste av variablene der Rune, som ellers viser en sterk tendens til bevaring av hedmarksdialektens former, har flere belegg for oslovarianten enn hedmarksvarianten. *Stian* viser imidlertid minst tendens til bevaring av hedmarksvarianten ved variabelen MÆ. Dette forholdet kan være med å bekrefte antakelsen om at endringene skjer mer gradvis ved variabelen RÆ enn ved variabelen MÆ.

Mulige forklaringer på *hvorfor* enkelte språktrekk endres på et tidligere stadium enn andre, er en annen diskusjon, hvis disse forklaringene finnes i det hele tatt. Jeg vil ikke gå inn på den her. At endringer i språket ikke skjer på alle nivå i språket samtidig, er nok imidlertid sikkert. Språket til de fire guttene som fungerer som informanter fra Stange og Romedal, synes jeg gir en god illustrasjon på dette.

Hvilken retning går utviklinga?

Så til spørsmålet om i hvilken retning utviklinga går, mot et talemål på Hedmarken influert av en oslo-øst-varietet eller en oslo-vest-varietet. Det var informantenes atferd overfor variablene PRET, SUP og PRON som særlig ville antyde noe om dette. Disse variablene kan realiseres både som hedmarksvariant, oslo-øst-variant og oslo-vest-variant.

Fordelinga av belegg for variabelen PRET på de ulike variantene er forholdsvis entydig. Alle informantene så nær som én (*Rolf*) har mange forekomster av oslo-øst-varianten. Av variablene er PRET den med hyppigst realisering av oslo-øst-varianten. Det er bare tre informanter som benytter en annen variant for denne variabelen. *Stian* og *Rune* fordeler beleggene sine forholdsvis likt mellom hedmarksvarianten og oslo-øst-varianten. *Rolf* bruker utelukkende hedmarksvarianten for denne variabelen, ellers foretrekkes altså former som *kasta* og *mista*, framfor *kaste* og *miste* eller *kastet* og *mistet* (henholdsvis hedmarksvariant og oslo-vest-variant). Dette bekrefter

det Bull (1980: 14-15) sier i sitatet ovenfor om oslo-øst-dialektens ekspanderende tendens.

Informantene viser en annen atferd overfor variabelen SUP. Her er det oslo-vest-varianten som dominerer. Også ved variabelen PRON står denne varianten sterkt, ved siden av hedmarksvarianten. Oslo-øst-varianten, forma *dem*, har noen belegg, men betydelig færre enn de to andre variantene. Det er med andre ord ingen entydig utviklingstendens mot en av de to oslovariantene.

Tre andre språktrekk som fungerer som variabler i undersøkelsen, er felles østnorske språktrekk. Disse trekkene er trykk på første stavelse i flerstavellesord med fremmed opphav (TRK), jamvekt ved infinitiv og svake substantiv av opprinnelige jamvektsord (JAM) og retrofleks flap eller «tjukk l», særlig av norrøn /r/. Av disse trekkene er det det sistnevnte, «tjukk l», som viser størst tendens til bevaring blant informantene. De to førstnevnte språktrekkene kan, for de informantene som vil normalisere talemålet sitt, på den ene sida framstå som en del av hedmarksdialekten. Men på den andre sida kan trykk på første stavelse i flerstavellesord og bevaring av fullvokal i opprinnelige jamvektsord, være markerte som lavstatusmål, og av den grunn bli neglisjert av mange.

Det faktum at språkendringene på Hedmarken ikke entydig går mot en av oslodialektene, bekreftes av mine informanternes forhold til et bymålsdrag som spesielt nevnes i beskrivelser av språklige endringsmønstre på Østlandet (jf. f.eks. Sandøy 1996: 179), nemlig preteritumsformene *skøyt* og *brøyt* av verb som *å skyte* og *å bryte*. Formene finnes i den tradisjonelle oslo-øst-dialekten og har vist en tendens til å komme inn i talemål i byene over hele landet, spesielt på Østlandet. Jeg antok på forhånd at preteritumsformene av slike verb ville kunne opptre forholdsvis sjelden hos informantene i de samtalen jeg planla. Jeg valgte derfor å undersøke dette språktrekket i etterkant av selve samtalen, ved å be informantene lage setninger med verbene *skyte*, *bryte* og *flyte*. Alle informantene valgte spontant formene *skøt* eller *skjøt* (/skø:t/ eller /jø:t/), *brøt* (/brø:t/) og *fløt* (/fjø:t/) som finnes både i hedmarksvarianten og i oslo-vest-

varianten. Både *Hans* og *Halvor* begynte imidlertid å tvile på sin første uttalelse da de hadde tenkt seg litt om. De mente kanskje de av og til sa *skøyt* og *brøyt*. Jeg mener uansett jeg kan trekke den konklusjonen at det ikke er formene *skøyt* og *brøyt* som er mest dominerende på Hedmarken. Dette stemmer også med egne erfaringer fra eget talemål og talemålet til andre fra området. Denne tilsynelatende motstanden mot disse formene kan ha sammenheng med trekket monoftongering av opprinnelig norrøne diftonger som er del av den lokale dialekten, og som er i aktiv bruk hos alle informantene fra Stange og Romedal.⁵

At resultatet av mine undersøkelser ikke viser noen entydig utvikling av hedmarksdialekten mot en bestemt varietet, er på ingen måte uventet. I en språkendringsprosess er det nok ikke bare én enkelt varietet som fungerer som påvirkningskilde for en varietet i endring. Røyneland (1999: 104) diskuterer innholdet i regionaliseringsbegrepet, og ser blant annet hvordan en varietet i en endringsprosess kan konvergere mot *flere* ulike varieteter. En av disse varietetene har gjerne status som en standardvarietet i en slik sammenheng, slik at varietetene som er i endring utsettes for påvirkning både langs en vertikal og en horisontal dimensjon (ibid). Jeg ser utjammingsprosessen som foregår på mitt området som en prosess på et horisontalt plan, selv om man selvfølgelig kan diskutere om en av varietetene i større grad fungerer som et prestisjefyllt standardtalemål.

5 Trekket *monoftongering av norrøne diftonger* undersøkte jeg sammen med preteritumsformer av verb som *skyte* og *bryte* på slutten av samtalen med informantene. Jeg hadde på forhånd plukket ut enkelte ord hvor trekket *monoftongering* kunne forekomme, og undersøkte informantenes uttale av disse ved å bruke tilfeldige hjelpemidler i kaféen vi befant oss i, som personer, gjenstander og bilder. Både preteritumsformene og eventuell monoftongering av norrøne diftonger er derfor undersøkt på en mer uformell og tilfeldig måte enn de andre språktrekkene som fungerer som variabler i undersøkelsen.

Oppsummering

Vi har her sett på noen resultater fra den delen av analysen i hovedoppgava mi som går på kvantifisering. Disse resultatene viser at de åtte informantene fra bygda har en svært ulik språklig atferd. De fire informantene fra Hamar har ikke uventet et talemål nært opp til oslovarietetten. Disse informantene er i første rekke undersøkt for å ha et sammenlikningsgrunnlag i studiet av informantene fra mer rurale strøk. Talemålet til fire av de informantene som er oppvokst på bygda, er imidlertid svært likt talemålet til hamarinformantene. Alle disse fire er kvinner. De fire resterende informantene benytter seg i større grad av hedmarksvarietetten, to av dem med en svært stor uttelling for denne varietetten.

Det lille informantutvalget mine undersøkelser er basert på, kan ikke gi et fullgodt bilde av dagens hedmarksdialekt. En tendens kan det allikevel vise, og at den tradisjonelle dialekten er i endring, er nok et faktum. Samtlige informanter fra Stange og Romedal hevder å ha snakket bred hedmarksdialekt i hvert fall fram til ungdomsskolealder. Fire av dem har i dag et talemål nesten rensket for tradisjonelle hedmarksformer. De informantene som benytter mange trekk fra den tradisjonelle hedmarksdialekten i sitt talemål, utviser imidlertid en negativ holdning til språklige endringer. *Rune* uttaler seg på følgende måte om hedmarksdialekten blant hans jevnaldrende sambygdinger:⁶ *den 'æ:r ite nu 'spesiält 'fi:n lisum, hel 'vætfal ite den sòm 'vi: ''ta:ra, fôr den 'æ:r ''bæ:rə sòm mik lisum, men sòm sòm eldrə ''ta:ra lisum, 'dæ: 'æ:r ganskə 'bra: ə ''hø:rə-pɔ.* *Stian* utviser også en negativ holdning overfor egen dialekt, nettopp fordi han selv oppfatter den som et blandingsspråk. Språkendring oppfattes tydeligvis negativt. Med tanke på den språklige utviklinga, kan dette være et signal om at hedmarkingene vil tilstrebe å følge enten en tradisjonell hedmarksdialekt, eller en såkalt oslodialekt.

6 Jeg følger her det samme lydskriftsystemet som Sandøy (1996). De prosodiske tegna for *tonem 1* og *tonem 2* er imidlertid markert på en annen måte her enn hos Sandøy. Tonem 1 markeres her med (/sa:ga/) og tonem 2 markeres med (/'sa:ga/).

Litteraturliste:

- Borg, Arve. 1974. «Opplandsmål». I: Skogstad, Ola (red). *Austlandsmål*. Oslo: Samlaget. s. 26–45.
- Bull, Trygve. 1980. *Språket i Oslo*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Milroy, James. 1993. On the social origins of language change. I: Jones, Charles (ed). *Historical Linguistics: Problems and Perspectives*. London and New York: Longman. s. 215–236.
- Milroy, Lesley. 1980. *Language and Social Networks*. Oxford: Blackwell.
- Røynealand, Unn. 1999. »Språkleg regionalisering på Røros og Tynset?» I: *Målbryting 2/1999*. Bergen: Nordisk institutt: Universitetet i Bergen. s. 98–119.
- Sandøy, Helge. 1996. *Talemål*. Oslo: Novus Forlag.
- Skolseg, Ellen. 1994. *Romeriksdialektens levevilkår i skyggen av Oslo*. Hovedoppgave. Universitetet i Oslo.

"Kan eg kjøre med Du?"

Litt om sammenfall av kasus i 2. person entall av personlig pronomen i Aust-Agder ¹

Av Elin Broberg

1 Innledning

I store deler av Aust-Agder er vi nå vitne til en språklig endring som består i at en ikke lenger skiller mellom subjeksformen og den avhengige formen i 2. person entall av personlig pronomen. Her er det blitt vanlig å benytte subjeksformen *du* også som avhengig form. DU² blir nå brukt i sammenhenger der en tidligere sa *de/dæ*, og setninger som "*kan e kjøre me DU?*", "*ska mi gå jem te DU?*" og "*det va koselig å snakke me DU*" kan en stadig høre i dette området.

Fra før kjenner vi til sammenfall i flere av kategoriene i de personlige pronomenenes bøyingsparadigmer. I *skrift* kan vi ha sammenfall i begge kjønn i 3. person entall i bokmål og nynorsk (*han-han* og *ho-ho*), men i bokmål er formene *ho-ho* sideformer til hovedformene *hun-henne*. I bokmål har vi sammenfall i 2. person flertall (*dere-dere*) og i nynorsk har vi sammenfall i 3. person flertall (*dei-dei*). Verken skriftlig svensk eller skriftlig dansk har sammenfall av kasus i personlig pronomen.

¹ Takk til Helge Omdal for nyttige innspill og kommentarer i forbindelse med denne artikkelen.

² Når jeg skriver DU eller DU-formen, refererer dette til det aktuelle sammenfallet i 2. person entall.

Fordelingen av kasus i *mundlig* språk er forskjellig fra fordelingen i skriftlig språk. I tillegg skjer fordelingen ulikt fra talemål til talemål. Der ett talemål har opprettholdt skille i kasus, kan et annet ha sammenfall. Dette gjelder for eksempel 1. person flertall der en sør i Gudbrandsdalen, Trøndelag og Møre og Romsdal bruker pronomenet *oss* i både subjektsform og avhengig form. Og det gjelder 3. person flertall der knapt noe talemål har opprettholdt distinksjonen *de-dem* som finnes i bokmål. Ifølge Ivar Aasen ser det ut til at formene alt i 1850 var falt sammen. Han sier om sammenfallet i 3. person: "Subjekt og Objekt ere så vidt vides, lige" (Aasen 1850:68). Enten pronomenet realiseres som *de-de*, *dem-dem*, *dom-dom*, *døm-døm* eller *dei-dei*, er eneform langt på veg det vanligste i de fleste talemål. Fra dansk hold rapporterer Tore Kristiansen fra *Institutt for Dansk Dialektforskning* at det i dansk tale ikke finnes noe sammenfall i 2. person entall. (Kristiansen på e-post.) Utviklingen i pronomen-systemet ser altså ikke ut til å ha kommet like langt i dansk som i norsk. I svensk skal forenklingstendensene ifølge Britta Eklund ha kommet lenger. Hun skrev i 1978 at sammenfallet har nådd så vel 2. som 1. person entall. Formene *jag* og *du* kan ifølge Eklund bli brukt som både subjektform og avhengig form (Eklund 1978).

Til tross for at det finnes sammenfall i andre personlige pronomen, er det litt annerledes med DU-formen. Sammenfallet engasjerer og irriterer. Det er en form folk har sterke meninger om og holdninger til. Det er dette sammenfallet av pronomenformer i 2. person entall i Aust-Agder som er emne for hovedfagsoppgaven min. I denne artikkelen vil jeg først si litt om den tidligere omtalen sammenfallet har fått (punkt 1). Deretter gjør jeg rede for framgangsmåten i min undersøkelse (punkt 2), før jeg (i punkt 3) presenterer noen resultater fra undersøkelsen. Disse resultatene søker å svare på spørsmålene som er anført nedenfor:

- 1) Hvor finnes DU-formen og hvor utbredt er den i de ulike områdene?
- 2) Hvor gammel er DU-formen?
- 3) Hvor oppstod DU-formen?
- 4) Hvor utbredt er DU-formen under ulike grammatiske og syntaktiske forhold?

5) Hvordan er folks holdninger til DU-formen?

I tillegg til å svare på disse spørsmålene vil jeg antyde noe om hvordan denne språkendringen skjer. Dette vil bli gjort i punkt 3.4.1. under den grammatiske omtalen av formen.

2 Tidligere omtale av DU-formen

Mange språkforskere har meninger om hvor formen finnes nå, men ingen har tidligere foretatt noe vitenskapelig arbeid på området. Arne Torp og Gjert Kristoffersen har framsatt forklaringer på hvorfor formen oppstod, men disse går jeg av plasshensyn ikke inn på i denne artikkelen. Her belyses bare det andre språkforskere har sagt om formens geografiske utbredelse.

Arne Torp har flere steder omtalt formens utbredelse. Han skriver at det er et fenomen som finnes i "kystbygder og byar i Aust-Agder", men han har også muntlige opplysninger på at formen finnes i Manddalen i Vest-Agder (Torp 1980:182). I 1986 uttaler Torp i *Landvikmålet - eit norsk skagerakmål* at det "førebels ser ut til at *du* berre breier seg på Agder" (Torp 1986:108), og i *Språknytt 2/93* er han kommet til at DU er et fenomen som finnes "i kystdistriktet mellom Risør og Lillesand" (Torp 1993:5). Kristoffersen mener at formen skal ha "nådd Lillesand" (Kristoffersen 1997:78).

Fra Vest-Agder rapporterer Magne Inge Haugsgjerd allerede i 1974 at formen finnes i Snartemo i Hægebostad kommune. Her er det slik at DU "ikkje berre vert bruka i subj.form, men og svært ofte erstattar objektsforma dæg" og "ein kan ofte høyra døme som: ska me gå bårt te du?" (Haugsgjerd 1974:96). Ole Bernt Syvertsen skriver at DU-formen er "påfallande på Tvedestrandskanten" (Syvertsen 1977:285), og Martin Skjekkeland påpeker at den også "breiar seg frå kysten av Aust-Agder og innover i landet. Lærarar på den vidaregåande skulen i Åmli fortel at dette forenkla systemet nå får innpass hjå dei unge i denne innlandsbygda" (Skjekkeland 1999:89). Andreas Bjørkum har skrevet at formen finnes i Årdal i Indre Sogn (Bjørkum 1974). Eric Papazian refererer Torp og Bjørkum, og har i tillegg opplysninger om at formen finnes i Rødberg i Numedal (Papazian 1987).

Eskil Hanssen skriver kapittelet om Nordland i *Den store dialektboka*. Her sier han om Salten-målet: "Når det gjelder pronomener, finner vi et svært spesielt forhold i Saltdal, nemlig at *du* kan brukes for *deg* og *vi* for *oss*: ska e kåmm te du å te vi". Han legger til: "Slik bruk av *du* kjenner vi ellers til fra yngre mål i Aust-Agder" (Hanssen 1990:151).

Ellers finnes det i *Norsk referansegrammatikk* en bemerkning om DU-formen. I kapittelet om pronomener sier forfatterne Faarlund, Lie og Vannebo at det finnes dialekter "uten kasusskille i 2. person entall (*du* i deler av Aust-Agder)" (*Norsk referansegrammatikk* 1997:318).

Når det tidligere ikke er foretatt undersøkelser av vitenskapelig art om sammenfallet i 2. person entall av personlig pronomener, mener jeg dette kan ha sammenheng med *metodiske problemer* som er forbundet med innhenting av informasjon av formen.

3 Framgangsmåte

3.1 Innledning

En vet at formen finnes, en hører stadig noen som lurer på om de kan "*kjøre me DU*" eller "*bli me jem te DU*". Likevel har formen vist seg svært vanskelig å undersøke. Gjert Kristoffersen fikk på 18 timers opptak av elevsamtaler kun én form, og den kom "fortærenede nok" som han kaller det, etter at han hadde skrudd av opptakeren (Kristoffersen 1997). (Det må likevel legges til at Kristoffersen ikke primært var ute etter DU-formen i sin undersøkelse, men heller Arendals-dialekten generelt.) Også Eklund prøvde å innhente informasjon om sammenfall av kategorier i personlig pronomener ved å benytte intervju. Etter 10 timers opptak, var fortsatt ingen DU-form realisert. Med dette som bakteppe blir det klart at den rette *konteksten* er nødvendig for at en DU-form skal bli realisert.

De situasjonelle kravene DU-formen stiller, er strenge og vanskelig tilgjengelige. Formen realiseres kun i spesielle kontekster. Som et definisjonsforslag kunne en kanskje si at DU-formen realiseres i en personlig samtale mellom to (eller flere) jevnbyrdige samtalepartnere som har hyppig og varig kontakt med hverandre og som begge (eller alle) enten positivt eller negativt er følelsesmessig engasjert i

samtalen. Mange faktorer må være på plass for at en DU-form skal bli produsert. Det syntes vanskelig å konstruere en slik kontekst, men det var verdt et forsøk.

3.2 *Opptak av spontan tale*

Jeg tok derfor kontakt med en skole i Arendal, en skole som ligger innenfor DU-formens kjerneområde. Her fikk jeg gjøre opptak av elevstemmer slik de forekom i fri samtale i undervisning. Jeg deltok i fire timer på 10. trinn. Elevene skulle på tur til Polen, og i den forbindelse skulle de gjøre en del forberedelser. Timene jeg deltok i, dreide seg om praktiske gjøremål: spørsmål og svar, avklaring av romfordeling og dramatiseringer, bl.a. av ran. I en slik skoletime ville DU-former kunne dukke opp. Dette mener jeg fordi situasjonskonteksten³ her er mer ledig og fokusert på enkeltindividet (turen de skulle reise på) enn tilfellet er i en ordinær skoletime der det er vanlig med frontalundervisning med mye snakk fra lærerens side. Dessuten kunne en i en "ordinær" skoletime vente seg mye referering i 3. person. Læreren forteller eller eleven refererer. Former i 2. person entall kunne en etter mitt syn bare vente seg i småskravling og kommentarer elever imellom, kommentarer om fenomener i rommet eller spørsmål om å låne ting av hverandre.

Jeg deltok i fire like timer på 10. trinn. Det samme opplegget ble gjennomført i klassene 10a, 10b, 10c og 10d. Læreren var også den samme, så i den grad lærerens språkbruk virket inn på elevenes språkbruk, var denne påvirkningen lik i alle de fire klassene. På denne måten kunne jeg også lettere sammenligne resultatet av opptakene i etterkant. Elevene fikk ikke vite at jeg var ute etter denne bestemte formen, men bare at jeg var interessert i talemålet deres. De ble bedt om å snakke som de pleide. Under innspillingen flyttet jeg meg litt rundt i rommet slik at jeg fikk med flest mulig stemmer og utsagn. Tonen var ledig og personlig. Elevene var svært oppslukt i turen de skulle reise på bare to dager senere, og glemte tilsynelatende at jeg tok opp stemmene deres på band. De skravlet videre og var ikke redde for å snakke selv om jeg stod like ved. Jeg mener derfor å

³ Begrepet *situasjonskonteksten* stammer fra sosialantropologen Malinowski.

ha fått inn så spontan tale som råd er i en noe formell situasjon som en skoletime er.

Resultatene av opptakene av elevstemmer som var 4 x 45 minutter, var ikke overraskende. Til sammen 52 elevutsagn inneholder personlig pronomener i 2. person entall, men om en ser nærmere på pronomenerens syntaktiske funksjon, bli det tydelig at denne nesten utelukkende er subjekt. Av de 52 pronomenerformene står 47 som subjekt i setningen. Bare tre direkte objekter og to preposisjonsobjekter⁴ er representert i materialet. Det forekommer altså fem avhengighetsformer på fire timers opptak, dvs. ca. en avhengighetsform pr. time, noe som gir oss en pekepinn på hvor lang tid det ville tatt å innhente nok materiale på denne måten.

Av de fem avhengighetsformene som ble observert, var DU-formen i bruk i bare to av tilfellene. (Formen ble realisert i setningene "*Erik, Erik e ve rane DU!*" og "*ska mi ha DU?*".)⁵ I begge tilfellene er DU-formen realisert som direkte objekt, dvs. at formen ikke er belagt i syntaktiske funksjoner som for eksempel indirekte objekt.

Denne lille undersøkelsen gir et lite innblikk i hvor vanskelig det er å undersøke DU-formen. Konteksten hvor opptakene ble gjort, var personlig og ledig, mange personlige pronomener ble benyttet, men likevel står vi igjen med bare fem avhengighetsformer og kun to av disse har sammenfall i kasus. Skulle en regne prosent av dette, ville resultatet bli 100 % sammenfall av kasus ved direkte objekt og 0 % sammenfall ved preposisjonsobjekt. Dette er naturligvis et svært misvisende bilde av den virkelige situasjonen. Materialet er rett og slett for mangelfullt til å kunne trekke noen videre konklusjoner ut ifra, og andre innsamlingsmetoder må derfor tas i bruk i denne undersøkelsen.

3.3 Bruk av metode i denne undersøkelsen

I denne undersøkelsen bruker jeg, av ovennevnte grunner, hovedsakelig *kvantitativ metode*. Antall informanter er stort (188 +

⁴ Jæmfør terminologi i *Norsk referansegrammatikk* s. 697, punkt 8.3.1.2.

⁵ Setningene med pronomeneren realisert med tradisjonell avhengig form var: "*Tenk hvis noen raner DÆ!*", "*Daniel, e e meget (!) imponert over DÆ*" og "*E ser DÆ, Erling*".

44), jeg regner prosent og stiller opp søyler og diagrammer. Men for at framstillingen ikke skal få et rutinepreg og bli oppramsende, rigid og statisk, og fordi jeg ikke ønsker at enkeltindividet skal forsvinne i statistiske beregninger, har jeg trukket inn sitater som illustrerer tendenser tabellene gir uttrykk for. Samtidig belyser sitatene primærkildens (informantens) egne utsagn og formuleringer. Slik mener jeg framstillingen blir mer helhetlig samtidig som den blir mer nyansert. Vi vinner *innsikt* i informantenes realisering av og tanker om formen samtidig som vi får en oversikt over tendenser i det aktuelle området, Aust-Agder.

I tillegg til opptakene jeg gjorde av elevstemmer, har jeg valgt å benytte en annen *kvalitativ metode som forberedelse til den kvantitative hovedundersøkelsen*. Den kvalitative metoden tjener mer som en forundersøkelse. Hans Olav Egede Larssen sier: "Hvis forhånds-innsikten er for dårlig til å gi grunnlag for hypoteser bør gjennomføres en mindre forundersøkelse" (Larssen 1991:86). Jeg mener selv å ha rimelig god kjennskap til språkbruken i området som skulle undersøkes, Aust-Agder, men for å være på den sikre siden, foretok jeg likevel en slik forundersøkelse som Larsen anbefaler. Slik kunne jeg få en pekepinn på om hypotesene mine var relevante. Kanskje kom det fram klargjørende eller overraskende momenter i forundersøkelsen, momenter som kunne bidra til å justere sider ved hovedundersøkelsen før den ble gjennomført.

I forundersøkelsen benyttet jeg *telefonintervju*. Randi Benedikte Brodersen drøfter i *Målbryting 4/2000* bruk av ulike intervjumetoder i sosiolingvistikken. Én av disse kaller hun "det supplementære telefoninterview". Dette intervjuet kan, som navnet indikerer, brukes til å supplere en kvantitativ hovedundersøkelse. Fordi disse intervjuene ikke alene utgjør hele undersøkelsesmetoden, trenger de nødvendigvis ikke være så omfattende som de tradisjonelle kvalitative intervjuene som gjerne strekker seg opp mot én time. Et supplementært telefonintervju slik Labov benyttet det i sin undersøkelse i New York (Labov 1966 etter Brodersen 2000:103), og Omdal i sin studie av språkvariasjon og språkstrategier blant setesdøler i Kristiansand (Omdal 1994 etter Brodersen 2000:103), trenger ikke tidsmessig være noe lenger enn om lag ti minutter.

Hensikten med mitt telefonintervju var først og fremst å kartlegge den geografiske utbredelsen av det aktuelle språktrekket (DU-formen), og et slikt intervju er en effektiv, rask og (forholdsvis) økonomisk metode når en skal intervjuer informanter i et stort geografisk område (jf. Milroy 1987:73 og Thelander 1980:42 etter Brodersen 2000:108). Forundersøkelsen min har fått navnet *Ringerunden*. Grønmo kritiserer at slike forundersøkelser ikke har blitt tilfredsstillende rapportert i undersøkelsene. Han ønsker seg "mer eksplisitte framstillinger av hvilke overveielser som førte fram til det kvantitative undersøkelsesopplegget, og hvordan ulike typer av kvalitative data ble utnyttet i forbindelse med disse overveielserne" (Grønmo 1982:116). Her er jeg av samme oppfatning som Grønmo, og forundersøkelsen har fått så vidt mye plass i artikkelen fordi jeg mener en slik presentasjon viser grunnlaget den videre utvelgelsen av undersøkelsesområdet bygger på, og forundersøkelsen sannsynliggjør slik at utvelgelsen er gjort på en relevant og hensiktsmessig måte.

3.3 Ringerunden

På forhånd antok jeg, på grunnlag av andres og egne observasjoner, at formen var mest utbredt i Aust-Agder. Derfor ringte jeg hovedsakelig til steder i dette fylket, men jeg kontaktet også andre steder på Sørlandet der det fra ulike hold var blitt hevdet at DU-formen skulle være i bruk. (Dette gjelder for eksempel Snartemo, Mandal og Vennesla i Vest-Agder fylke.) Ut fra svarene fra *Ringerunden*, ville jeg få et innblikk i om formen var i bruk i de ulike delene av Sørlandet, og senere få et bedre utgangspunkt og grunnlag for å velge ut mitt undersøkelsesområde.

I tidsrommet 17.–23. mars 2000 ringte jeg til rektorer ved ulike skoler i fylkene Aust-Agder, Vest-Agder og Telemark. Først snakket jeg med rektorene og deretter med minst én norsklærer ved samme skole. I samtalene spurte jeg norsklærerne om de hadde lagt merke til at elevene deres brukte DU-formen i setninger som "*Kan e kjøre me DU?*" og "*Ska mi gå jem te DU?*". Jeg spurte norsklærere da jeg mener det er disse som burde være mest oppmerksomme på fenomenet. De har daglig omgang med et stort antall elever, og de fleste viste seg å ha et reflektert syn på emnet. DU-formen viste seg å være et velkjent

trekk i de fleste talemål – mange hadde sterke meninger om formen. En del lærere hadde også gjort seg opp meninger om hvor formen oppstod, hvor gammel den var osv. I alt ringte jeg til 45 skoler (21 ungdomsskoler og 24 barneskoler). Ved hver skole snakket jeg med minst to lærere, noe som gir et samlet antall lærere på ca. 90 og en samtaletid på 12–15 timer totalt. Disse lærerne regner jeg ikke som informanter, men heller som en form for "språkbobservatører" som rapporterte om bruk av DU-formen i deres område.

Under *Ringerunden* tok jeg kontakt med flest skoler i de områdene der informantene rapporterte om bruk av formen, og jeg kontaktet færrest i de områdene hvor svarene var negative. Etter at jeg hadde fått ett negativt svar, ringte jeg til nok én skole i ytterkant av samme nærområde. På denne måten har jeg minst fire utsagn på at formen ikke er i bruk i de aktuelle områdene. Slik mener jeg å ha dekket undersøkelsesområdet på en tilfredsstillende måte.

3.4 Utvelgelse av undersøkelsesområdet

Ut ifra de utsagnene som kom fram under *Ringerunden*, ble det klart at DU-formen hovedsakelig finnes i Aust-Agder, og min undersøkelse vil derfor konsentrere seg om bruk av DU som avhengig form i 2. person entall av personlig pronomen nettopp i Aust-Agder. Steder der det er rapportert om spredte forekomster av formen, velger jeg å se bort fra, og jeg konsentrerer meg om et sammenhengende område.

Et kriterium for utvelgelse av skolene var at de måtte dekke et så stort geografisk område som mulig. Et område fra Risør i øst til Lillesand i vest og innover i landet til både Åmli, Froland og Birkeland burde kartlegges. I tillegg var det et mål at undersøkelsen skulle dekke over områder som under *Ringerunden* ble rapportert å ha ulik grad av utbredelse av formen. Undersøkelsen burde altså dekke over områder med mye bruk av formen og områder med lite bruk av formen. 10 skoler ble valgt ut. Disse skolene er 1) Stinta (Arendal), 2) Holvika (Grimstad), 3) Lillesand, 4) Åmli, 5) Risør, 6) Lyngmyr (Tvedestrand), 7) Moland (Arendal), 8) Hisøy 9) Froland og 10) Valstrand (Birkeland).

Når det gjelder *antall informanter*, dreier det seg om 10 skoleklasser, dvs. én klasse ved hver av de 10 skolene. Dette gir et samlet antall informanter på 188.

3.5 Rapportert språkbruk

Et problem som hefter ved de kvantitative metodene, er bruk av innsamlingsmediet, som for en stor del er spørreskjema. Kan en stole på materialet en får inn? Er informantene i stand til å rapportere på en pålitelig måte om sin egen språkbruk, eller vil de feilrapportere?

Meningene om hvorvidt en kan stole på informantene, er delte. Likevel mener jeg mye av diskusjonen kan sammenfattes med Helge Omdals ord om at påliteligheten til informantenes rapporterte språkbruk bl.a. varierer med den metaspråklige bevisstheten ulike språktrekk har hos informantene. Noen språktrekk kan ifølge Omdal språkbrukerne ha et relativt høyt metaspråklig bevissthetsnivå om, mens bevisstheten ved andre språktrekk kan være lavere (Omdal 1985:235). De ulike inntrykkene språkforskere rundt om i verden har av informantenes språklige pålitelighet, trenger ifølge Omdal ikke stå i opposisjon til hverandre, men snarere være et uttrykk for at ulike språklige trekk har ulik grad av metaspråklig bevissthet hos informantene, og at dette i noen grad påvirker svarene deres. Her må en stole på språkforskerens evne til å vurdere et språktrekk som spesielt markert eller umarkert i informantenes bevissthet, en fortolkning jeg mener de humanistiske forskningsdisiplinene gir rom for. Omdal mener at "språkforhold som har en sentral plass i informantenes bevissthet, også kan være et mer fruktbart emne for utspørring enn språklige trekk som ikke har en slik plassering" (ibid.). Jeg velger i denne undersøkelsen å stole på informantenes rapporterte språkbruk fordi jeg mener at informantene har det nødvendige metaspråklige bevissthetsnivået om DU-formen. Pronomen har en sentral plass i språket, og DU-formen anser jeg dessuten for å være et markert dialekttrekk

3.6. Spørreskjemaet

Innsamlingsmediet jeg har brukt i undersøkelsen, er spørreskjema. Skjemaet bestod av to deler. Først fylte elevene ut noen personlige

opplysninger som skole, alder, kjønn, fødested, bosted, dialekt osv. Det ble ikke spurt om noe som kunne sette personvernet i fare. Deretter svarte de på 13 spørsmål. Informantene skulle for eksempel svare på om de bruker formen, når de tror de begynte å bruke formen og om foreldrene har formen. Spørsmål som skulle belyse holdninger til formen var slike som omhandler irettesettelser og korrigeringer. Informantene ble også spurt om de unngår formen og hva de synes om den. Alternativer ble stilt opp, men de fikk også muligheten til å si sin mening under "egen kommentar". Spørsmålene er "stokket" slik at spørsmål som omhandler samme emne, ikke kommer i kronologisk rekkefølge. Hensikten er å "avsløre" eventuelle uoverensstemmelser i besvarelsene. Slike teknikker, som er brukt i forbindelse med *matched guise*-metoden, kjenner vi fra språkholdningsundersøkelser. Tore Kristiansen benytter for eksempel slike metoder for å belyse stereotyper i folks språkholdninger i Danmark.

Informantene er såpass unge (15 år) at de ville ha vansker med å svare på spørsmål av typen: "Bruker du det personlige pronomenet DU i avhengig form" eller "Har du sammenfall av kasus av 2. person i personlig pronomen?". Slike spørsmål var uaktuelle å stille, men hvordan kunne en da gjennom et spørreskjema få svar på om informantene brukte formen?

Jeg valgte å stille opp en *eksempelsetning*. I spørsmålene skal informantene derfor ta stilling til om de ville brukt DU-formen i et uttrykk som for eksempel *"Kan jeg kjøre med DU?"*. Jeg har valgt å bruke en eksempelsetning i spørsmålene fordi dette belyser emnet jeg vil si noe om på en bedre måte enn et spørsmål som inneholder grammatiske termer.

Det var et mål å finne en setning som informantene selv kunne ha produsert, en setning som ikke virket unødig fremmed på dem. Dette ville nemlig kunne virke inn på resultatet av undersøkelsen. Hvis setningsinnholdet var lite aktuelt for ungdommen, ville mange svare negativt på for eksempel spørsmålet om de hadde formen. Informantene er i ungdomsalderen og er med på aktiviteter innen idrett og lignende. Sannsynligheten for at de kunne komme til å produsere en setning som *"Kan e kjøre me DU?"*, anser jeg derfor som stor.

Det var også viktig at setningen ikke var for lang slik at fokus ble rettet mot andre forhold i setningen enn det jeg var ute etter. Ved å ha en forholdsvis kort setning, burde dette kunne forhindres. Spørsmålet ble derfor: *"Kan e kjøre me DU?"*.

3.7 Lyttetesten

I undersøkelsen ønsker jeg ikke bare å kartlegge DU-formen geografisk, men også grammatisk. Da dette er et mer detaljert og inngående arbeid, er det av plasshensyn ikke mulig å foreta denne undersøkelsen ved alle de ti skolene. Til denne delen av undersøkelsen valgte jeg derfor ut fire av de ti skolene. Tre kystbyer og en innlandskommune ble valgt ut. Kystsbyene var Arendal, Grimstad og Lillesand og innlandskommunen var Åmli. Geografisk sett utgjør disse stedene et sentralt område for bruk av DU-formen. Det var viktig å plukke ut representative steder til grammatikkundersøkelsen. Jeg konsentrerte meg derfor om områder der formen var rapportert å være i bruk, men der det verken var spesielt lite eller mye bruk av DU-formen. Ved å velge områder med middels bruk av formen, mener jeg det mest gjennomsnittlige resultatet av DU som avhengig form i 2. person entall av personlig pronomen i Aust-Agder vil bli presentert. I alt 44 informanter er med i denne delen av undersøkelsen.

I syntaksundersøkelsen valgte jeg å benytte et lydbandopptak. Dette ble gjort fordi jeg mener det er bedre å bruke et muntlig medium til å innhente informasjon om bruk av DU-formen i ulike grammatiske sammenhenger. Dette mener jeg gir et bedre resultat enn tilfellet ville være hvis elevene på et spørreskjema ble konfrontert med noen skriftlige setninger de skulle ta stilling til. Elevene kunne da henge seg opp i hva som er tillatt i skrift, og underrapportere DU-formen. Ved å la informantene høre et lydbandopptak, mener jeg det ble lettere å fokusere på det muntlige språket.

Siden jeg selv er fra et av områdene som ble undersøkt (Tromøya utenfor Arendal), var det ikke aktuelt å lese inn setningene selv. Resultatet ville kanskje ikke bli pålitelig nok fordi informantene kunne identifisere seg med eller distansere seg fra talemålet mitt.

Dette kunne i sin tur føre til en uheldig polarisering i resultatet. Dessuten kunne min stemme, fordi jeg var til stede og gjennomførte undersøkelsen, virke normgivende på informantene i den forstand at de trodde dette var "riktig", at det var slik en burde snakke. Fra andre undersøkelser kjenner vi til at *akkommodasjon* har fått et uheldig utslag på resultatet. Ernst Håkon Jahr undersøkte middelaldrende menns syntaks i talemålsundersøkelsen i Oslo (TAUS) 1971-76. I ettertid har han stilt opp sin egen bruk av makrosyntagmer (MS) til sammenligning med informantenes. Om resultatet av sammenligningen sier Jahr at det "ser ut til å være en slags mann-kvinneforskjell hos meg m.h.t. MS (flere til menn enn til kvinner) [...]" (Jahr 1979:263). En slik polarisering i språkbruken ville være uheldig for resultatet av undersøkelsen. Så langt det lar seg gjøre, må en derfor forsøke å unngå dette. Av de nevnte grunnene fant jeg det formålstjenlig å finne én eller flere andre personer til å lese inn setningene.

Talemålet i området jeg skulle undersøke, er til dels svært uensartet. Det er for eksempel store dialektale forskjeller fra Grimstad til Åmli, noe som medfører at jeg fant det metodisk mer tilfredsstillende å finne en innleser fra hvert av de aktuelle områdene til å lese inn setningene på kassett. Setningene burde leses inn på elevenes eget talemål slik at de ikke kom til å henge seg opp i forskjeller mellom dialektene generelt, forskjeller som er uvesentlige i denne sammenheng. Ved å la en person med deres eget talemål lese inn setningene, kunne jeg lettere få elevene til å rette fokus mot det undersøkelsen dreide seg om, nemlig DU-formen.

Jeg var selv til stede og ga rettledninger da setningene ble lest inn. Innleserne hadde på forhånd fått setningene slik at de kunne se over dem og eventuelt øve seg litt. Innspillingen gikk derfor lett. Personen fikk beskjed om å lese setningen inn på sitt eget talemål. Alle de 23 setningene inneholder en DU-form, men DU-formens grammatiske distribusjon varierer likevel fra setning til setning. Ulike syntaktiske funksjoner er benyttet (predikativ, preposisjonsobjekt, direkte objekt og indirekte objekt). DU-formens plassering varierer, men alle setningene er lest inn med pronomenet trykksterkt. Hver av setningene ble lest inn to ganger med en liten pause imellom.

Under gjennomgangen i klasserommet fikk informantene høre opptaket av de 23 setningene. I gjennomgangen stoppet jeg bandet slik at de fikk den nødvendige betenkningstiden. På denne måten ble også all spoling og unødige avbrekk unngått.

På spørreskjemaet fikk informantene to alternativer. De krysset av for *Ja* hvis de mente språkbruken var lik deres egen og for *Nei* hvis de mente de ikke brukte DU-formen i slike sammenhenger. Dette ble gjort for hver setning. Elevene hørte for eksempel setningene "*e så DU i byen i går*", og krysset av for *Ja* hvis de ville brukt DU-formen i en slik sammenheng og for *Nei* hvis de mente den virket unaturlig.

Ved hjelp av tester som er innebygd i undersøkelsen ("stokking" og gjentakelser av samme spørsmål på andre steder i undersøkelsen), har jeg mulighet til å "avsløre" informanter som feilrapporterer. Som antatt viste underrapportering seg flere steder å være et vesentlig problem. Noen informanter svarte for eksempel negativt på spørsmål om de benyttet formen, men sa senere i undersøkelsen at de ble rettet på og fikk kommentarer på bruk. Noen prøvde også å legge av seg formen, gjerne med begrunnelser som "fordi det ikke høres normalt ut", eller "for ellers ler folk av deg". Slike informanter har jeg, ut ifra oppsatte regler, tolket som "sannsynlige DU-brukere". Som vi ser av diagrammet nedenfor, varierer antallet "sannsynlige DU-brukere" fra sted til sted.

Søylene har to fargenyanser. Bunnen av søylen viser den rapporterte DU-bruken, mens toppen av søylen viser den antatte underrapporteringen. Hele søylen samlet viser den antatte sannsynlige DU-bruken de ulike stedene. Underrapporteringen varierer sterkt. Risør, Tvedestrand og Froland har ikke underrapportering i det hele tatt, mens Grimstad og Åmli skiller seg ut med de høyeste verdiene i denne sammenhengen.

4 Resultater av undersøkelsen

4.1 Hvor finnes DU-formen og hvor utbredt er den i de ulike områdene?

På bakgrunn av den informasjonen jeg har fått i løpet av *Ringerunden*, er det nå mulig å tegne inn et område på kartet hvor DU-formen skal

Kartskisse over Aust-Agder. Den mørke streken markerer det området hvor DU-formen skal være i bruk. Utover dette har jeg bare kunnet finne spredte forekomster.

være i bruk. Jeg tar naturligvis forbehold om at all den informasjonen jeg har hentet inn, ikke lar seg etterprøve 100 %, og jeg kan ikke innestå for at informantenes utsagn er pålitelige i tilstrekkelig grad. Det jeg kan si, er at jeg har gjort en undersøkelse med et forholdsvis stort antall informanter der jeg stort sett kan registrere entydige resultater. I de tilfeller jeg fant grunn til å tvile på informantens utsagn, sjekket jeg opp med flere skoler i området, og jeg har prøvd å samkjøre utsagn fra samme områder etter beste evne.

Området som er merket av med den mørke streken på kartet viser hvor DU-formen skal være i bruk. Den er hovedsakelig rapportert i et område som strekker seg fra Gjerstad og Risør i øst til Lillesand i vest. Videre strekker den seg fra Birkenes til Froland og Åmli i innlandet. Utover dette har jeg bare kunnet finne spredte forekomster. Resultater av undersøkelsen gjør det også mulig å si noe om *hvor utbredt* formen er de ulike stedene. Det viser seg at områdene Tvedestrand, Moland og Froland har høyest utbredelse. Her er antall DU-brukere oppe i ca. 90 %. I kyst-byene Arendal og Grimstad og i Birkeland er formen godt utbredt. Antall DU-brukere ligger her på ca. 70 %. Lillesand og Risør kommer i kategorien hvor formen er middels utbredt. DU-bruken er på 48 % begge steder.

4.2 *Hvor gammel er DU-formen?*

Når det gjelder DU-formens alder, er det naturligvis ikke mulig å angi noe nøyaktig startpunkt for bruken. Det dreier seg her om dynamiske prosesser og flytende overganger. Likevel er det gjennom informasjon jeg har fått inn i løpet av undersøkelsen, mulig å antyde noe om formens alder. Det ser ut til at formen så langt ikke er registrert hos mennesker som er eldre enn om lag 60 år i dag. Sammen med en del muntlige utsagn jeg har fra folk i de ulike områdene, peker resultatene i retning av at formen kan være så gammel som drøye 60 år i områder der den er sterkest forankret. Dette gjelder hovedsakelig Tvedestrand.

I Arendal og Froland ble det rapportert at noen foreldre til informantene på 15 år skal ha formen. Disse foreldrene er antakelig for en stor del mellom 35 og 40 år, og om en antar at disse foreldrene

har hatt formen hele livet, kan det tyde på at formen i disse områdene er ca. 40 år. I Grimstad og Lillesand hadde et flertall av informantene hatt formen hele livet, men ytterst få foreldre hadde formen. Dette tyder på at formen må ha fått innpass i disse byene for om lag 20–30 år siden.

I de områdene hvor formen *ikke* ble så hyppig rapportert, svarte noen av informantene at de hadde fått formen nylig. Det ser altså ut til at språktrekket er noe nyere (10–20 år) i disse områdene (Birkeland og Risør) enn ellers. I Felle i Telemark er formen bare registrert hos barn i grunnskolen. Her er formen kanskje så ny som 5–10 år. Det vanlige var likevel at informantene svarte at de *alltid* hadde sagt DU. Informantene er 15 år, og formen må nok være minst så gammel i store deler av det undersøkte området.

4.3 Hvor oppstod DU-formen?

Et delmål med oppgaven er å finne ut noe om formens opphav, dvs. novasjonsområdet. Metodisk er dette komplisert fordi en er avhengig av informanter i aktuelle aldre og fra ulike steder som kan bekrefte bruk. Materialet jeg har å støtte meg til med tanke på å finne ut noe om formens opphav, er for en stor del av muntlig karakter. Siden DU-formen er et markert dialekttrekk som engasjerer folk, fikk jeg etter hvert noen innspill på utsagn som jeg kom med i programmet "Språkteigen" på P2 1.10.00. Disse utsagnene mener jeg det er relevant å trekke inn fordi de kan supplere resultatene fra undersøkelsen på en konstruktiv måte. En voksen mann henvendte seg til "Språkteigen" og sa at han kom

til Tvedestrand i 1947 som 12-åring, den gang Tvedestrand var et lite tettsted og ikke dagens storkommune. Jeg kom fra Tromøya ved Arendal, dvs. 2-3 mil lenger vestfra. Jeg husker at jeg da ble overrasket over at noen sa for eksempel hjem til du; det hadde jeg aldri hørt før. Jeg mener at ikke alle sa det, eventuelt ikke hele tiden.

Utsagnet mener jeg kan tolkes slik at formen var vanlig i Tvedestrand på et tidspunkt da den ikke var vanlig i Arendal eller på Tromøya. Altså ser formen ut til å være eldre lenger øst i fylket. Dette kan vi si fordi informanten la merke til formen som et spesielt trekk ved

dialekten i Tvedestrand da han kom som tilflytter 12 år gammel. Men formen ser likevel ikke ut til å ha vært så utbredt på dette tidspunktet at innflyttere, som denne informanten, tok opp trekket som en del av sin "nye" dialekt. For "hadde formen vært det vanligste eller allment i bruk, er det mulig jeg hadde tatt den opp selv, siden jeg stort sett overtok dialekten i Tvedestrand som faktisk er nokså forskjellig fra den i Arendal", uttaler informanten. Det kan altså se ut til at formen fantes i Tvedestrand på slutten av 40-tallet, men at den da ikke var hyppig i bruk.

Informanten legger videre vekt på at det Tvedestrand han omtaler, ikke er dagens Tvedestrand, men nærmest bare selve stranda, det lille ladestedet, og han mener videre "at denne du-formen ikke ble brukt utenfor Tvedestrand (fortsatt ladestedet) mot sjøsiden, som Dypvåg, Gjerstad og øyene som sendte barna til skolen i Tvedestrand".

Den 8. oktober fikk jeg en hyggelig e-post fra en interessert leser av et innslag om DU-formen i *Fædrelandsvennen* 5.10.00. Informanten, en mannlig 50-åring fra Lillesand, ville gjerne fortelle om sitt møte med DU-formen. Han meddelte at han første gang hørte DU-formen i bruk "i begynnelsen av 60-årene. Vil anslå det var i 1962 eller 1963", og om formens opphavsmann sier han videre at det "var en gutt som var like gammel som jeg og som flyttet til nabolaget mitt sammen med foreldrene og en yngre bror. De kom fra Borøy ved Tvedestrand". Utsagnet til denne informanten peker også i retning av Tvedestrand som mulig novasjonsområde.

Også andre mennesker jeg har vært i kontakt med, har familie eller venner de mener hadde formen på et gitt tidspunkt. En 62 år gammel lærer fra Tvedestrand sier at han nesten aldri hørte formen i sin barndom. Dette må tyde på at formen har vært der, men at den ikke var spesielt utbredt på dette tidspunktet. Et gjennomgående trekk er at mange forteller om at de kjenner folk på opp til 60 år, som informanten ovenfor, som hadde formen da de var unge. Disse menneskene kommer utelukkende fra Tvedestrand. Når flere utsagn, som er helt uavhengige av hverandre, går i samme retning, mener jeg informantenes utsagn er å regne som pålitelige. Jeg velger derfor å stole på disse informantene og foreløpig sette Tvedestrand som et mulig novasjonsområde.

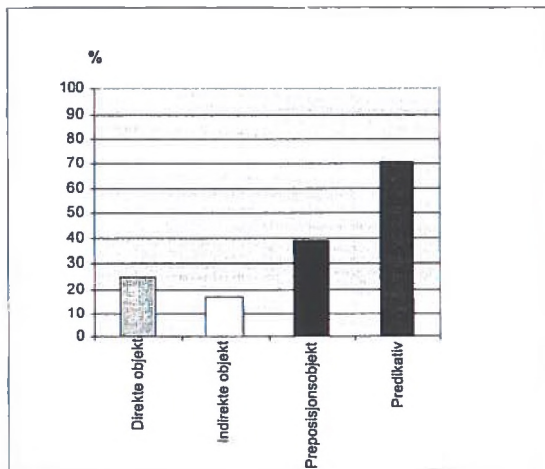
En annen mulighet jeg har til å finne ut noe om formens opphav, er å se på fødested og dialektbakgrunn til de voksne informantene som rapporteres å ha formen. Hvis det viser seg at mange kommer fra samme område, kan dette tolkes i retning av at formen har sitt utgangspunkt her. Informantene skulle svare på om foreldrene hadde formen. I de tilfellene der informantene rapporterte at foreldrene hadde DU-formen, systematiserte jeg foreldrene etter fødested og dialektbakgrunn. Svært mange av foreldrene som skal ha formen, kommer fra Tvedestrand, noe som peker i retning av at dette er novasjonsområdet til DU-formen.

4.4 *Hvor utbredt er DU-formen under ulike grammatiske og syntaktiske forhold?*

Ovenfor så vi at DU-formen brukes i et stort geografisk område i Aust-Agder, og at bruken varierer i ulike deler av dette området. I noen områder var bruken utbredt blant informantene, mens informanter fra andre områder ikke rapporterte om like høy utbredelse av formen. Jeg finner videre grunn til å tro at formen ikke bare geografisk, men også grammatisk kan ha ulik grad av utbredelse, dvs. at den kanskje ikke er like vanlig under alle grammatiske forhold eller i alle syntaktiske funksjoner ved de ulike stedene. Med bakgrunn i egne observasjoner i området og samtaler med informanter fra det aktuelle området, mener jeg å ha grunnlag nok for en slik antakelse. Ei jente fra Lillesand sier at hun ikke alltid bruker formen, men at det "varierer med hvilken sammenheng og setning du bruker det". Med *sammenheng* mener hun antakelig kontekst, men med *setning* er det antakelig syntaktisk funksjon hun tenker på – hvilke språklige forhold som omgir DU-formen. Britta Eklund fant i 1978 at informantene hennes fra undersøkelsen i Nord-Sverige "skulla vara mera benägna att använda subjektformerna i objektsställning än i ställning efter preposisjon" (Eklund 1978:15). Det er altså grunn til å tro at DU-formens realisering også i Aust-Agder kan variere med syntaktisk funksjon.

I det følgende skal vi se på det kvantitative resultatet av den syntaktiske undersøkelsen. Her presenteres en samlet oversikt over alle realiserte DU-former for hver av de syntaktiske funksjonene

direkte objekt, indirekte objekt, preposisjonsobjekt og predikativ. Slik vil for eksempel søylen for direkte objekt i diagrammet nedenfor vise i prosent hvor mange av det totale antall informanter i undersøkelsen som ville realisere DU-formen i setninger der formens syntaktiske funksjon er nettopp direkte objekt. Mønsteret gjentas for de syntaktiske funksjonene indirekte objekt, preposisjonsobjekt og predikativ.

Diagrammet viser i prosent bruk av DU-formen i ulike syntaktiske funksjoner i Aust-Agder.

Diagrammet viser at DU-formen realiseres i alle de avhengige posisjonene, men i ulik grad. (Jeg vil minne om at antall informanter ikke er svært høyt (44) og at det derfor ikke lar seg gjøre å antyde noe annet enn tendenser.).

DU-formen ser i Aust-Agder ut til å være svært utbredt i predikativ stilling (71 %), godt utbredt også i preposisjonsobjekt (39 %), mens frekvensen for direkte objekt (25 %) og indirekte objekt (18 %) ser ut til å ligge noe lavere.

Tallene viser den totale DU-bruken i hele området jeg undersøkte, og gir slik et oversiktsbilde over hvordan formen realiseres grammatisk, men hvorvidt dette på en grundig nok måte gjenspeiler det enkelte stedets DU-bruk, er usikkert. Jeg mener det er nødvendig å se på hvordan formen realiseres ved hvert av stedene i

undersøkelsen, for slik å kunne gi et bedre bilde av den grammatiske utbredelsen formen har. Store avvik kan nemlig skjule seg bak "samlesøylen", men i denne artikkelen går jeg av plasshensyn ikke nærmere inn på dette.

Av resultatene av undersøkelsen kommer det fram at noen setninger der DU-formen stod som direkte objekt, hadde svært høy utbredelse av formen, mens andre setninger der DU-formen stod i samme syntaktiske funksjon, ikke hadde like høy utbredelse. Dette gjelder blant annet setningene "*e så DU i byen i går*", og "*mi så DU løpe etter bussen i da tidlig*"⁶. Forklaringene på denne høye utbredelsen av DU-formen i noen bestemte setninger ble det derfor nødvendig å søke i andre forhold enn kun syntaktisk funksjon. Setningene er utsagnsetninger der pronomenet er plassert i midtfeltet, og dette viser seg å være en særlig gunstig plassering med tanke på distribusjon av DU-formen. Andelen informanter som sier de bruker formen i disse setningene, er nemlig langt høyere enn hva tilfellet er ved mange av de andre eksempelsetningene. Derfor mener jeg vi må se distribusjonen av DU-formen også i forhold til trykkforhold, type setning og plassering i denne. Det synes som om de beste syntaktiske omgivelsene en DU-form kan få, er i trykksterk posisjon i midtfeltet i en utsagnsetning eller i slutfeltet i et spørsmål. Setningene "*e så DU i byen i går*" og "*kan e kjøre me DU?*" er eksempler på dette. I slutfeltet i utsagnsetninger er formen ikke vanlig (jf. setningen "*e kan kjøpe den av DU*").

Eksempelsetningene "*kan e kjøre me DU?*" og "*ska mi gå jem te DU?*" har en høy bruksandel DU, mens de parallelle setningene som inneholder *samme preposisjon*, har en lavere andel bruk av DU (jf. setningene "*det va koselig å snakke me DU*" og "*e kammår te DU i ettårmiddag*"). Dette resultatet underbygger påstanden om at

⁶ Når det gjelder setningen "*mi så DU løpe etter bussen i da tidlig*", kan et annet forhold virke inn. Her står pronomenet i kombinasjon med en objekts-infinitiv. Setningsleddet kan også lett skrives om til en leddsetning hvor objektet (DU) vil fungere som subjekt: "Jeg så at du løp etter bussen i dag tidlig". Antakelig er det en slik innebygd intuisjon informantene har hatt når de har svart som vist ovenfor. Konstruksjonen er nemlig ikke spesielt vanlig i språket, særlig ikke blant unge språkbrukere.

spørreintonasjon med trykk på pronomenet virker spesielt gunstig for distribusjon av DU-formen (jf. ovenfor).

En annen tendens i materialet er at DU-bruk i setningen "*DU så e i byen i går*" har en enda høyere grad av utbredelse enn i setningen "*e så DU i byen i går*". Årsaken her mener jeg må søkes i *plasseringen* objektet har. Det viser seg nemlig at andelen DU-former realisert som direkte objekt, er høyere hvis pronomenet står initialt, trykksterkt eller emfatisk. Dette kan knyttes til en tanke om at leddet oppfattes som subjekt, og den tradisjonelle subjektsformen er som kjent *du*. Vi vet at ordstillingen tar over som markør for type setningsledd hvis kasus forsvinner. Informasjonsstrukturen i setningen, dvs. ordstilling, synes også å ha noe å si for realisering av formen.

Når det gjelder de indirekte objektene, var andelen bruk av DU-former jevnt over lavere enn ved de øvrige syntaktiske funksjonene. Likevel peker én setning seg ut med en høyere andel DU-former enn de andre indirekte objektene. Denne setningen ("*han spurte DU om veien til nærmeste postkontor*") har også pronomenet plassert i midtfeltet. Slik kunne en kanskje tenke seg at det kun er plassering i setningen og trykkforhold som avgjør hvorvidt DU-formen blir realisert eller ei. Men nå er det tilfellet at også andre utsagnssetninger der DU-formen står som indirekte objekt, har pronomenet plassert i midtfeltet. Det at formen likevel ikke realiseres i like høy grad i disse setningene (for eksempel i setningen "*e fortalte DU om festen*"), mener jeg må ses i sammenheng med den syntaktiske funksjonen indirekte objekt. Formen er minst vanlig i denne posisjonen.

I tillegg til dette kan det se ut til at *setningens meningsinnhold* kan ha en viss betydning for realisering av formen. Da jeg gjorde opptak av spontan tale, fikk jeg kun to DU-former. Én av disse ble realisert i setningen "*Erik, Erik e ve rane DU*". Det interessante er at det i materialet for øvrig finnes en annen setning, hvor den tradisjonelle formen DÆ ble realisert. Setningen lød: "*Tenk hvis noen raner DÆ!*". Dette mener jeg kan tyde på at der pronomenet viser til en bestemt person, får det trykk, og den "nye" DU-formen realiseres (jf. ovenfor. Informanten vil rane nettopp Erik.) Brukes setningen derimot med et mer allmenngyldig innhold, blir altså den tradisjonelle formen DÆ beholdt (jf. ovenfor. Tenk hvis noen skulle komme til å rane deg). Dette styrker en forklaring Arne Torp har om at realisering av formen

kan knyttes til trykkforhold i setningen (jf. Torp 1993:5). Realisering av DU-formen skjer i et komplekst samspill mellom syntaktisk funksjon, trykkforhold, type setning og plassering i denne.

Tendensene som finnes i den grammatiske distribusjonen av formen er relativt ensartete over hele området. Det ser likevel ut til at andelen DU-brukere som ville brukt formen i de ulike syntaktiske funksjonene, samvarierer med andelen DU-brukere totalt i dette geografiske området. Flere språkbrukere ville brukt formen i ulike syntaktiske funksjoner der den er godt forankret enn der den ikke har et slikt rotfeste. Disse resultatene gjør det mulig å si noe om hvordan denne språklige endringen skjer.

4.4.1 Hvordan skjer denne språklige endringen?

Det kan se ut til at steder der formen ikke er svært utbredt geografisk, hovedsakelig har formen realisert i predikativ, preposisjonsobjekt og direkte objekt, mens steder hvor formen er godt utbredt også har formen realisert i indirekte objekt. Tendensen dette gjenspeiler, er at formen senest får innpass i indirekte objekt.

Når det samme mønsteret gjentar seg over hele området jeg undersøkte, mener jeg det er en så klar tendens at en må kunne anta at formen først har fått innpass der den har høyest bruksfrekvens, mens den senest har fått innpass der den ikke er så utbredt grammatisk sett. DU-formens "livsløp" ser da ut til å ha begynt i predikativ stilling for så å gå videre til preposisjonsobjekt og direkte objekt og senest til indirekte objekt (jf. diagrammet ovenfor). Dette mener jeg gjenspeiler en tanke om at språkendringer ikke skjer "over natta" eller på et bestemt tidspunkt, men at det dreier seg om dynamiske prosesser og flytende overganger. Ord-for-ord teorien som tidligere har vært brukt til å forklare språklig endring (f. eks. hvordan *p*, *t*, *k* gradvis har tatt over for *b*, *d*, *g*), kunne kanskje utvides til å bli en forklaringsmodell der DU-formen får innpass i syntaktisk funksjon etter syntaktisk funksjon.

4.5 Hvordan er folks holdninger til DU-formen?

Min far som var fra Østlandet, ble helt rasende når vi sa 'ska mi gå hjem til du?' Han syntes det var en skrekkelig språkbruk. (Agderposten, 22.12.92)

Utsagnet kommer fra en person som ytret seg om formen i *Agderposten* 22.12.92. Personen hadde selv formen og opplevde å få sterke reaksjoner på bruken. Denne personen er nok ikke alene om å oppleve dette. Mange har sterke motforestillinger mot formen og folk som bruker den. Bruken kan få adrenalinet til å stige og negative utsagn til å hagle. Ofte stemples språkbrukere med DU-formen som lite språkbevisste – ja, til og med som lite intelligente. Utsagnet fra en lærer kan være en tankevekker i så måte. Han uttalte følgende:

Sønnen min sier det au, det er rart det der - han er skarp au se'du (Lærer)

Mønsteret vi kan lese ut fra resultatene som framkom i undersøkelsen, er at det er flest informanter som får kommentarer og blir rettet på i Grimstad, mens andelen er høy også i Arendal og Risør. I områdene Froland, Åmli og Tvedestrand finner vi den laveste andelen retting. En nærliggende tanke blir at retting er hyppigere i de områdene der formen ikke er så godt innarbeidet, og at det i områder med mye bruk av DU, foregår mindre retting. Informantene fikk spørsmålet "Prøver du å legge av deg formen" og "Unngår du formen i samtale med enkelte mennesker?". Ei jente i Birkeland meddelte stolt at hun snart hadde sluttet å bruke DU-formen. "Jeg har snart lagt det av meg nå. Jeg sier mest DÆ nå!" lyder utsagnet hennes. Det ser ut til at DU-bruk er noe en må bli kvitt, noe en kan være stolt av å ha klart å løsrive seg fra. Jeg stilte informantene dette spørsmålet for å finne ut noe om hvor dyptgripende ulike holdninger til formen er, og for å se hva informantene selv mener om formen. Mye kan komme fram i begrunnelser for hvorfor de vil kvitte seg med uttrykksmåten.

Resultatene viser tendenser til at informantene er klar over at formen ikke er akseptert av alle, og at de risikerer å få kommentarer om de bruker den. Derfor unngår de den i bestemte situasjoner, men de vil ikke gi helt slipp på den. De har altså en bevisst bruk av DU, kanskje kan vi si at bruken er situasjonsbestemt. Informantene bruker eller lar være å bruke formen alt etter hvem de samtaler med, noe som kan vitne om mye nedsettende holdninger til formen.

Det er også interessant å se om informantenes egne holdninger til DU-formen i vesentlig grad avviker fra holdninger som kommer

indirekte til uttrykk gjennom spørsmål om de f.eks. vil legge av seg formen. Informantene ble spurt hva de syntes om formen, og resultatene viste at det i Arendal er flest informanter som ikke liker DU-formen. De synes den er 'rar'. De mest negative holdningene finner vi altså i Arendal. I Risør er det også mange som ikke liker formen, men av disse er det likevel mange som mener formen er naturlig. Det er forholdsvis overraskende at 52 % av informantene i Risør og 61 % av informantene i Birkeland mener formen er naturlig, fordi det nettopp i disse områdene er lavest bruk av formen. Selv om formen ikke er hyppig, synes informantene at det er naturlig. Dette kan vitne om mye positive holdninger i området, men det kan også være et tegn på likegyldighet. Kanskje har informantene krysset av for de mest nøytrale alternativene, de mest positivt ladde svarene hvis de ikke har noen bestemt formening om emnet. Dette vil slå ut i retning av at det ser ut til å være positive holdninger til formen i dette området, mens det i virkeligheten kanskje er lite refleksjon som ligger bak svarene.

I Tvedestrand, Moland og Froland er det flest informanter som mener formen er 'naturlig' og som mener det er 'greit' at den finnes i muntlig språkbruk. I Moland er det 69 % som mener formen er vanlig. Svarprosenten kommer opp i 100 % i Tvedestrand. Dette er ikke et overraskende resultat fordi vi tidligere har kunnet antyde dette som kjerneområdet for utbredelsen av formen. Det er ventet at informanter fra et område der formen ser ut til å være svært utbredt, mener den er naturlig. Disse resultatene bekrefter også tidligere antakelser om at dette kan være kjerneområdet for utbredelsen. I et område der formen ikke er så vanlig, ville en kunne vente seg mer negative holdninger og en tanke om at dette ikke er naturlig språkbruk. Det ukjente og nye virker ikke naturlig.

Ellers er det et gjennomgående trekk at meningene om formen er mer delte i de områdene som har middels utbredelse av formen. Der formen ser ut til å være på frammarsj, er resultatene altså ikke så entydige som i områder der formen enten synes svært utbredt eller svært sjelden. I disse områdene finner vi en sterkere polarisering når det gjelder meningene om formen.

Grimstad har et noe spesielt mønster. Underrapporteringen var høy her. En kunne registrere mye irrettesettelser, og mange

informanter ytret ønske om å unngå formen i samtale med enkelte mennesker. Men av informantenes meninger om formen går det fram at et flertall mener den er 'naturlig' og at det er 'greit' at den finnes i muntlig språkbruk. På spørsmål om hva informantene på 15 år selv mener om formen, ser det ut til å herske positive holdninger til DU-formen. Informantene uttrykker seg ikke fordomsfullt overfor bruk av DU. Dette stemmer ikke godt overens med bildet en kunne danne seg av lærernes holdninger til formen. Disse rettet mye, og ga kommentarer. Inntrykket jeg fikk under feltarbeidet og utsagn som kommer fra lærere, gir uttrykk for mer negative holdninger til formen. Det ser altså ut til at lærernes meninger og holdninger gjør sitt til at informantene ikke bruker formen i så stor grad i Grimstad (og til dels i Arendal) som de gjør andre steder. Holdninger av negativ art kan altså føre til at formen ikke ser ut til å være så utbredt i enkelte områder som i andre. I sin ytterste konsekvens vil slike negative holdninger kunne føre til at trekket blir trengt tilbake. Fordi informantene opplever å bli irettesatt når de bruker formen, prøver de å legge av seg formen eller unngå den i samtale med disse menneskene. De mest positive holdningene til formen finner vi i kjerneområdet for bruken. Her rettes det nesten ikke, her synes informantene det er helt naturlig å snakke slik. Kommentarer av negativ art er ikke hyppige i dette området.

I undersøkelsen ønsket jeg også å finne ut hvordan holdningene var blant informanter som selv *ikke* bruker DU-formen. Hvordan ser de på medelever som har formen? To spørsmål i undersøkelsen gjaldt bare disse informantene. I hele området var holdningene til DU-formen overveiende positive blant informanter som selv ikke brukte den.

Generelt kan vi si at det hersker mange negative holdninger til formen. Både blant voksne og unge språkbrukere er det vanlig med negative kommentarer omkring formen. Det er naturligvis vanskelig å tillegge noen spesielle holdninger eller trekke konklusjoner omkring holdninger. Det er ikke slik at det er et enten-eller-forhold, at en enten er negativ eller positiv til bruk av DU som avhengig form i 2. person entall. Snarere har vi å gjøre med størrelser en ikke kan veie eller måle. Det er snakk om forhold som glir inn i hverandre og som ikke er så ensartede som denne framstillingen kan gi inntrykk

av. Likevel mener jeg det er forsvarlig å si noe om holdninger til DU-formen i Aust-Agder fordi tendensene i resultatene av undersøkelsen så klart peker i samme retning. Det viser seg nemlig at Arendal og Grimstad framstår som områder der de negative holdningene stikker dyppest. Ser en på hele materialet samlet, er det gjennomgående disse to kystbyene som framviser de sterkeste holdningene mot DU-formen. Her rettes det mest, flest unngår formen i kontakt med mennesker fra andre steder, og flest informanter synes formen er 'stygg' og 'rar'. Tilleggs kommentarer av typen at DU-brukere er "håpløse", "harry", eller "mongo" er også hyppigere i de nevnte byene. I Froland, Åmli og Tvedestrand finner vi mer positive holdninger. Informantene her blir sjelden rettet på, unngår heller ikke formen og synes selv den er 'naturlig'.

Ellers er det verdt å legge merke til at det i hele området som ble undersøkt, er vanlig å snakke om det nye språktrekket ut fra en *sykdomsterminologi*. En snakker om "smitte", "infeksjoner" og det å være "angrepet". Et område kan være "sterkt angrepet" eller "bare så vidt smittet". Dattera til en lærer i Åmli "var ille", og det ble i Evje opplyst at de nok var i "inkubasjonstida". Ei dame fra Froland hadde bodd borte en årrekke, og da hun vendte tilbake til området, oppdaget hun til sin store overraskelse at hele området var "infisert". Også noen av de unge informantene mine sier at det å bruke DU-formen, er å betrakte som en sykdom.

De mest positive holdningene til DU-formen er å finne i områder der formen synes godt forankret, mens vi finner de mest negative holdningene der hvor formen er av nyere dato.

5 Avslutning

DU-formen er en språkending folk har sterke meninger om, og motstanden mot formen og folk som bruker den, er massiv. En ser på bruken som en sykdom, en pest og en plage det gjelder å bli kvitt fortest mulig. Til tross for denne sterke motstanden og på tross av at trekket heller ikke har støtte i noen av skriftmålene våre, tyder mye likevel på at det vinner innpass og spres.

Litteratur

- Aasen, Ivar (1850): *Ordbog over det norske Folkesprog*. Ny utgåve ved Kristoffer Kruken og Terje Aarset (2000). Oslo: Det Norske Samlaget.
- Bjørkum, Andreas (1974): *Generasjonsskilnader i indresognsmål. Talemålet i industribygdi Årdal og dei fire næraste jordbruksbygdene*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Brodersen, Benedikte (2000): "Det kvalitative telefoninterview og andre interviewmetoder i sociolingvistikken". I: *Målbryting 4/2000* (s. 89–115) Bergen: Universitetet i Bergen.
- Eklund, Britta (1978): *Stadmål i övre Norrland. Jag såg han och Han såg jag. Något om subjeksformar av personliga pronomen på objektsplats hos skolungdomar i Västerbotten*. Umeå: Universitetet.
- Faarlund, Jan Terje m.fl. (1997): *Norsk referansegrammatikk*. Oslo: Kunnskapsforlaget.
- Grønmo, Sigmund (1982): "Forholdet mellom kvalitative og kvantitative metoder i samfunnsforskningen." I: H. Holter og R. Kalleberg (red.): *Kvalitative metoder i samfunnsforskningen*. (s. 94–123) Oslo: Universitetsforlaget.
- Haugsgjerd, Magne Inge (1974): *Snartemomålet. Eit vest-egdsk bygdemål og nyare utviklingsdrag i stasjonsområdet*. Bergen: Universitet i Bergen.
- Jahr, Ernst Håkon (1979): "Er det sånn jeg snakker? En ikke-intuitiv rapport om min egen syntaks i intervjuer med ulike grupper av språkbrukere fra Oslo." I: Kleiven (red.): *Språk og samfunn*. (s. 122–137) Oslo: Pax.
- Kristoffersen, Gjert (1997): "'Det va'kje no vanskli å snakke med du'. Litt om trykksterke og trykksvake pronomen i Arendal". I: J. Bondevik, G. Kristoffersen, O. Nes, H. Sandøy (red.): *Språket er målet. Festskrift til Egil Pettersen på 75-årsdagen 4. mars 1997*. Bergen: Alma mater.
- Larsen, Hans Olav E. (1991): "Finnes det dialektologi uten statistikk?" I: *Danske folkemål, bind 33. 4. Nordiske Dialektologkonferens*. Askov Høiskole 12. – 16. august 1990. Konferensforedrag. Institutt for dansk dialektforskning: C. A. Reitzels Forlag.
- Omdal, Helge (1985): "Informantene – er de til å stole på?" I: *Papers from the eighth Scandinavian Conference of Linguistics*. (s. 220–237) København: Københavns Universitet.
- Papazian, Eric (1987): "Bymåla og utviklingstendensene i norsk talemål i dag". I: *Språklig samling nr. 3/87*, (s. 10-18) Oslo: Landslaget for språklig samling.
- Skjekkeland, Martin (1999): "Agder – ein region mellom Aust og Vest. Kva skjer med talemålet i området?" I: *Målbryting. 2/99*. (s. 76–97) Bergen: Universitetet i Bergen.

-
- Syvertsen, Ole Bernt (1977): "Egdemål" I: A. Kristiansen (red.): *Agder*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag.
- Torp, Arne (1980): "Samanheng mellom fonologi og morfologi i lys av tri dømme fra norske dialektar". I: *Maal og Minne 1980*. (s. 181–192) Oslo: Det Norske Samlaget.
- Torp, Arne (1986): *Landvikmålet. Eit norsk skagerakmål*. Grimstad: Landvik historielag.
- Torp, Arne (1990): "Sørlandet". I: Ernst Håkon Jahr (red.): *Den store dialektboka*. (s. 29–43) Oslo: Novus.
- Torp, Arne (1993): "Epilog om de og dem". *Språknytt* 2/93.

Konsmo – Ei bygd mellom kyst og innland

Rapport frå ei gransking av ungdomsspråket – refleksjonar kring språknormomgrepet

Av Reidar Ågedal

1 Innleiing

Denne artikkelen er skriven på bakgrunn av dei resultatata eg har henta inn under hovudfagsarbeidet mitt med talemålet i Konsmo i Vest-Agder. I artikkelen har eg lagt vekt på å syne utviklinga ved å presentere ulike *språklege strategival*. Siste del av artikkelen er for det meste via teoretiske refleksjonar kring dei språklege resultatata i granskinga, mellom anna sett i ljøs av TEIN sitt fokus på regionalisering.

2 Bygda Konsmo

2.1 Administrative, politiske og topografiske tilhøve

Som mange andre hovudfagsstudentar har eg valt heimbygda mi som studieobjekt. Det geografiske utgangspunktet for granskinga er derfor dei områda som i dag utgjer Konsmo skule- og kyrkjjesokn i Audnedal kommune. Audnedal ligg i dei midtre delane av indre Vest-Agder og grensar i nord til Åseral og Evje og Hornnes, i aust til Marnardal, i sør til Lindesnes og i vest til Lyngdal og Hægebostad. Kommunen femnar i dag om den øvre delen av *Audnedalen*, og går i nord heilt

Målbryting 5 (2001): 235–253

<https://doi.org/10.7557/17.4770>

CC BY 4.0

over i Manddalen.

Den nye storkommunen blei oppretta 1.1. 1964, etter ei samanslåing av dei gamle herada Grindheim og Konsmo, og eit par krinsar i gamle Bjelland herad. Desse områda blir i dag i dei fleste samanhengar rekna inn under Konsmo. Fram til 1910 utgjorde Konsmo saman med nabobygda i sør, Vigmostad, *Nordre Undals kommune*. I perioden 1911 til 1964 var Konsmo altså eigen kommune (Gislefoss 1957:278).

Dei administrative grensene i denne delen av Agder har vore særskilte kontroversielle. Audnedal blei tidleg landskjend for den bitre striden mellom bygdesentra Konsmo og Byremo. Kommunen har fleire gonger blitt peikt på som det mest stormfulle av Schei-komiteen sine mange mislukka tvangsekteskap mellom jamstore bygder. Sidan tidleg på 1970-talet har mest eit kvart større offentleg utbyggingsprosjekt resultert i steile frontar, politisk taktikkeri og beiske personåtak. Denne polariseringa mellom sør og nord har nok verka konserverande på det særskilte med kvar av bygdene. Få vil tale om seg sjølv som "audnedølar". Det er om ein kjem frå Konsmo eller Byremo som har noko å seie. Til no har også det sosiale livet, til dømes det som kjem til uttrykk i lags- og organisasjonsarbeid, vore knytt til kvar av bygdene. Organisasjonar med "Audnedal" i namnet finn ein knapt andre stader enn i politikken, og her ofte som dekknamn for endå smalare interesser. Audnedal Senterparti er til dømes eit reint "konsmoparti", medan Audnedal Arbeidarparti stort sett har sine folk i øvre delar av kommunen. Her har dei i tillegg møtt konkurranse frå "Bygdelista for Øvre Audnedal".

Mykje tyder likevel på at bygdestriden engasjerer mindre no enn han gjorde før. Særleg gjeld dette hos ungdom. Ungdomsskulen og den vidaregåande skulen på Byremo tek imot elevar frå heile kommunen, i tillegg til dei frå grannekommunane. Dette har nok fremja både toleranse og samkvem. Ungdom er heller ikkje så knytt til dei tradisjonelle mønstra i heimemiljøet. Globale fenomen fengjer ofte meir enn lokale. Mange eg har tala med, gjev uttrykk for at "folk flest" ønskjer fredelegare tilhøve, men at "ekstremistar" på kvar side har gjort sitt til å halde striden oppe. Desse ekstremistane ser òg ut til å ha hatt ein hang etter å ta på seg politiske verv og "skvise" ut meir moderate krefter.

Ytterlegare kommunesamanslåingar i regionen har vore drøfta med jamne mellomrom, dei siste par tiåra. Både storkommune i Indre Vest-Agder med Byremo som sentrum og samanslåing med Lindesnes i sør, er blitt lanserte som framtidige løysingar. Det er ikkje vanskeleg å skjønne at slike framstøyt har blitt oppfatta som partsinnlegg i bygdestriden. Lite truleg er det derfor at me vil få noko endring av kommunestrukturen i dette området før eventuelt sentrale krefter måtte presse dei fram.

Avstanden frå Konsmo til kystområda (Lindesnes–Mandal) er om lag 4 mil, medan avstanden til fylkeshovudstaden Kristiansand er på 5–6 mil. Tradisjonelt har Konsmo og Audnedalen vore knytt til Mandal by i regionsamanheng (mellom anna i samband med interkommunalt samarbeid). Dei seinare tiåra har likevel Kristiansand teke over fleire og fleire av senterfunksjonane. Særleg gjeld dette dei som har med handel å gjere.

Den demografiske utviklinga på Agder er for tida kjenneteikna av ein sterk konsentrasjon av folk og arbeidsplassar i kystområda frå Søgne og austetter. Dette fenomenet er blitt døypt *Agderbyen*. Dei indre og vestlege stroka av Agder opplever på same tid ein nullvekst eller tilbakegang i folketalet.

2.2 Nærings- og folkeliv

Mykje av 1900-talet har òg i Audnedalen vore prega av overgangen frå primær- til sekundær og tertiærnæringer. Anleggsarbeidet i samband med bygginga av Sørlandsbanen gjennom bygda på 1930-talet, markerte på mange måtar starten på den nye tida. Me fekk tilflytting frå andre landsdelar, og med dette fekk nye livs- og yrkesformer innpass i det tradisjonsbundne bondesamfunnet.

Oppstarten av ferdighusfabrikken *Superkonstruksjon* tidleg på 60-talet er nok den einskildhendinga som i etterkrigstida har hatt mest å seie for bygda. Truleg var fabrikken den fyrste av sitt slag i Noreg. Verksemda her voks seg større og større for kvart år, fram til ein dundrande konkurs i mai 1978. Omsetninga låg dette året an til å bli på nærare 100 millionar 1978-kroner. Etter konkursen blei *Konsmo Fabrikker AS* oppretta. Denne fungerer i dag som hjørnesteinsbedrift i kommunen, med om lag 140 tilsette. Treforedling kan elles òg vere

eit tenleg stikkord for næringsstrukturen i Audnedal. Me finn mellom anna fleire mindre sagbruk. Likevel speler framleis primærnæringane jord- og skogbruk ei viktig rolle. Talet på årsverk her er sett til å vere 125 i ein kommune med drygt 1500 innbyggjarar.

3 Ungdomsspråket

3.1 Om språklege strategiar

Eg vil under pkt. 3.2 gje døme på kvalitative portrett av tre av dei unge informantane i granskinga. Dette er ein "alternativ" måte å kaste ljøs over tilhøvet mellom språk, samfunn og einskildindivid. Eg har her lagt vekt på å syne ulike *språklege strategiar* (jf. til dømes Mæhlum 1992) som informantane nyttar seg av, og eg prøver å sjå desse i høve til sosial bakgrunn, haldningar og interesser som dei har gjeve uttrykk for i den kvalitative delen av intervjuet eg gjorde med dei under feltarbeidet.

På grunnlag av desse språklege strategiane har eg gruppert informantane i tre kategoriar: "dei modernisert konservative", "dei sentrumsorienterte" og "dei kystmålsnære". Informantane som nyttar den modernisert konservative strategien er dei som ligg nærast det tradisjonelle målet på staden, medan dei kystmålsnære er dei informantane som ligg lengst unna det gamle konsmomålet. Sentrumsstrategien representerer eit mål som ligg ein stad midt mellom desse to strategiane. Eg har funne at dette gjeld majoriteten av informantane. I denne artikkelen gjev eg eitt døme på kvar av strategiane.

3.2 Tre språklege strategiar mellom ungdom i Konsmo

3.2.1 Den modernisert konservative strategien

”Gunnleik”

Informanten Gunnleik er henta frå dei delane av bygda som tidlegare låg i Bjelland (jf. pkt. 2.1). Han er 21 år og har vakse opp på gard i eit område som altså ligg eit godt stykke utanfor sentrum. Foreldra er båe frå bygda. Faren har delvis vakse opp på garden, medan mora kjem frå ein gard lenger sør i Konsmo. Foreldra har høgare utdanning, men er òg engasjerte i arbeid på garden. Gunnleik har dei siste to åra budd i Oslo der han har gjennomført militærtjeneste og studert ved Universitetet.

I haldningsundersøkinga gjev Gunnleik uttrykk for at han framleis har sterke band til heimbygda. Han reiser ofte heim i helgene og har fleire av venene sine her. Som mellombels hovudstadsinnbyggjar har han ein del tankar om tilhøvet mellom by- og bygdekultur. Mellom anna meiner han det er lettare å vere *individualist* i ein by. Det som er negativt med bygdemiljøet, er mangelen på valfridom. Sjølv reknar han seg for å vere mykje oppteken av ”moderne” fenomen.

Han har etter det han seier sjølv, «ei relativt medvite haldning» til eigen dialektbruk. Dette inneber likevel ikkje at han aldri forandrar noko på talemålet. Særleg kan han kome til å leggje om på einskildord når han talar med menneske i Oslo. Truleg har òg dialekten hans endra seg noko opp gjennom livet, og han dreg fram ein del einskildord som døme på dette. Samla sett seier han likevel at talemålet utgjer ein viktig del av eigen identitet.

I den språklege undersøkinga oppnår han ein poengskåre på 41 av 61. Dette gjev eit gjennomsnitt på 67 % eldre språkformer. Gunnleik har eit språk der *-a* står i infinitivsendingar og fleirtal av hankjønnsord. Dette gjeld òg endinga i eit hokjønnsord som fleire *stillinga*. Han har i tillegg halde på fullvokalen *-a* i gradbøyinga av adjektiv, og seier til dømes *høgast*. I verbet *å gjer* av *å gjere* er likevel infinitivsendinga apokoptert bort. Dette vokalbortfallet ser ut til å vere vanleg hos dei yngre i bygda. I meir moderne yngre mål vil forma *å gjør* vere vanlegast. Det er i Gunnleik sitt språk ikkje

samanfall mellom bunden form fleirtal av hokjønn og hankjønn. Dette samanfallet finst i det meir moderne målet mellom dei yngste informantane. Gunnleik nyttar altså framleis former som *alle jenten* og *alle skiven*.

Dei norrøne vokalane står ved lag i ord som *flæum*, *hæust* og *fræus* (v.). Det finst berre eit døme på avvik frå dette i talemålet til Gunnleik, nemleg uttalen *brøyd* (pret.) av *å bryte*. Når det gjeld diftongeringa av dei norrøne lange vokalane som finst i det tradisjonelle målet, er det ikkje spor av dette hos Gunnleik. Han har ein "normalisert" uttale av til dømes *tun* n. og *time* m., der det tradisjonelle målet har *teun* og *teime*.

Sjølv om Gunnleik er vaksen opp i den delen av bygda der folk tradisjonelt brukar ustemde plosivar, er det fleire innslag av stemde plosivar i talemålet hans. Dette gjeld mellom anna i ord som *stube Brett* og *sjug*. Former som *åpna* (infinitiv av *opne*) og *vett* (presens av *vite*) uttalar han likevel med ustemd plosiv. Uttalen av dei to siste orda fell saman med mønsteret hos dei fleste i YG-gruppa. Den eldre forma *veid* finst til dømes ikkje hos nokon av dei. Mykje av grunnen til at Gunnleik har eit så stort innslag av stemde plosivar i talemålet sitt, kan skuldast at mora kjem frå den delen av bygda der denne uttalen er vanleg.

Det finst ingen døme på den tradisjonelle uttalen av konsonantsambanda *-sl* (*lisle* adj.), *-ps* (*lepse* f.) eller *-dd* (*kjeddar* m.) i målet hans. Det same gjeld palatalisering av *g* og *k* i innlyd. Han seier *bakke* og *hage*. Einaste unntaket er *ikkje*, som er vanleg nektingsform mellom dei aller fleste unge i bygda. Heller ikkje kan ein høyre overgangen *-rn* til *-dn* i målet hans. Han seier *kvern* og *korn* på «normalisert» vis. *Kv*-sambandet i ord som *kvile* og *kven* står derimot ved lag i alle førekomstar i materialet.

I verbbygginga er det lite som skil Gunnleiks mål frå dei andre yngre informantane. Han brukar formene med *i*-omlyd i alle førekomstar av sterke verb i presens. Partisippformene av dei sterke verba viser større variasjon, men denne variasjonen samsvarer med målet til dei fleste andre unge informantane. Former som *he teie* og *he fenge* står ved lag, medan ei form som *he bært* har kome inn i staden for *he bore*.

Vokalane *i* og *y* er ikkje lågna i dei fleste av førekomstane i målet til Gunnleik. Unntaka er *nøkkel* m. og *streg* m. Han har òg halde på den tradisjonelle vokalen i ord som *skøgen* (skogen) og *spræk* (sprek).

Pronomensystemet vil hos Gunnleik vere «det nye og forenkla» på same måte som hos Lill i pkt.3.2.2. Former som *de* og *henne* har falle bort. Han har derimot tydeleg *g*-uttale i pronomeren som *æg* og *mæg*, der desse står i trykksterk stilling.

3.2.2 Sentrumsstrategien

”Lill”

Lill er 24 år og den eldste av informantane i YG-gruppa eg undersøkte. Ho er ugift og bur heime hos foreldra. Desse er både oppvaksne i Konsmo, men faren har eit talemål som skil seg ein del frå målet elles i bygda ved å ha mindre innslag av tradisjonelle former. Dette kan skuldast at slekta hans kom flyttande til bygda i den såkalla ”jernbaneperioden” (jf. pkt.2.1). Ingen av foreldra har høgare utdanning. Dei er ikkje knytte til primærnæringane. Sjølv har Lill vakse opp sentrumsnært i eit byggjefelt. Her har ho budd fram til ho for fire år sidan byrja på førskulelærerutdanning i Alta. Etter tre år i Finnmark flytta ho i fjor heim til Konsmo. Sidan den tid har ho pendla til arbeid i ein barnehage i Mandal.

Bortsett frå at ho arbeider i Mandal, er dette ein stad ho sjeldan dreg til. For henne er Kristiansand ”byen”, noko ho meiner gjeld for dei fleste andre òg. Lill har i liten grad opplevd at det er nokon skilnad mellom by- og bygdeungdom, heller ikkje i den perioden då ho var student. Trendar, motar og ”moderne fenomen” som til dømes Internett, opptek ho til ein viss grad. Ho ser likevel på det å vere i frå ei bygd som ein viktig del av seg sjølv og nemner fleire kvalitetar ho meiner bygdemiljø kan romme framfor meir urbane stork. Mellom anna gjeld dette kvaliteten på dei sosiale nettverka og den tryggleiken dette skaper. Nettverka i bygda er ifylgje henne òg ganske opne, me finn glidande overgangar.

Mykje av fritida hennar går med til frivillig arbeid i ein kyrkjelyd innan pinserørsla. Ho har teke del i aktivitetane her heilt sidan ho var lita, og har derfor mykje av omgangskrinsen sin i dette miljøet. Elles nyttar ho fritida til mellom anna trening og samvær med

familie og vener. Dei fleste av aktivitetane hennar går altså føre seg i heimbygda. Samla sett kan me karakterisere haldninga hennar til bygda som positiv. Ho ser det ikkje som utenkjeleg at ho kjem til å bli buande her i framtida. Frå hausten av planlegg ho likevel å flytte til Kristiansand for å studere vidare eit år.

Lill meiner sjølv at talemålet hennar kan karakteriserast som ganske gjennomsnittleg i høve til ungdomen i bygda. "Æ snakke jo ikkje noe udprega kånsmodialekt", seier ho, men det gjer altså etter hennar syn heller ikkje særleg mange andre på same alder. Ho trur òg at faren sitt noko meir normaliserte talemål kan ha verka til at hennar dialekt har blitt litt "finare" enn han elles ville blitt. Dei åra ho budde i Finnmark, var ho mykje medviten om eigen dialekt og valde som prinsipp å heller forklare drag i talemålet som var vanskeleg å skjøne for andre, framfor å leggje om på eige mål.

Sjølv seier eg meg samd i Lills påstand om at hennar mål på mange måtar er representativt for det moderne målet me finn mellom dei unge i bygda. Ho oppnår 14 av 61 moglege dialektpoeng i mi gransking. For det fyrste ser me hos henne ein full overgang til *e*-mål, med infinitivsformer som *å handle* og *å kåmme*. Dette gjeld i alle førekomstar i utfyllingslista, i tillegg til den frie samtalen. Ubunden form fleirtal av hankjønns- og hokjønnsst substantiv har falle saman i *-e* (fleire *jente* – fleire *gutte*). I hennar mål heiter det *fleire bile* og *fleire kampe*. Ei forenkling har òg gått føre seg i bunden form fleirtal, - *alle guttan* og *alle jentan*. Endinga i hokjønnsord bunden form eintal er *-a*, som i *den helga*, mot *-å* i det tradisjonelle kånsmomålet.

Pronomensystemet til Lill er i grunndrag det same som i det tradisjonelle kånsmomålet. Ho brukar former som *dykke* (2. p.fl.) og *okke* (objektsform, 1. p.fl.). Forenklingstendensar gjer seg likevel gjeldande her òg. *De* og *dykke* har falle i saman i forma *dykke*, og *ho* og *henne* har falle saman i *ho*. Dei tradisjonelle formene *æg*, *mæg* og *me* (1.person fl.) har nærma seg formene i kystmåla. Lill seier *æ*, *mæ* og *mi*.

I vokalismen ser me mange endringar i høve til det tradisjonelle målet. Den norrøne diftongen *au* har i Lills mål blitt til *ø* i ord som *høst* og *strøm*. I preteritum andre klasse av sterke verb har hennar mål

øy som i *brøyd*, mot den tradisjonelle forma med *au*. Vokalane *i* og *y* er lågna i ord som *streg* og *føsst* (først). I ord som har *y* i skriftspråka, til dømes *flytte* og *sytten*, har ho derimot halde på denne uttalen. Linn seier elles *skog* og *bog* med trong *o*-uttale, på same måte som i måla ved kysten. "Kystuttale" har ho òg i eit ord som *sede* (sete n.), men ikkje i *spræg* (sprek). Diftongeringa av norrøne lange vokalar gjer seg heller ikkje lenger gjeldande i hennar mål. Ho seier *sol* (sol f.) og *tun* (tun n.).

Ulikt fleire av dei yngste informantane i YG-gruppa brukar Lill stemde plosivar. Ho seier mellom anna *båd*, *åbne* (opne) og *den uga* (veka). Den einaste "vaklinga" eg finn her, er uttalen *vett* (presens av å vite). Ho held på det tradisjonelle *kv*-sambandet i orda *kvitt* og *kvile*, men ikkje i *vem* (kven). Dette har ho til felles med fleire av dei yngre informantane. Konsonantsambandet *-rn* blir i hennar mål uttala *-rn*, med former som *kårn* og *jern*. Noko spor etter det mykje omtala samanfallet mellom *sj*- og *kj*-lyden finst ikkje hos Lill. Det fann eg heller ikkje hos andre informantar.

I verbbygginga har Lill fleire former som skil målet hennar frå kystmåla. Ho nyttar sterke presensformer som '*kjærne*, '*gjenge* og '*stænne*. Partisippformene hennar er derimot falne i saman med bokmålet si rettskriving i ord som *tatt* og *slått*. Analogt med desse verba bøyer ho *å bære* – *he bært*. Det einaste verbet som får sterk partisippbygging i det materialet eg har samla inn hos henne, er *å få* – *he fenge*. Denne måten å bøye verba på går att hos fleire av informantane i gruppe YG. Skriftspråka ser med andre ord ut til å øve heller liten påverknad her.

3.3 Den kystmålsnære strategien

"Ingrid"

Eg har òg valt å gje eit døme på ein variant av konsmomålet som på dei aller fleste punkt har falle saman med kystmåla. Informanten eg her har nytta, er 22 år gamle "Ingrid". Ho har budd i bygda heile livet, bortsett frå det siste året då ho har studert i Kristiansand. Faren er oppvaksen på ein gard i Konsmo, medan mora kjem frå Kristiansand.

Ingrid har vore sterkt knytt til miljøet i bygda, og mellom anna drive gatekjøkken i ein periode. No oppheld ho seg mest i studiebyen Kristiansand, bortsett frå feriar og ein del helger. For henne har Kristiansand alltid vore "byen". Unntaket er når ho er heime og det er tale om "å gå ut" på laurdagskvelden. Då er det Mandal som er "byen".

Kjenslene hennar overfor bygdekulturen er noko blanda. Ho likar seg godt heime på ferie, men kunne ikkje tenkje seg å slå seg ned her for framtida. Det mest negative med bygda er slik ho ser det: "baksnakking, sladring og spionering". Miljøet i Konsmo er for lite og trangt til at ein kan få "være sæ sjøl". Her er det berre plass til nokre få interesser og måtar å vere på. Ho ser på bygdeungdom som meir "rølpete" enn ungdom i meir sentrale strok. Dei er òg mindre opptekne av å fylgje ulike trender.

Fleire gonger har ho, av folk som ikkje kjenner henne, blitt teken for å vere frå Mandal. Når det gjeld eige talemål, meiner ho det kan karakteriserast som ein "ikkje-dialekt", i den forstand at det ikkje er noko typisk konsmomål. Likevel fortel ho at det er mange på hennar eigen alder i bygda som talar om lag slik ho sjølv gjer. Særleg gjeld dette ungdom som har gått på vidaregåande skule i Mandal.

Undersøkinga av språklege variablar i språket til Ingrid legg for dagen mest berre "nyare former". Ho får 4 av 61 moglege dialektpoeng (eldre språkformer). Eldre språkformer nyttar ho berre i uttale av *kj*-lyden og i ein førekomst av *i* som refleks av norrøn kort *i*, i ordet *slid*. Markante språkdrag som skil målet hennar frå "sentrumsstrategien", er dei ikkje-omlydde formene av sterke verb i presens og *v*-uttalen av norrøn *hv*- i framlyd. I den frie samtalen finst òg nyare pronomenformer, som *oss* og *dere*. I talemålet til Ingrid er det i tillegg ein del variasjon i bruken av stemde og ustemde plosivar. Ho seier til dømes *kjøpe* og *søke*, men òg *ude* (ute) og *koge* (koke).

Andre typiske "kystmålsformer" som finst i intervjuet, er til dømes *skole*, *tror*, *sie* (seier), *hjemme*, *har*, *kunne* og *'kåmme* (kjem). Sjølv seier ho at ho av og til tidlegare brukte presensforma *he* i staden for *har*, i somme tilfelle. Berre det å nytte denne eine ordforma gjorde at ho følte ho tala konsmomål. Ein hovudtendens i granskinga er at dei

omlydde presensformene er eit av dei draga som ser ut til å halde seg best mellom yngre språkbrukarar.

Dei fleste einskildordformer til Ingrid vil liggje nær målet som blir tala i Mandal by. Former som *fløtte* (flytte), *mi* og *ikkje* er på med å stadfeste dette. Ho manglar likevel typiske mandalske drag, som t.d. "stød-tonem" og den særmerkte *å*-vokalen i utlyd, slik me til dømes finn det i infinitivsforma *kastå* (kaste) i Mandal. Derfor vil truleg termen "kystmål" vere meir dekkande for den talemålsvarianten Ingrid nyttar. Eg vil drøfte slike problemstillingar nærare under pkt. 4.3.

4 Refleksjonar kring dei språklege resultatata i granskinga

4.1 *Konsmomålet sett i ljøs av andre bygdemålsgranskingar i Vest-Agder*

Magne Inge Haugsgjerd (1975) si gransking av snartemomålet i nabobygda i vest, Hægebostad, syner fleire av dei same språklege utviklingsdraga som eg har funne i mi gransking. Her finst det òg store talemålsskilnader mellom generasjonane og mellom informantar busette i sentrum og dei som er busette i meir periferer strok av bygda. Truleg har innflyttinga i samband med jernbaneutbygginga verka til ei endå raskare språkutvikling her enn i Konsmo. Til dømes var nyare pronomenformer som *åss* og *dere* allereie tidleg på 1970-talet komne inn i målet til ein del ungdom i sentrum av Snartemo (Haugsgjerd 1975:94). Dette er drag som vikk sterkt av frå måla ikring.

Med utgangspunkt i den kjennskapen eg har til målet som blir tala på denne staden i dag, kan det sjå ut som om ein del av desse nyare formene har falle ut av språket att. Ungdomar på min eigen alder (fødde etter Haugsgjerd si gransking) talar i dag eit mål som ligg ein gode del nærare det tradisjonelle Hægebostad-målet. Kan hende har det i denne bygda gått føre seg ein overgang frå *diffust* til *fokusert* språksamfunn (LePage & Tabouret-Keller 1985). Ein slik overgang er skildra mellom anna i Helge Omdals artikkel om Høyanger-målet (Omdal 1977). I ein diffus språksituasjon vil fleire parallelle

dialektvariantar eksistere om kvarandre, medan det i ein fokusert situasjon meir vil vere tale om ei samlande "norm".

Truleg har den prosentvise delen av innflyttarar i anleggstida vore større i Snartemo enn i Konsmo. Etter mi meining er derfor innflyttarane og *dialektkontaktsituasjonen* som oppstod mellom desse og bygdefolket ein viktigare forklaringsfaktor for utviklinga av snartemomålet enn for konsmomålet. I Konsmo meiner eg til dømes påverknaden frå kystmåla har vore ein tyngre endringsfaktor.

I 1994 kom Astri Jortveit Horn med eit arbeid om Vennesla-dialekten. Her ser ho mellom anna på kva press Kristiansand bymål øver på dette bygdemålet. Hovudkonklusjonen hennar er at det tradisjonelle målet òg mellom dei yngre, ser ut til halde seg svært bra. Særleg gjeld dette formverket. Til dømes nemner ho dei sterke verba i presens. Ho jamnfører med Inger Frøyset si gransking frå 1957, og hevdar at språksystemet, særleg morfologien, i det store og heile har endra seg lite sidan den gong.

Nå finst det ingen eldre granskingar å jamføre med for konsmomålet sin del. Likevel syner dei språklege resultata eg har funne, at utviklinga har gått svært fort dei seinare tiåra. Det kan derfor vere interessant å samanlikne desse vest-egdske bygdesamfunna, Vennesla og Konsmo, og peike på årsaker til desse tilsynelatande "tempo-skilnadene" i språkutviklinga.

Jortveit Horn hevdar at den "felles venndølske identiteten" har verka konserverande på målet i bygda (1994:116). Etter mange tiår i ei kulturell bakevje i skuggen av Kristiansand, har venndølane etterkvart blitt meir medvitne når det gjeld verdiane Vennesla rommar. I ein del tilfelle gjeld dette kvalitetar som er vanskelegare å få auge på i eit bysamfunn. Døme på dette kan vere den rike lags- og organisasjonsverksemda. Vidare peikar Jortveit Horn på arbeidet for å ta vare på historie, tradisjonar og skikkar i bygda.

Sjølv om det i Konsmo er ein god del menneske som har interesser innanfor slike tradisjonelle felt (jf. Akselberg 1994), finst det i denne bygda få arenaer å *utøve* dei på. Mitt inntrykk er at den jamne innbyggjaren i Konsmo er lite oppteken av staden han kjem frå. I alle høve gjeld dette mange i etterkrigsgenerasjonen. Kunnskapsnivået om historie og lokale tilhøve elles er heller lågt, og einskilde gjev

uttrykk for at dei bur i bygda nærast fordi dei ikkje "evnar" å flytte vekk.

Kan hende er ikkje dette nokon atypisk situasjon for bygder i indre Agder. Likevel skil Konsmo seg noko ut frå dei fleste nabobygdene grunna jernbaneutbygginga og den store industrireisinga på 1900-talet. Desse hendingane førte mellom anna med seg auka tilflytting og i sin tur ein mindre einsarta folkesetnad, både sosialt og innan arbeidslivet. Truleg har dei agrare verdiane mista meir av funksjonen som felles referansepunkt i Konsmo enn til dømes i den gamle nabokommunen i nord, Grindheim.

Vennesla har på 1900-talet òg gått igjennom overgangen frå jordbrukssamfunn til industrisamfunn. Industrialiseringsprosessen her har hatt langt større dimensjonar enn den me finn i Konsmo (Jortveit Horn 1994). Derfor er det vanskeleg å nytte denne årsaksfaktoren for å forklare kvifor målet ser ut til å halde seg betre i Vennesla. Medan avstanden frå Vennesla sentrum til det "språklege normsentret" Kristiansand, berre er om lag 15 kilometer, er han nesten 6 mil til Konsmo. Samstundes syner resultatane frå granskinga mi at dei yngre språkbrukarane i Konsmo er i ferd med å "passere" venndølane i språkutviklinga. Dette skjer trass i at dei til dømes morfologisk sett "starta" eit godt stykke bak.

Den vidaregåande skulen i Vennesla har eit breitt spekter av undervisningstilbod. Dei fleste unge blir derfor buande i bygda fram til 19-års alderen. I tillegg verkar den stutte avstanden til Høgskolen i Agder (Kristiansand), til at mange vel å bu i bygda òg medan dei studerer. Viktigast er kan hende likevel at ungdom i Vennesla tradisjonelt har gått raskt inn i yrkeslivet i heimbygda og på den måten vore med og ført språkarven vidare. I Konsmo har det vore mykje vanlegare å reise ut, både i samband med jobb og utdanning.

Etter mitt syn spelar *storleiken* på språksamfunna òg ein avgjerande rolle for kvifor språkutviklinga ser ut til å gå føre seg i ulikt tempo i desse bygdene. Grovt rekna soknar ti gonger så mange menneske til det geografiske området der det blir tala "vennesla-dialekt", som til det området der det blir tala "konsmodialekt". Ei anna årsak kan vere den nemnde svake heimstadsforankringa eg meiner å ha registrert hos mange konsmoinnbyggjarar. Sjølv sagt kan desse faktorane setjast i saman, og ein kan mellom anna spørje seg

om det krevst ei viss *mengd* språkbrukarar for at ein dialekt i det heile teke skal kunne overleve i vår tid.

4.2 Språk, individ og identitet i konsmosamfunnet

Ser ein på språkbruk som ei rad *identitetshandlingar* (jf. Le Page & Tabouret-Keller 1985), er det naturleg å tenkje seg at dei lokale særdraga i språket minkar proporsjonalt med at folk opplever ei avtakande heimstadsforankring. Lokal forankring er i det heile teke blitt meir underordna dei seinare tiåra. Dette gjeld òg innerter i bygda. Folk er ikkje så mykje opptekne av kva gard eller grend dei kjem frå. Moderne menneske ser ut til å sortere folk etter andre kriterium. Døme på dette kan vere yrke eller kor folk "høyrer til" sosialt.

Når talemålsvariantar i Konsmo som ligg svært nær opptil kystmåla, er i bruk og "aksepterte" mellom så mange, kan det tyde på at desse språkdraga er i ferd med å bli oppfatta som like *umarkerte* som det tradisjonelle målet. Til dømes høyrer ein stadig sjeldnare at born av innflyttarar frå til dømes Kristiansand, legg om til tradisjonelt konsmomål.

Ei forklaring på denne utviklinga kan vere å vise til regionaliseringa. Språkleg har me sett at ho breier om seg. Denne prosessen blir til vanleg kopla saman med den "sosiale regionaliseringa". Folk tek seg arbeid og går på skule utanfor heimbygda. Ein kan bu i bygda og samstundes ha mange *primærrelasjonar* andre stader i regionen. Mange vil sikkert derfor hevde at den geografiske forankringa gradvis blir flytta frå det lokale til det regionale planet. Sjølv heller eg som nemnt meir til det synet at andre forankringspunkt enn dei geografiske vil vere dei som blir viktige for menneska i tida som kjem. Betra kommunikasjonar og auka tilgang på Internett, har gjeve oss høve til jamleg samkvem med individ i andre regionar. Me kan velje meir sjølve, både når det gjeld *kva* interesser me vil dyrke og *kven* me vil dyrke dei saman med.

Denne aukande *individorienteringa* kan derfor òg vere med i forklaringsbiletet. Sjølv i Konsmo der fleire av informantane klagar over for stort *konformitetspress*, har samfunnet opna for fleire måtar å leve på. Dette er sjølvsgatt ei utvikling som heng saman med

omveltingane som har gått føre seg til dømes innan yrkeslivet. Betre høve til val på slike område stimulerer om mogleg òg til auka språkleg valfridom. Ein vil innanfor sosiologisk teori (t.d. Berger 1974) finne posisjonar som hevdar at *individualiseringa* er eit av dei fremste kjenneteikna på eit moderne samfunn.

Ei modernisering av denne typen vil som oftast fyrst gjere seg gjeldande i byar. Rurale strok blir likevel stadig meir "by-like". Til dømes kan dette dreie seg om at talet på primærrelasjonar i nærmiljøet minkar. Andersson (1987) talar om *mental* urbanisering. Dette er ein prosess som er kjenneteikna av ei aukande sosial differensiering av bygdesamfunna.

Ein skal sjølv sagt vakte seg vel for å hevde at det er noko éin til éin-tilhøve mellom sosial differensiering og *språkleg* differensiering. Heller ikkje finst det eldre granskingar som kan stadfeste at konsmomålet var meir einskapleg i eldre tider. Høyrer ein eldre menneske tale i dag, får ein likevel inntrykk av at det var slik.

Under pkt. 3.2 såg me at det fanst ulike språklege strategiar mellom dei unge. Alle dei einskildindividida som er dregne fram, er representantar for ei større gruppe av språkbrukarar i denne aldersgruppa. Når desse informantane talar om "konsmomål" viser dei alle til det tradisjonelle målet, ganske ulikt det målet dei fleste av dei sjølve talar. Det er tydeleg at dei ser på dette eldre målet som ein meir einskapleg storleik.

Medan me mellom eldre innfødde språkbrukarar til dømes stort sett berre vil finne uttalen *ei viga* eller *ei vika* av substantivet *ei veke*, finn me dette ordet i svært mange varianter hos dei yngre. *Ei vege, ei vige, ei vega, ei viga, ei vika, ei uga, ei uge* og *ei uke* er døme på former eg har registrert i mi eiga aldersgruppe. På dette punktet kan det sjå ut som *individualiteten* meir og meir har blitt eit kjenneteikn også på *språksamfunnet* Konsmo. Dette har gått føre seg parallelt med at andre sider av samfunnet har blitt mindre konforme.

4.3 'Kystmålsframrykking' - om språkleg regionalisering på Agder

Fleire av dei språklege endringane eg funne i granskinga, har gått i retning av dei såkalla *kystmåla* på Agder. Skal ein undersøkje

tendensar til *regionalisering* av dialekten i området, vil det vere fruktbart å sjå på om det finst eit mønster i desse endringane, og om desse endringane kan knytast til ein meir eller mindre avgrensa region med utgangspunkt i ein tettstad langs kysten. TEIN-prosjektet fokuserer mellom anna på det regionale perspektivet i dei talemålsendringane som går føre seg i Noreg i dag. Innanfor temaet regionalisering stiller prosjektet mellom anna spørsmål om kor *store* dei språklege regionane eller *cirkumferensane* vil kome til å vere. Vidare blir det peika på kor viktig det er med dialektundersøkingar av område som er lite undersøkte tidlegare, særleg for å sjå på kva som fungerer som språklege kjerneområde. Det blir òg lagt vekt på å undersøkje både område der endringane går raskt og område der språkutviklinga er meir stabil.

Sett i ljøs av dette, vil granskinga av konsmomålet reise fleire interessante spørsmål. Mellom anna vil ho kunne gje oss ein peikepinn på kva som fungerer som språkleg regionsenter for denne bygda. Skjekkeland (1999:92) konkluderer med at dei små byane på Agder spelar ei sentral rolle som normsentra for kvar sine område. Likevel dreg han fram den funksjonen Kristiansand har som "språkleg-kulturelt senter" for store delar av Agder, og at funksjonar som tidlegare låg til dei mindre byane, no blir fylte av fylkeshovudstaden Kristiansand. I samanheng med språkutviklinga i Konsmo, er det byane Mandal og Kristiansand og tilhøva mellom regionane deira som er relevante (jf. pkt. 2.1). Sjølv om Audnedal altså ligg i *mandalsregionen*, er fleire av senterfunksjonane, særleg dei som har med handel å gjere, etterkvart blitt overtekne av Kristiansand.

Eg har i denne artikkelen nytta termen *kystmål* for den varianten av egdemåla som mykje av utviklinga i konsmomålet går mot. Ein måte å spore tendensar til ei utvikling mot eit regionaltalemål for denne delen av Agder, kan derfor vere å leite etter spesifikke mandals- eller kristiansandsdrag i det nye talemålet som veks fram i Konsmo. På denne måten kan ein seie noko om *kor store* dei språklege regionane ser ut til å bli.

Avstanden frå Mandal til Kristiansand er berre om lag 40 kilometer. Språkleg sett er heller ikkje avstanden stor. Skjekkeland (1999:77) seier at "Kystmåla i Aust- og Vest-Agder har mange felles

drag, og er meir einsarta enn måla i midtre og indre strøk.” Eit drag som skil Kristiansand bymål frå talemålet i Mandal, er halden *-r* i presens av verb og fleirtal av substantiv. Særmerkt er òg at den siste vokalen blir uttala med ein *å*-lyd. Døme på dette er *kastår*, *springår* (pres.), *hestår* og *hønår* (ub.flt.). I tradisjonelt mandalsmål finst ikkje *-r* i desse kategoriane. Der andre kystområde (t.d. Lindesnes) vil ha *-e* i utlyd, har mandalsmålet som oftast *å*. Me får då substantivformer som *hestå* og *hønå* i ubunden form fleirtal. Verb blir uttala likt i infinitiv og presens: *kjøbå* (kjøpe), *syngå* (syngje) og *kjennå* (kjenne).

I det nye konsmomålet finst ingen av desse draga. Som i anna talemål langs sørlandskysten, til dømes på Lista, finn me *-e* som ending i desse kategoriane (jf. “Lill” under pkt. 3.2.3). Det heiter *fleire heste*, *fleire høne*, *å hoppe* og *å springe*. Same formene finst i presens: *hoppe* og *springe*. Kan hende kan me kalle slike former *fellesegdske*. Dei finst i alle høve både i midtre og vestre delar av kystmåla i landsdelen

Ser ein på eit frekvent ord som subjektsforma av 2. person fleirtal personlege pronomen, er *mi* einerådande i det tradisjonelle mandalsmålet. I Kristiansand bymål er *vi* den vanlege forma. Denne forma er Kristiansand åleine om på Agder. Kystområda elles har som oftast *mi*, ei form Helge Sandøy (1990:83) kallar den typiske sørlandske byforma. Det er denne forma som har kome inn i det nye konsmomålet i staden for den tradisjonelle *me*. Igjen kan ein etter mitt syn tale om ein overgang til ei *fellesegdsk* form. Alternativt kunne ein tenke seg at *vi* heller hadde slått igjennom i konsmomålet, sidan forma både finst i kristiansandsmål og i skriftmåla, men det har altså ikkje skjedd. Samanfallet i *-an* som ending i fleirtal bunden form av hokjønns- og hankjønnsst substantiv fylgjer òg mandalsmålet. Kristiansand vil her ha *-ane* som ending i båe kategoriar.

Det nye konsmomålet ligg altså på dei fleste punkt nært opptil det målet som i dag blir tala i Mandal. Likevel manglar ein del «typiske mandalske drag» som til dømes den omtala *å*-lyden i utlyd. Eit anna døme er perfektumskonstruksjonar som *har finne* og *har drikke*. Desse er vanlege i mandalsmål, utan at dei ser ut til å ha fått innpass i det nye konsmomålet i særleg grad. Derimot finn ein i nyare konsmomål til dømes spørjepronomenet *å* for eldre *kå* (kva). Forma *å* finst i mandalsmålet og overgangen *kå*>*å* kan sjå ut som eit resultat av

påverknad på bygdemålet frå bymålet. Skriftspråket ser uansett ikkje ut til å spela nokon rolle her. Trass i dette kan det vere fruktbart òg å søkje forklaring andre stader når ein skal freiste å peike på drivkreftene i språkutviklinga på ein stad som Konsmo.

Mange av dei såkalla «gjennomsnittsendringane» som har gått føre seg i konsmomålet, kan òg vere resultatet av *indre drivkrefter* i språket. Dette gjeld særleg dei som har med *forenkling* av språket å gjere. Peter Trudgill definerer *simplification* (forenkling) som "regularisation and loss of redundancy" (Trudgill 1988). Døme på dette kan vere når fleirtalsendingane *-a* og *-e* i substantiv fell saman i *-e*, eller når innlydspalataliseringa av *k* og *g* fell vekk. *Dialektblanding* er ein av faktorane som kan gje slike forenklingsprosessar eit tilskuv. Slik dialektblanding vil gå føre seg dei fleste stader i større eller mindre grad. I Konsmo gjorde truleg dette fenomenet seg sterkast gjeldande under anleggsperioden på Sørlandsbanen i 1930- og 1940 åra (jf. pkt. 2.2).

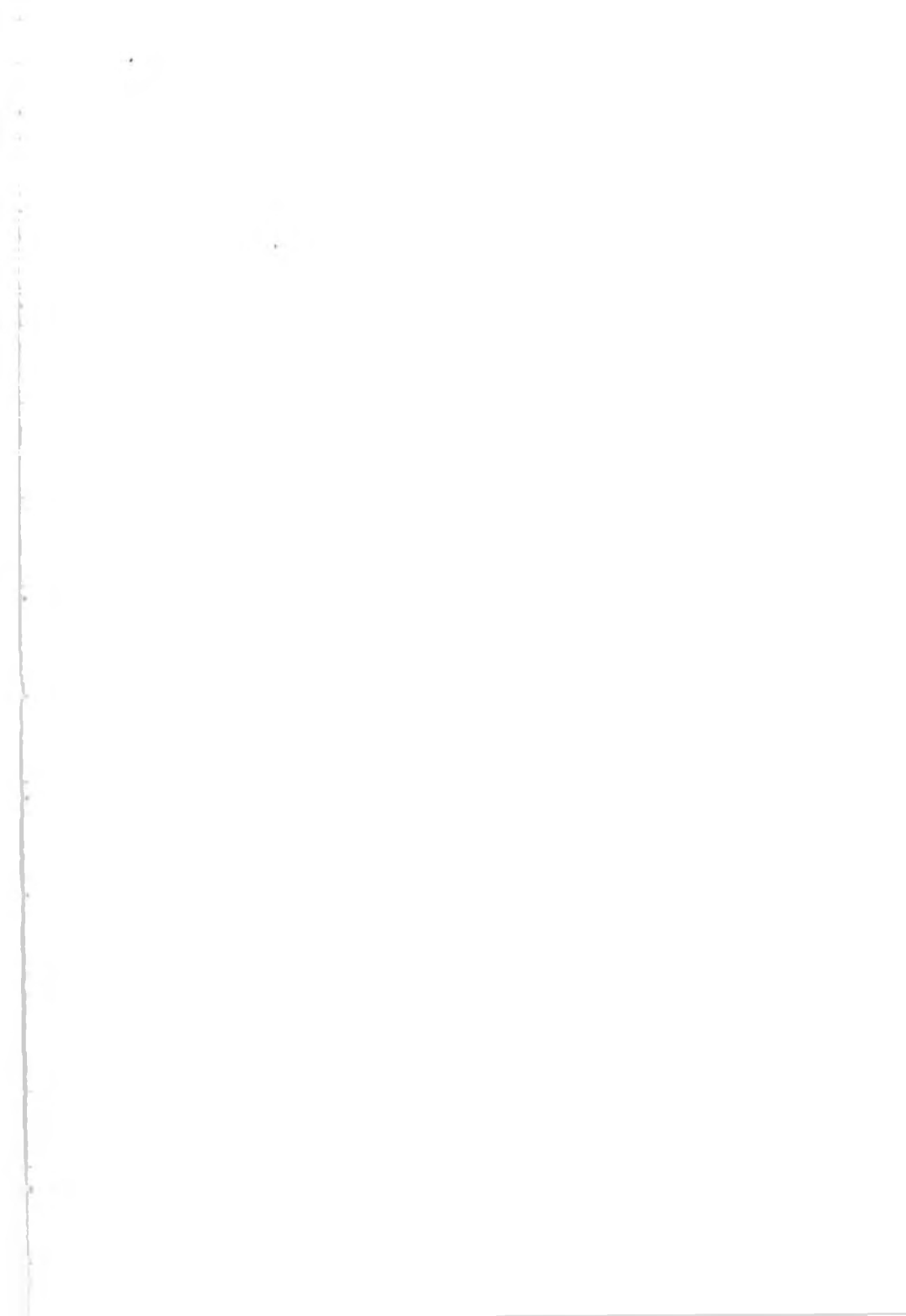
Det rår ulike oppfatningar mellom granskarane om kva rolle skriftspråket spelar for utviklinga i dialektane. Eg kjem ikkje til å drøfte desse synspunkta her, men berre gje eit par døme på at drag i det nye konsmomålet òg kan utvikle seg i motsett lei av skriftspråket. I granskinga har eg i samband partisipp av sterke verb synt at forma *bært* i preteritum rår grunnen nærast åleine mellom dei yngste informantane. Denne forma har ikkje støtte i nokon av skriftspråka. Det same gjeld pronomenforma *deises* som ser ut til å ta over for eldre *deirå*. Ein del granskarar vil i tillegg operere med ein skilnad mellom skriftspråkspåverknad frå bokmålet, og påverknad frå variantar av norsk som kan karakteriserast som "standard" (til dømes moderat oslomål).

Årsakene til språkending er med andre ord mange og samansette. At dei samla sett har gjeve eit meir einsarta talemål i denne delen av Agder, er det derimot liten tvil om. Eg trur me med basis i denne granskinga av konsmomålet kan sjå konturane av eit regionalspråk bygd på talemåla i kyststroka. Kor *store* dei språklege regionane vil vere er vanskelegare å avgjere. Utviklinga no tyder på at Konsmo vil ta del i ein språkregion med utgangspunkt i Mandal. Det er likevel avhengig av at talemålet i Mandal ikkje endrar seg for mykje i retning av Kristiansand bymål, noko den stutte geografiske

avstanden truleg kan verke til. Min hypotese er derfor at midtre og austre delar av Vest-Agder om ei tid vil vere delar av ein større språkregion med Kristiansand som sentrum. Om målet i ei bygd som Konsmo i ein slik prosess vil ta vare på einskilte særdrag som til dømes sterke verb og tradisjonelle pronomen, vil likevel berre seinare granskingar kunne gje eit sikkert svar på.

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein. Fenomenologisk dekonstruksjon av det labovmilroyske paradigmet i sosiolingvistikken. Ein analyse av sosiolingvistiske tilhøve i Voss kommune. Universitetet i Bergen. 1995.
- Andersson, Roger 1987. I: Pedersen 1996.
- Berger, Peter 1974. I: Pedersen 1996.
- Haugsgjerd, Magne Inge. Snartemo-målet: eit vest-egdsk bygdemål og nyare utviklingsdrag i stasjonsområdet (uprenta hovudoppgåve). Bergen 1975.
- Gislefoss, J.K. Konsmo. I: H. M. Fiskaa og H. Falck Myckland (red.): Norges bebyggelse. Sørlige seksjon. Herredsbindet for Vest-Agder - østre del. Oslo 1957
- Jortveit Horn, Astrid. Venneslamålet i et dialektologisk og sosiolingvistisk perspektiv (uprenta hovudoppgåve). Universitetet i Oslo 1994.
- LePage, Robert og Tabouret-Keller, Andree. Acts of identity. Cambridge 1985.
- Mæhlum, Britt. Dialektal sosialisering. Oslo 1992.
- Pedersen, Inge Lise. "Fenomenologisk dekonstruksjon". Revidert utgåve av munnleg opposisjon i samband med Gunnstein Akselberg sin doktordisputas. I: Maal og Minne. Hefte 2. 1996
- Skjekkeleland, Martin. "Agder – ein region mellom aust og vest. Kva skjer med talemålet i området?" I: Målbryting nr. 2 1999.
- Sandøy 1990. I: Jahr, Ernst Håkon (red.): Den store dialektboka. Oslo 1990.
- Trudgill, Peter. "On the role of dialect contact and interdialect in linguistic change". I Fisiak (red.): Historical dialectology. Berlin 1988.

Gjerstadungdommens gjerstadmål

Av Kjersti Vevstad

1 Innledning

Dette korte tekstbidraget er ikke tuftet på en stor vitenskapelig undersøkelse, og det blir følgelig heller ikke noen lang artikkel. Formålet er bare å presentere noen resultater fra et lite prosjekt førsteamanuensis Arne Torp og undertegnede driver med, og der formålet er å lage en populær framstilling av talemålet i Gjerstad kommune i Aust-Agder. Denne framstillinga skal inngå som en del av bygdas flerbands kulturhistorie.

Vår framstilling er todelt og tar sikte på å finne ut hva som kjennetegner det "tradisjonelle gjerstadmålet" samt hvilke sosiale variabler som kan sees i sammenheng med utviklinga av dialekten. Det er Torps anliggende å gjøre den førstnevnte biten av prosjektet, og det er den jeg her skal gjengi enkelte hovedpunkter fra.

2 Gjerstad kommune

Gjerstad kommune ligger helt øst i Aust-Agder og har felles grenser med Kragerø, Drangedal og Nissedal i Telemark fylke. I vest grenser Gjerstad til kommunene Vegårshei og Risør i Aust-Agder.

Gjerstad kommune har om lag 2550 innbyggere, og arealet er 323 kvadratkilometer. Størsteparten av bebyggelsen ligger rundt Gjerstad-vannet. Det er tre tettbebyggelser i kommunen: administrasjonssenteret Gjerstad og i tillegg Fiane og Sunde. Disse tettbebyggelsene er også skolekretser. Den eneste ungdomsskolen ligger på Sunde. Kommunen har ingen videregående skole, og elevene må reise til nabokommunene for å få videre utdanning, vanligvis til Risør eller Arendal.

De fleste sysselsatte i Gjerstad kommune arbeider i småindustri, servicenæringer, transport og jord- og skogbruk. Skogavvirkningen er betydelig i Gjerstad, og det er blant annet trevarefabrikk, mekaniske verksteder og kjettingfabrikk i kommunen. Gjerstad er også stasjon på Sørlandsbanen.

Mesteparten av landskapet består av skogdekkede åser, som er høyest i den nordvestlige delen av kommunen. Jordbruksarealet er konsentrert på to områder, omkring Gjerstad-vassdraget i sentrum av kommunen og på Trydal i nord.

3 Datainnsamling

3.1 Målprøver

I 1997 samlet vi inn en del målprøver fra folk i Gjerstad. Vi reiste rundt med båndopptaker og snakket med både eldre og yngre gjerstdølinger. De fleste av de målprøvene vi teipet, var det "ektefødte gjerstdølinger" som stod for. Med det mener jeg at de var født og oppvokst i Gjerstad og at de fortsatt bodde der. Med oss i arbeidet fulgte en nøkkelinformant. Han var tidligere butikkeier og kommunepolitiker i Gjerstad og er genuint opptatt av gjerstaddialekten. Vi knyttet ham tidlig til oss, og det skulle komme til å bli en fruktbar tilvekst til arbeidsteamet. Han snakket mye og godt med folk, og vi håper at de fleste målprøvene har blitt mer autentiske av den grunn.

3.2 Spørreundersøkelse

I oktober 1997 gjorde jeg en spørreundersøkelse ved hjelp av et spørreskjema på kommunens ungdomsskole – Sunde skole. Den

hadde da to klasser på hvert trinn, og den dagen jeg var der, var 73 elever til stede. Alle disse svarte på spørreskjemaet.

Det var et tredelt skjema med disse overskriftene: "Personlige spørsmål", "Fritidssysler" og "Opplysninger om din egen dialekt". De personlige spørsmålene dreide seg om alder, kjønn, boplass i Gjerstad, hvor lenge de hadde bodd i kommunen, hvor foreldrene kom fra m.m. I avsnittet om fritidssysler var vi interessert i å finne ut hvilke interesser elevene hadde, hvilke nabokommuner de besøkte på fritida, hvilke tv-kanaler de så på, hvilke aviser som fantes i hjemmet, hvor de hadde lyst til å bo og arbeide når de blir voksne. Til slutt fulgte de språklige variablene som vi ville teste ut, samt noen holdningsspørsmål.

Vi hadde på forhånd laget avkryssingsalternativer til språkvariablene, og alternativene skulle være så talemålsnære som mulig. Vi lurte for eksempel på hvordan elevene uttaler det personlige pronomenet *jeg*, enten som *e*, *eg* eller *jei*. Vi åpnet ikke for andre varianter av pronomenet. Skjemaet hadde ofte tre alternativer: en bokmålsvariant, en nynorskvariant eller en dialektvariant, men noen ganger var det to dialektvarianter og enten bare en nynorskvariant eller en bokmålsvariant. Alternativene *hans*, *hannoms* og *hanses* for pronomenet *hans* er et eksempel på det siste. For å komme fram til de alternativene vi gjorde, brukte vi egen kunnskap om talemålsvarianter som eksisterer eller har eksistert i bygda. Spørreskjemaet ga ikke rom for et fjerde alternativ, og i den grad det var elever på Sunde skole som hadde en type talemål som klart skilte seg fra gjerstadmålet, har det ikke kunnet komme fram på skjemaet.

Det bør legges til at Gjerstad kommune fortsatt i 1997 hadde nynorsk som målform¹. Det vil si at alle skoleelevene automatisk fikk nynorsk som hovedmål dersom ikke foreldrene til minst ti av elevene i første klasse krevde bokmål. Som oftest skjedde det hvert år. På den måten var kommunens elever reelt sett delt i to hva målform angikk. Dette forsøkte vi å utnytte i spørreundersøkelsen ved å la de elevene som hadde nynorsk som målform, få

1 I 1999 ble det vedtatt ved folkeavstemning i kommunen at hovedmålet fra da av skal være bokmål.

spørreskjemaet på nynorsk og ditto til elevene med bokmål som hovedform. Vi håpet at det ville viske ut litt av faren for ukontrollerbar påvirkning.

I det følgende skal vi vise noen av endringene ved gjerstadmålet som kom fram når vi sammenlikner den tradisjonelle dialekten med resultatene fra spørreundersøkelsen. Dessuten vil vi prøve å peke på mulige årsaker til at dialekten har forandret seg. Det er ikke plass til å gå gjennom alle resultatene her, men vi skal heller konsentrere oss om noen få og tydelige tendenser. I det følgende er det for hvert spørsmål summert opp hvor mange som bruker hvert av alternativene. Det må på ingen måte tolkes dit hen at vi forøker å lage kvantifiserbare størrelser. Undersøkelsen er ikke så sterkt vitenskapelig fundert at vi kunne gjøre det. Alle opplysninger må derfor sees på som mulige uttrykk for tendenser i elevmassen på det gitte tidspunkt. Vi har ikke testet for metodiske avvik.

4 Resultater – endringer i talemålet

4.1 Pronomen

Vi ser tydelige variasjoner i bruken av pronomener i gjerstadmålet, og variasjonen er blant annet generasjonsavhengig. I det tradisjonelle gjerstadmålet fins bl.a. disse pronomenerformene:

bokmål	gjerstadmål
jeg	<i>e</i>
vi	<i>me, mi</i>
dere	<i>dykkån/dikkån</i>
hennes	<i>hinnars</i>
hans	<i>hanses, hannoms</i>

I den høyre kolonnen under ser vi hvor mange elever som krysset at for de ulike alternativene.

<i>e</i>	65
<i>eg</i>	1
<i>jei</i>	4
<i>mi</i>	59
<i>me</i>	1
<i>vi</i>	11
<i>dykkån</i>	20
<i>dikkån</i>	11
<i>dere</i>	40
<i>hoses</i>	55
<i>hennes</i>	12
<i>hinnars</i>	3
<i>hanses</i>	33
<i>hans</i>	38
<i>hannoms</i>	1

Som vi ser, står formen *e* for *eg/jeg* sterkt, og det samme gjør formen *mi* for *me/vi*. Vi ser at bokmålsformen *dere* langt på vei skyver vekk varianter som *dykkån* og *dikkån*, men det finnes allikevel 31 som hevder å bruke de to sistnevnte formene. Når det gjelder formene *hannoms* av *hans* og *hinnars* av *hennes*, så er de nesten borte blant elevene.

Hoses er en spesiell form av pronomenet *hennes* som bare finnes i Agder. Den er selvfølgelig dannet med utgangspunkt i subjektformen *ho* – jf. *han* : *hanses* = *ho* : *hoses*. De andre nye pronomenformene faller sammen med bokmål eller østlandsk bymål.

4.2 Du som objektsform

Bruken av *du* som objektsform ser ut til å bre seg også til Gjerstad, da foreløpig til yngre mennesker. Det er imidlertid ikke slik at *du* som objektsform forekommer i alle sammenhenger i like stor grad. Elin Broberg skriver mer om dette et annet sted i denne boka, og vi viser derfor til hennes framstilling for en nærmere diskusjon av dette fenomenet. Men hun påviser blant annet at det ser ut til at formen *du* er spesielt hyppig når pronomenet står initialt i

setningen. Vi valgte å la elevene krysse av for om de tror at de bruker *du* eller *deg* i denne setningen: *Du/Deg vil e ikkje snakke med*, der *du* er plassert initialt. Hele 65 av de 73 svarte at de ville ha sagt *du* her.

1. <i>Du</i> vil e ikkje snakke med.	65
2. <i>Deg</i> vil e ikkje snakke med.	7

Denne bruken av *du* bryter selvsagt sterkt med det tradisjonelle gjerstadmålet.

4.3 Substantiv

Bøyningen av et intetkjønnsord som *hus* er tradisjonelt slik i gjerstadmålet:

<i>hus – huser – husene el. husa</i>

Nedenfor ser vi hvordan elevene krysset av for alternativene, og vi ser at formen *huser* i ubestemt flertall er på vei ut. Bare 21 av de 73 krysset av for denne variabelen.

1. Det er fleire <i>huser</i> på garden.	21
2. Det er fleire <i>hus</i> på garden.	51

I ubestemt form er *husa* vanligst. 56 av 73 elever krysset av for denne varianten.

1. Har du telt alle <i>husene</i> i byen?	17
2. Har du telt alle <i>husa</i> i byen?	56

Er så de 17 som bruker *husene* blant de 21 som krysset av for *huser*? Det viser seg at ni av de 17 også krysset av for *huser*, mens de resterende åtte krysset av for *husa*. Vi finner altså ikke et samsvar her som viser at de som bruker *husene* også bruker *huser*.

4.3 Flere tendenser

Det er mange flere tendenser som kom fram etter at vi har jobbet med resultatene enn det som er gjort plass til i denne framstillingen. Her er det bare tatt med enkelte eksempler som skal illustrere noen av de forskjellene vi fant mellom tradisjonelt gjerstadmål og talemålsvariantene blant ungdomsskoleelevene. I et sosiolingvistisk perspektiv er det like interessant å finne ut hvilke krefter som har påvirket gjerstaddialekten.

5 Sammenhenger mellom ungdommens gjerstadmål og sosiale variabler

Med tanke på sammenhengen mellom språklige og sosiale variabler er det ingen oppsiktsvekkende tendenser å spore i Gjerstad. Mange forskningsprosjekter har tidligere konkludert med at de som holder best på det tradisjonelle målet, er de som har bodd hele livet i bygda og som i tillegg har begge foreldrene sine derfra. Dette er også våre hovedkonklusjoner.

Hvis vi tar for oss to ytterpunkter – grupper som er maksimalt forskjellige når det gjelder sosiale variabler – så blir ofte hver gruppe så liten at vi ikke kan si noe helt sikkert om sosiolingvistiske trekk. To eksempler på dette er: 1) Elever som har begge foreldrene fra Gjerstad, som bor i Øvre Gjerstad i dag² og som har bodd i kommunen hele livet, og 2) Elever som ikke har bodd i Gjerstad hele livet, som ikke har noen av foreldrene derfra og som ikke er spesielt sikre på om de vil bosette seg for godt i Gjerstad når de blir voksne. Gruppe 1 er altså de elevene som har mest tilknytning til kommunen, mens gruppe 2 er de som har minst tilknytning.

2 Øvre Gjerstad blir oftest sett på som den delen av kommunen der det tradisjonelle gjerstadmålet står sterkest. Som vi skal se, er det ikke sikkert at denne tendensen vedvarer i den yngre delen av befolkningen. Vi har allikevel valgt å bruke denne variabelen når vi skal finne den delen av elevmassen som har mest Gjerstad-tilhørighet.

	Gruppe 1	Gruppe 2
<i>e</i>	1 0	4
<i>eg</i>	0	0
<i>jei</i>	0	0
<i>mi</i>	1 0	4
<i>me</i>	0	0
<i>vi</i>	0	0
<i>dykkån</i>	7	0
<i>dikkån</i>	2	0
<i>dere</i>	1	5
<i>hoses</i>	8	3
<i>hinnars</i>	1	0
<i>hennes</i>	1	2
<i>hanses</i>	5	1
<i>hans</i>	5	4
<i>hannoms</i>	0	0

Som vi ser av tabellen over, er det vanskelig å peke på klare forskjeller bortsett fra når det gjelder varianter av pronomenet *dere*. Det er sju av ti av de som har mest Gjerstad-tilknytning, som oppgir å bruke varianten *dykkån*. Det er ingen i gruppe 2 som sier *dykkån* eller *dikkån* – alle sier *dere*.

Variantene *hoses*, *hinnars* og *hanses* forekommer også oftere i gruppe 1 enn i gruppe 2, og det viser også mer tilknytning til tradisjonelt gjerstadsmål.

6 Er variasjonene geografisk bestemt?

Vi prøvde å finne variasjoner i talemålet som hang sammen med hvor i kommunen elevene bodde. Hvis vi skal se på pronomenbruken igjen, så var det svært lite som kunne tyde på at det er store skiller mellom øvre Gjerstad, Sunde og Fiane. Som vi ser i tabellen nedenfor, skiller elevene fra øvre Gjerstad seg ut fra

de to andre gruppene kun når det gjelder varianter av pronomenet *dere*. Hele 19 av de 35 fra øvre Gjerstad krysset av for at de sier *dykkån*, mens åtte oppgav *dikkån*. Blant elevene på Sunde og Fiane krysset majoriteten av for *dere*. Alle 19 elevene fra Fiane krysset faktisk av for *dere*. Når det gjelder de øvrige pronomenene, er det kun små forskjeller mellom de tre elevgruppene.

	Øvre Gjerstad	Sunde	Fiane
<i>e</i>	32	16	17
<i>eg</i>	1	0	0
<i>jei</i>	0	3	1
<i>mi</i>	31	14	14
<i>me</i>	0	0	1
<i>vi</i>	3	5	3
<i>dykkån</i>	19	1	0
<i>dikkån</i>	8	3	0
<i>dere</i>	6	15	19
<i>hoses</i>	25	14	16
<i>hinnars</i>	3	0	0
<i>hennes</i>	4	5	3
<i>hannses</i>	16	6	11
<i>hans</i>	17	13	8
<i>hannoms</i>	1	0	0
<i>Antall elever</i>	35	19	19

7Andre sosiale variabler

Ulike sosiale variabler som ikke gav utslag i talemålet, er hva elevene gjør på fritida, hvor de reiser i fritida (handletur osv.), hvilke aviser de leser, hvor mye de ser på tv, hvilke tv-kanaler de ser på og en del slike faktorer som er mer eller mindre individuelle. Det er altså kun Gjerstad-tilknytningen i form av om elevene har bodd hele livet/store deler av livet i Gjerstad og om

foreldrene er derfra som er avgjørende for om de har et talemål som ligger nærmere det tradisjonelle gjerstadmålet.

8 Sammenheng mellom dialekt og målform?

Mens vi reiste rundt i kommunen og snakket med folk, støtte vi flere ganger på gjersdølinger som mente at dialektbruk og skriftlig målform henger sammen. De som helst ville ha sett at alle i Gjerstad "snakka slik folk gjorde før, slik som er den rektige gjerstaddialekten", så også helst at nynorsk skulle forbli målformen i gjerstadskolene. En av informantene sa at etter at bokmål hadde blitt innført i Vegårshei kommune, hadde dialekten blitt fryktelig utvannet der. Han fryktet at det samme ville skje i Gjerstad.

Der er mange forskningsrapporter som har konkludert med at det ikke er sammenheng mellom målform og dialekt. Blant ungdomsskoleelevene i Gjerstad fant vi heller ikke noe som skulle stride mot denne konklusjonen. Vi har tatt for oss den gruppa av elever som har mest tilknytning til Gjerstad og sett på målform og dialektbruk hos dem.

Det var 20 elever som har bodd i Gjerstad hele livet og som har begge foreldrene derfra. Av disse er det åtte som hadde nynorsk som målform og tolv som hadde bokmål på ungdomsskolen. På barneskolen var forholdet 10 : 10, og det vil si at to av elevene byttet målform fra nynorsk til bokmål ved overgangen til ungdomsskolen.

Målform nå, i ungdomsskolen:		Målform i barneskolen:	
Nynorsk	8	Nynorsk	10
Bokmål	12	Bokmål	10

Vi har sjaltet ut de som har hatt samme målform på skolen hele livet, og da får vi følgende tabell:

Elever som har bodd hele livet i Gjerstad og som har begge foreldrene derfra, sett i sammenheng med målform		
	Nynorsk på både barne- og ungdomsskolen	Bokmål på både barne- og ungdomsskolen
<i>e</i>	8	10
<i>eg</i>	0	0
<i>jei</i>	0	0
<i>mi</i>	8	10
<i>me</i>	0	0
<i>vi</i>	0	0
<i>dykkån</i>	6	2
<i>dikkån</i>	2	1
<i>dere</i>	0	7
<i>hoses</i>	7	9
<i>hinnars</i>	1	0
<i>hennes</i>	0	1
<i>hannses</i>	5	5
<i>hans</i>	3	5
<i>hannoms</i>	0	0
<i>du initialt</i>	8	10
<i>deg initialt</i>	0	0
<i>huser</i>	1	1
<i>hus</i>	6	9
<i>husene</i>	1	1
<i>husa</i>	7	9
<i>Liker målformen sin</i>	8	8
<i>Liker ikke målformen sin</i>	0	2
<i>Bruker nynorsk privat</i>	5	1
<i>Bruker bokmål privat</i>	2	8
<i>Dialekten min likner mest NN</i>	3	3
<i>Dialekten min likner mest BM</i>	0	0
<i>Dialekten min likner NN+BM</i>	5	7
<i>Dialekten min likner mest TG</i>	5	6
<i>Dialekten min likner mest BM</i>	0	3
<i>Dialekten min likner mest NN</i>	2	1

NN = nynorsk, BM = bokmål, TG = tradisjonelt gjerstadmål

Som vi ser er det ikke store forskjeller mellom de to gruppene. Det er igjen stort sett bare pronomenet *de/dere* som har variasjoner. Det er en større tendens til at elevene med nynorsk som målform bruker *dykkån* og *dikkån*. Ingen av dem har krysset av for *dere*. Bokmåselevne derimot har hovedvekten på *dere*.

Vi har sett flere steder i teksten at bruken av *dykkån* og *dikkån* fortsatt står sterkt og at det følgelig kan regnes som et salient målmerke for tradisjonelt gjerstadmål.

Vi har tatt med noen nye variabler fra spørreskjemaet her, som hvilken målform de brukte når de skrev privat m.m. Det er vel ingen overraskelse at majoriteten av nynorskelevne brukte nynorsk også privat og at bokmåselevne brukte bokmål.

De to siste rubrikkene i tabellen kan se ut som de delvis overlapper hverandre, men det har sin forklaring, nemlig at de tar utgangspunkt i to ulike spørsmål på spørreskjemaet. I det første spørsmålet ville vi vite hvorledes elevene karakteriserte dialekten sin hvis de måtte sammenlikne den med en av de to skriftlige målformene. Vi ville teste ut om elevene betraktet sin egen dialekt som en blanding av nynorsk og bokmål, eller om de syntes den liknet mest på bare en av målformene. Majoriteten av dem svarte at dialekten liknet mest på en blanding av de to. Det var i tråd med vår hypotese.

I spørsmål nummer to brakte vi dessuten inn tradisjonelt gjerstadmål som en variabel for å se om utslagene da ble annerledes. Det viste seg at når elevene fikk tre alternativer å velge mellom, bokmål, nynorsk eller *tradisjonelt gjerstadmål*, så valgte de fleste nettopp tradisjonelt gjerstadmål.

9 Hva påvirker gjerstadmålets utvikling?

I denne artikkelen har vi påvist at gjerstadmålet ikke synes å bli påvirket av hvilken skriftlig målform de unge bruker. Vi har derimot vist at det finnes sammenheng mellom bruk av tradisjonell dialekt og graden av tilknytning til lokalsamfunnet.

Vi har ikke lagt fram statistikk her som viser at dialekten ikke påvirkes av hvor elevene reiser på fritida og hvilke tv-kanaler de ser på eller hvilke aviser de leser. Men det er en av konklusjonene våre at målføret ikke blir påvirket av disse variablene.

Vi kan heller ikke føre noe absolutt bevis for at gjerstadmålet blir påvirket av andre målfører, med det er likevel sannsynlig å anta at så er tilfellet. Vi har lenge sett at det foregår regionalisering av dialektene. Det betyr at store byer påvirker dialektene i større radius enn før. Spørsmålet i vår sammenheng kunne da være om gjerstadmålet blir påvirket av kristiansandsmål, arendalsmål, risørmål, grenlandsmål eller oslomål.

I sitt bidrag i denne boka har Arne Torp hevdet at etter hans syn når ringvirkningene fra det sentrale Østlandet med Oslo helt sørvestover til Gjerstad.

Men det finnes også trekk i dialektutviklingen i Gjerstad som ikke kan komme fra østlandsk bytalemål. Vi tenker da for eksempel på eiendomsformene *hoses* og på *du* brukt som objektsform. Dette er dialekttrekk vi finner i store deler av Aust-Agder, og dermed også bl.a. i Risør-området. Det er derfor rimelig å anta at gjerstadmålet også blir påvirket av risørmålet. Vi må huske på at når gjersdølingene skal begynne på videregående skole er det nettopp Risør de fleste reiser til. Det kan være en faktor som bidrar til utvikling av gjerstadmålet i retning risørmål. Disse to målene har en del felles trekk fra før, som skiller dem fra andre egdemål lenger vest; f.eks. ikke skarre-*r*, ingen bløte konsonanter m.m. Med andre ord er ingen av dem å regne for typiske sørlandsmål, hvis vi går ut fra Torps forsøksvise avklaring av dette begrepet (se hans artikkel her).

Avslutningsvis må vi legge til at risørmålet også selvfølgelig er utsatt for regionalisering. Det er mest trolig at talemålet i kystkommunen blir påvirket av østlig bytalemål, og det betyr at både Gjerstad og Risør utsettes for den samme regionaliseringa. Der gjør de to kommunene til en "enhet" i så måte. Og samtidig skiller det dem på mange måter ut fra kommunene lenger vest i Aust-Agder, som i sterkere grad orienterer seg mot talemålet i det mer lokale sentret med tyngdepunkt i Arendal-Grimstad-regionen.

Målbryting er skriftserien til prosjektet *Talemålsendring i Noreg*. Her vert det publisert arbeid som er skrivne av (hovudfags)studentar, stipendiatar og vitskapleg tilsette. Arbeida er i artikkelformat (seminar- og konferanseinnlegg, mindre avhandlingar) og bokformat (hovudoppgåver, større avhandlingar, rapportar). Bidrag frå gjesteførelesarar i samband med seminar, førelesingar og konferansar vert også publiserte her.

Talemålsendring i Noreg er eit paraplyprosjekt for gransking av talemålsutviklinga i Noreg der òg dei nordiske institutta ved universiteta i Tromsø, Trondheim, Oslo og Bergen, og ved Høgskolen i Agder, tek del. Eit viktig mål for prosjektet er å granska utviklinga av språkleg regionalisering med særleg vekt på kva for rolle talespråket til ungdommen spelar. Leiinga for prosjektet er lagd til Nordisk institutt, Universitetet i Bergen.

Redaktør: Gunnstein Akselberg

Redaksjonskomité: Styringsgruppa for prosjektet
Talemålsendring i Noreg.

ISBN: 82-91987-04-1
ISSN: 1500-8576